

Un Secol
de Artă
Brașoveană.
1815-1918

Brașov | 2018

CONSILIUL
JUDEȚEAN
BRAȘOV

MUZEUL
DE ARTĂ
BRAȘOV

Un Secol de Artă Brașoveană.

1815-1918

EDITURA
MUZEULUI DE ARTĂ BRAȘOV

Brașov | 2018

Expoziția „Un secol de artă brașoveană. 1815-1918”, 28 septembrie - 11 noiembrie 2018
Muzeul de Artă Brașov - Manager Bartha Árpád

Catalog finanțat de Consiliul Județean Brașov

CONSILIUL
JUDEȚEAN
BRAȘOV

MUZEUL
DE ARTĂ
BRAȘOV

Expoziție organizată în colaborare cu:

Muzeul Național de Artă al României - Director Arh. Liviu Constantinescu
Muzeul Național Brukenthal - Director General Prof. univ. Dr. Sabin Adrian Luca
Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe - Director Vargha Mihály
Muzeul Municipiului București - Director și Manager Dr. Adrian Majuru
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov - Manager Dr. Valer Rus

Colecții particulare:

Colecția Ioan Georgescu, Brașov; Colecția Dr. Sânziana Migia, Brașov

Mulțumim colaboratorilor expoziției:

Iulia Mesea (Muzeul Național Brukenthal), Costina Anghel (Muzeul Național de Artă al României), Cristina Seitz,
Bianca Micu (Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov), Sántha Imre Géza (Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe)

Curator expoziție: Drd. Radu Popica

Conservare: Delia Marian, Simona Tătaru (Muzeul de Artă Brașov), Costina Anghel (Muzeul Național de Artă al României), Daniela Moroșan (Muzeul Național Brukenthal), Sántha Imre Géza (Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe), Lorena Domocos (Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov)

Restaurare: Radu Tătaru (Muzeul de Artă Brașov), Andrei Popa, Cristina Fău, Ilie Mitrea, Celestina Romocian (Muzeul Național Brukenthal)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Un secol de artă brașoveană : 1815-1918. - Brașov : Editura Muzeului de
Artă Brașov, 2018
ISBN 978-606-8735-10-8

73

Concept și coordonare catalog: Drd. Radu Popica

Autori texte: Drd. Radu Popica, Camelia Neagoe

Fișe de catalog: Drd. Radu Popica

Corectură: Simona Tătaru

Fotografii: Alexandru Olănescu (Muzeul Național Brukenthal Sibiu), Radu Tătaru (Muzeul de Artă Brașov), Costin Miroi, Marius Preda (Muzeul Național de Artă al României), Sántha Imre Géza (Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe)

DTP Design: Radu Tătaru

Coperta: Nr. cat. 6, 12, 32, 42, 43, 44 (detalii); Friedrich Hermann, fotografie, Albumul Ridely (42e), Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov; Elena Mureșianu, fotografie, Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov; F. Siegel, Brașov, 1917, litografie, Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1230

Cuprins

Argument Drd. Radu Popica	4
Arta Braşoveană (1815-1918) Drd. Radu Popica	5
Contribuţii la istoria fotografiei braşovene (1842-1918) Camelia Neagoe	34
Catalog	63
Lista lucrărilor	109
Repere cronologice	114
Anexa I - Artişti activi la Braşov (1815-1918)	118
Anexa II - Ateliere fotografice active la Braşov (1842-1918)	122
Bibliografie selectivă	128

Argument

Expoziția „Un secol de artă brașoveană. 1815-1918” reconstituie evoluția artei plastice și a fotografiei la Brașov într-un interval istoric crucial pentru istoria orașului, având ca borne cronologice ideale: Congresul de la Viena (1815), sfârșitul Primului Război Mondial și Marea Unire (1918). Acum, Brașovul traversează o perioadă de tranziție spre modernitate, în care au loc importante transformări economice, sociale și urbanistice în viața orașului. Artă este în egală măsură angrenată în procesul de modernizare. Pornind din epoca Barocului, arta brașoveană a evoluat pe parcursul secolului al XIX-lea sub semnul clasicismului academist, modulată de influența stilului Biedermeier și a romantismului. După 1842, artele plastice și arta fotografică au coexistat și au interferat, oferind burgheziei un instrument simbolic prin care și-a afirmat noul statut social. Prin intermediul lor se deschide o fereastră spre Brașovul epocii. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea curentele artei moderne (realism, impresionism, simbolism, Artă 1900, expresionism) își fac simțită prezența în arta brașoveană, acum începând și o intensă activitate expozițională. Mișu Popp, Constantin Lecca, Wilhelm Kamner și Friedrich Miess sunt personalitățile marcante ale artei brașovene a timpului, iar în fotografie se remarcă Samuel Herter, Leopold Adler și Carl Muschalek. Acest catalog de expoziție reunește rodul cercetărilor întreprinse cu privire la arta plastică și fotografia brașoveană din această perioadă, oferind și un bogat suport vizual.

**Curator,
Drd. Radu Popica**

Arta Brașoveană (1815-1918)

Drd. Radu Popica

Brașovul a cunoscut de-a lungul secolului al XIX-lea un ritm susținut de dezvoltare economică, accelerat spre sfârșitul secolului. Progresele economice au influențat evoluția demografică, populația orașului crescând constant, de la 19.320 de locuitori în 1814 la 41.056 de locuitori în 1910.¹ Orașul s-a extins și s-a modernizat, construindu-se numeroase locuințe noi.² În cadrul procesului de modernizare urbană au fost demolate treptat o parte a fortificațiilor medievale (1835-1888), orașul dobândind un aspect modern.³ Dezvoltarea urbană, dinamismul economic și demografic au fost însoțite de o remarcabilă efervescență în plan cultural, manifestată prin intermediul activității numeroaselor societăți și asociații active la Brașov: „Societatea literară pentru îndrumarea culturală a poporului român” (1821), „Casina Română” (1835), „Reuniunea femeilor române” (1850), „Compania literară” (1862), „Reuniunea română de gimnastică și cântări” (1863), despărțământul Brașov și Trei Scaune al „Astreii” (1870), „Asociația pentru studii transilvane” (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*) etc.⁴

În secolul al XVIII-lea, la Brașov, și-au desfășurat activitatea mai mulți artiști: Stephan Schuller (?-1734), Johann Ölhan senior (?-1763), Johann Ölhan junior (d. 1784 ?), Joseph Ölhan (1741-1787), Joseph Mohr (1713-1784), Theodor Georg Fronius (1741-1824), Sigismund Rósa (?), Andreas Wismann (?) și Joseph Benjamin Barbenius (1754-1814), constituindu-se un centru artistic activ, dinamic, atractiv pentru artiștii sosiți din alte părți.⁵

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul artiștilor activi la Brașov s-a diminuat semnificativ, din primele decenii ale secolului fiindu-ne cunoscută cu certitudine activitatea unui singur artist local, Georg Gottlieb Schnell (1791-1843)⁶, profesor de desen la Școala Medie Evanghelică începând din 1821, autor al unei serii

de cromolitografii⁷ destinate ilustrării manualului de desen pentru Școala Normală Superioară și Gimnaziul evanghelic „Honterus”⁸. (Nr. cat. 58 și 59, il. p. 99)

Din această perioadă se păstrează și veduta *Brașovul în vechime* (Il. 2, p. 6), lucrare datată în anul 1829. Nu există date cu privire la autorul lucrării, Fr.(iedrich) Georg Fuhrman, însă maniera naivă și stângăciile de desen indică un modest artist local. Interesul său se îndreaptă cu precădere spre descrierea topografică exactă, desenul fiind migălos și descriptiv, mergând până la anecdotice în redarea anumitor detalii.⁹

Artiștii călători, prezenți în oraș pentru scurte perioade de timp, dar și cei care s-au stabilit la Brașov, au satisfăcut în această perioadă cererea de portrete a publicului local, aflată în continuă creștere, odată cu afirmarea burgheziei. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în absența unor publicații care să reflecte actualitatea locală, informațiile referitoare la artiștii activi la Brașov lipsesc aproape cu desăvârșire. Din 1817 datează portretele negustorului brașovean Gheorghe Ioan¹⁰ și al soției sale, Ecaterina, (Il. 3 și 4, p. 7) operă a unui artist călător, rămas anonim.¹¹ După 1837, an în care apare *Siebenbürger Wochenblatt*¹², urmat la scurt timp de *Gazeta de Transilvania* (1838)¹³, cele două publicații și suplimentele (*Satellit des Siebenbürger Wochenblattes*, *Der Satellit* și *Foaie pentru minte inimă și literatură*) care le însoțeau au găzduit în paginile lor anunțurile prin care artiștii ajunși la Brașov își ofereau serviciile publicului local, dar și scurte articole referitoare la activitatea acestora.¹⁴ Artiștii călători sosiți la Brașov erau originari din München, Viena sau Pesta. Brașovul era pentru ei un popas pe drumul spre Țara Românească, spre București, sau o etapă dintr-un periplu prin orașele transilvănene. Reprezentanți minori ai academismului central-european,

Il. 1. Atanasie Istrătescu, *Braşovul în Transilvania* (1845)

Litografie, 45,7 x 64 cm

Atelier Szerelmey Miklós, Pesta

Reproducere după *Das Burzenland*, 1928, III, 1, il. 111

Il. 2. Fr.(iedrich) Georg Fuhrman, *Braşovul în vechime* (1829)

Acuarelă şi tuş pe hârtie, 47,3 x 68,5 cm

Semnat şi datat dreapta jos cu tuş, sub cadrul imaginii:

Fr. Georg Fuhrman: pinxit 1829

@ Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 252

Il. 3. Anonim, *Portretul negustorului Gheorghe Ioan*

Ulei pe pânză, 62 x 47,5 cm

Nesemnăt, nedatat

@ Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 1251

Il. 4. Anonim, *Ecaterina, soția negustorului Gheorghe Ioan*

Ulei pe pânză, 63 x 47 cm

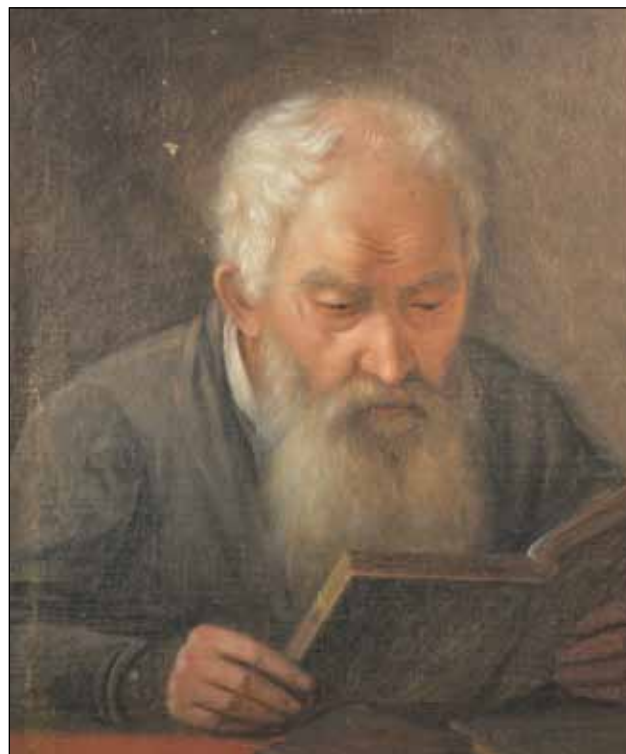
Nesemnăt, nedatat

@ Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 1252

erau atrași la Brașov de speranța de a găsi aici o clientelă numeroasă pentru lucrările lor, provenind din rândurile burgheziei săsești și a bogaților negustori români, dar și dintre reprezentanții protipendadelor din Principate aflați în trecere prin Brașov.¹⁵

Primul dintre acești artiști despre care avem cunoștință este Andreas Benedict Höflich (?), absolvent al Școlii de Artă din Nürnberg¹⁶, aflat la Brașov în 1838. Este urmat la scurt timp de Adalbert (Béla) Schäffer (1815-1871)¹⁷, a cărui activitate în oraș este documentată în anul 1839.¹⁸ Câteva ani mai târziu a sosit la Brașov și Karl Diehl (?), „portretist din München”¹⁹, activ aici în anii 1842-1843.²⁰ Din 1842 până în 1852 s-a aflat în oraș Ludwig Schneider, pictor și profesor de desen.²¹ Aflat în oraș din anul 1845, pictorul Isidor Neugass (cca. 1780, Berlin - 1847 ?)²² a petrecut la Brașov câțiva ani (1845-1847), desfășurând o bogată activitate.²³ În vara anului 1847 s-a aflat în oraș, pentru scurt timp, pictorul vienez Johann Nepomuk Horrak (1815-1870)²⁴, faimos în epocă pentru portretele sale în acuarelă.²⁵ Tot în anul 1847 s-a găsit la Brașov și Wilhelm Berg (1807 ?- 1872)²⁶, artist stabilit în Transilvania, la Sebeș, specializat în portrete executate în tehnica ceroplastiei.²⁷ În perioada următoare, Brașovul a continuat să fie o etapă de popas pentru artiștii călători care străbăteau Transilvania, dintre aceștia fiindu-ne cunoscuți: Székely Bertalan²⁸ (1856), Ignaz Hirsch din Arad (1858)²⁹ și pictorii Döbrentei (?), Klement (?) și Décsey (?), prezenți în oraș în anii 1859-1864³⁰. În anii 1869-1871 a fost activ la Brașov Csillági / Csillági István (Ștefan).³¹

La mijlocul secolului al XIX-lea s-au stabilit la Brașov artiști care s-au integrat mediului artistic local pentru o perioadă mai îndelungată. Din 1840 s-a aflat în oraș Atanasie Istrătescu, artist originar din București cu studii la Pesta și Viena, despre activitatea căruia, la Brașov, avem informații până în anul 1868, fiind activ în domeniul portretisticii, peisagisticii și picturii bisericești.³² În 1847 a sosit la Brașov și pictorul Anton Fiala (1812-1863)³³. Artistul s-a integrat în comunitatea locală, în anul 1849 ocupând pentru un timp catedra de desen a Gimnaziului evanghelic „Honterus”. Deși a părăsit orașul în decembrie 1849³⁴, Anton Fiala a revenit frecvent în anii următori

Il. 5. Mișu Popp, *Tatăl pictorului (Ioan Popp Moldovan de Galați)*

Ulei pe pânză maruflată pe carton, 30,5 x 25,5 cm

Nesemnăt, nedatat

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 52

(1850-1861), fiind activ ca portretist, miniaturist, litograf, dar și în calitate de fotograf.³⁵

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea exemplul acestor artiști a fost urmat și de alții. Samuel Herter (1830-1880)³⁶ s-a stabilit din 1846 în Transilvania, activitatea sa fiind documentată la Brașov între anii 1853-1879 în calitate de pictor și fotograf. În anii 1858-1863 Eduard Fritsch (n. 1818-?) lucrează la Brașov, de asemenea, în calitate de pictor și fotograf.

Artiștii călători și cei stabiliți pentru o perioadă mai îndelungată în Brașov, au avut o contribuție importantă în

încurajarea interesului pentru artă în rândurile publicului local, pregătind terenul pentru artiștii brașoveni din a doua jumătate a secolului XIX. Prin intermediul lor, clasicismul academicist, modulat de influența stilului Biedermeier și a romantismului, s-a impus ca orientare artistică dominantă în arta brașoveană, supremația sa rămânând necontestată până spre sfârșitul secolului al XIX-lea.³⁷

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea progresul picturii brașovene s-a datorat artiștilor locali: Constantin Lecca (1807-1887), Mișu Popp (1827-1892), Wilhelm Traugott Kamner (1832-1901), dar și Elena Mureșianu (1864-1924), prima femeie artist profesionistă din spațiul cultural românesc. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, arta brașoveană s-a diversificat, sculptura și grafica fiind bine reprezentate. Pe drumul deschis de Ioan Popp Moldovan de Galați (Il. 5, p. 8) și fiul său, Nicolae Popp, și-au desfășurat activitatea la Brașov: Traian Mureșianu (1864-1901), Friedrich Hermann (1841-1908) și Julius Klimofsky (?). Totodată, au funcționat institutele litografice: *Johann Gött & Sohn Heinrich* (1884-1893), *Johann Gottlieb Lehmann & Sohn Heinrich* (1889-1916) și cel al lui Leopold Beer (1877-1885).³⁸ Alături de activitatea institutelor litografice, grafica a fost reprezentată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin activitatea lui Mișu Popp și Wilhelm Traugott Kamner. Din creația lor s-au păstrat albume și caiete de schițe, dar și alte lucrări de grafică (litografii și desene). (Nr. cat. 60, il. p. 100) De asemenea, cei doi artiști s-au dedicat acuarelei. Ecurile documentarismului, resimțite și în creația celor doi artiști, s-au prelungit la Brașov până în ultimul deceniu al secolului XIX. Lui Josef Teutsch, profesor de desen la Școala Germană de Fete din Brașov, îi datorăm o serie de vederi asupra unor monumente istorice din sud-estul Transilvaniei printre care se numără și *Cetatea Râșnov, latura sudică* (Il. 6). De asemenea, lucrările poetului și istoricului de artă, Ernst Kühlbrandt (1857-1933)³⁹, reflectă o arie de preocupări asemănătoare.

Din scurta perioadă petrecută de Adalbert (Béla) Schäffer la Brașov se păstrează două portrete, *Portret de bărbat (Dimitrie G. Ioan)*⁴⁰ și *Portret de femeie (Elena G. Ioan)*⁴¹ (Il. 7 și 8, p. 10), lucrări de factură academică

Il. 6. Josef Teutsch, *Cetatea Râșnov, latura sudică*

Laviu pe hârtie, 21,3 x 27,4 cm

Semnat în partea inferioară, dreapta, cu tuș:

Nach d. Nat. gezeich. v. Jos. Teutsch

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 820

convențională, corectă, conturate pe un fundal indefinit de sugestie atmosferică, fără o scenografie elaborată. În intervalul 1830-1840 poate fi datat și *Portretul lui Oprea Țarcă* (Nr. cat. 3, il. p. 65), frunză de seamă al mocanilor săceleni, operă a unui artist călător rămas anonim. Oprea Țarcă (1780/1787 - 1871), născut într-o familie înstărită din Cernatul Săcelelor, s-a remarcat, în calitate de vechil al „Companiei Oierilor Săceleni” (1818-1822), ca apărător al drepturilor mocanilor săceleni și prin implicarea în Revoluția de la 1848, fiind ales în delegația desemnată de Adunarea Națională de la Blaj să prezinte Curții de la Viena memoriul adunării.⁴² Oprea Țarcă este înfățișat ca bărbat aflat la deplină maturitate pe fundalul unui peisaj pastoral, amintind de peisajul specific Țării Bârsei. Caracteristicile stilistice și compoziționale ale lucrării dovedesc familiaritatea artistului cu portretistica Biedermeier.⁴³ Unui artist rămas anonim îi aparțin și portretele lui Iacob și Sevastia Mureșianu (Nr. cat. 14 și 15

Il. 7. Adalbert (Béla) Schaffer, *Portret de bărbat (Dimitrie G. Ioan)* (1839)

Ulei pe pânză, 75 x 61 cm

Semnat și datat dreapta, jos: A. Schaffer p: 1839/6

@ Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 003

Il. 8. Adalbert (Béla) Schaffer, *Portret de femeie (Elena G. Ioan)* (1839)

Ulei pe pânză, 75 x 61 cm

Semnat și datat dreapta, jos: A. Schaffer p: 1839/6

@ Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 004

Il. 9. Atanasie Istrătescu, *Portretul lui Hrisant Penetis* (1844)

Ulei pe pânză, 127 x 97 cm

Semnat și datat, dreapta jos, pe filacter: 1844 / Atanasie Istratescu

@ Colecția muzeală a Mănăstirii Horezu (Hurezi)

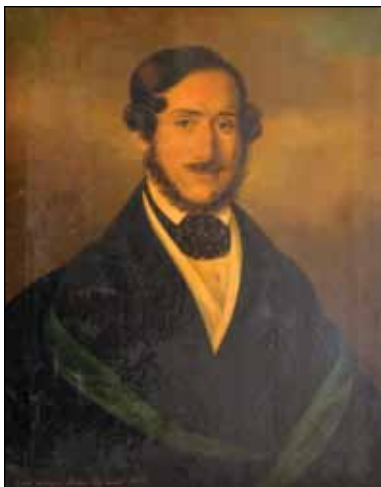

Il. 10. Isidor Neugass, *Portretul lui Hrisant Penetis* (1846)

Ulei pe pânză, 64 x 52 cm

Nesemnat, datat: 1846

@ Colecția muzeală a Mănăstirii Horezu (Hurezi)

Il. 11. Isidor Neugass, *Portretul lui Ioan G. Ioan* (1846)

Ulei pe pânză, 69,8 x 58,3 cm

Nesemnat, nedatat

@ Muzeul „Prima Școală Românească”

Il. 12. Isidor Neugass, *Portret de boier* (1845)

Ulei pe pânză, 64 x 52 cm

Semnat și datat, mijloc, stânga, cu negru: Neugass fecit / a-u 1845.

@ Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 2308

il. p. 72), lucrări ce dovedesc o bună factură academică cu ecouri ale picturii Biedermeier, scenografia complexă fiind menită să sugereze condiția socială a modelelor.

În 1844 Atanasie Istrătescu a realizat *Portretul lui Hrisant Penetis* (Il. 9, p. 11), egumenul mănăstirii Horezu (Hurezi), pictat doi ani mai târziu și de Isidor Neugass. Reprezentat trei-sferturi, dintr-un ușor semiprofil dreapta, așezat într-un jilț, monahul este înfățișat în straie specifice rangului său, purtând decorații și o cruce pandantiv. Scenografia fundalului îmbină motivul draperiei cu un decor arhitectonic, ce sugerează ambianța arhitecturii brâncovenești, iar în dreapta, prin deschiderea unui arc polilobat, se dezvăluie un peisaj (mănăstirea Horezu/Hurezi și munții înconjurători), schițat într-un mod fantezist și schematic. Compoziția convențională, carențele de volumetrie, stângăcia reprezentării elementelor anatomice și modul naiv în care este conturat peisajul din fundal, indică pregătirea modestă a artistului, familiarizat cu portretistica academistă fără a urma cursurile unei Academii de Artă.⁴⁴ Alături de portretistică, peisagistica s-a numărat printre preocupările lui Atanasie Istrătescu. O vedere a Brașovului a fost litografiată în anul 1845, la Pesta, în atelierul lui Szerelmey Miklós după un peisaj al artistului.⁴⁵ (Il. 1, p. 6)

Isidor Neugass a desfășurat în anii petrecuți la Brașov o activitate complexă, alături de portretistică fiind preocupat și de pictura religioasă. În 1845 artistul a încheiat un contract pentru zugrăvirea tâmplii bisericii „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului. Contractul a fost reziliat de Consiliul Parohial, considerându-se că artistul s-a abătut de la canoanele picturii ortodoxe, încredințându-se pictarea tâmplii, în anul următor, lui Constantin Lecca.⁴⁶ Din bogata activitate portretistică pe care, neîndoindu-se, Isidor Neugass a desfășurat-o la Brașov ne sunt cunoscute lucrările: *Portretul lui Hrisant Penetis* (1846) (Il. 10, p. 11), *Portret de boier* (1845) (Il. 12, p. 11), *Portretul lui Ioan G. Ioan* (1846) (Il. 11, p. 11), *Portret de bărbat* (1847) și *Portret de femeie* (1847) (Nr. cat. 1 și 2, il. p. 64).⁴⁷ Portretele lui Isidor Neugass realizate în anii petrecuți la Brașov nu depășesc limitele portretisticii academiste. Rigiditatea academismului este însă moderată de

integrarea unor elemente Biedermeier. *Portretul de boier*, *Portretul lui Hrisant Penetis* și *Portretul lui Ioan G. Ioan* sunt realizate într-o manieră convențională, frustă. *Portret de bărbat* și *Portret de femeie*, mai complexe din punct de vedere stilistic și compozițional, dovedesc capacitatea artistului de a se adapta exigențelor unor comanditari familiarizați cu portretul de șevalet. Cele două portrete se remarcă printr-o scenografie elaborată în care sunt reunite motivele draperiei, coloanei și deschiderii către peisaj. Totodată, este remarcabilă și atenția migăloasă acordată redării detaliilor, vizibilă atât în cazul costumelor, cât și a elementelor de interior, dar și prin maniera veridică prin care este conturat peisajul de fundal.⁴⁸

Lui Anton Fiala i se datorează o amplă galerie de portrete a burgheziei și intelectualității săsești din Brașov. Dintre acestea amintim portretele lui Johann Gött⁴⁹, Carl Joseph Maager⁵⁰, Leopold Maximilian Moltke⁵¹ și Franz Josef Trausch⁵². În portretistica sa, Fiala recurge aproape invariabil la formula compozițională a portretului-bust, semiprofil, proiectat pe un fundal neutru (*Portretul tipografului Joseph Drotleff*, nr. cat. 7, il. p. 68). Fundalul peisagistic joacă un rol redus în creația sa. Prin obiectivitatea riguroasă a reprezentării, austeritatea compozițională și eleganța sobră a vestimentației, lucrările lui Fiala se plasează în descendența modelului oferit de portretul neoclasic. „Răceala” neoclasicismului este atenuată de postura firească, degajată a modelelor, realismul redării și de notele sentimentale, mai pregnante în portretele feminine, trăsături specifice portretului Biedermeier.⁵³ În anul 1848, în legătură cu proiectul lui Ștefan Ludwig Roth de a realiza un ciclu de picturi inspirate din istoria sașilor, ce urmau să fie popularizate prin intermediul litografiei, Anton Fiala pictează *Lupta de la Feldioara*⁵⁴ (Nr. cat. 11, il. p. 70), lucrare care evocă moartea judei brașovean Michael Weiss⁵⁵ în bătălia din 16 octombrie 1612 cu trupele lui Gabriel Báthori, principele Transilvaniei. Stângăciile de desen și compoziționale, perspectiva naivă și peisajul schematic, indică limitele lui Anton Fiala în pictura istorică. Lucrarea marchează însă o etapă importantă în evoluția picturii transilvănene, fiind una dintre primele încercări de pictură istorică.⁵⁶

Constantin Lecca s-a născut la Brașov la 4 august 1807, fiind fiul lui Dimitrie Leca (1780-1838), fruntaș al negustorilor brașoveni, și al Mariei (n. Alexovici).⁵⁷ Familia sa, poate de origine italiană⁵⁸, descinzând din vechea boierime din Oltenia, atestată din timpul domniei lui Mihai Viteazul, s-a stabilit la Brașov pe la 1730⁵⁹. Și-a început educația frecventând școala de pe lângă Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, Gimnaziul „Honterus” din Brașov și apoi cursurile Seminarului de la Blaj.⁶⁰ Din 1827 până în 1833 Constantin Lecca s-a aflat la Buda, pe atunci un centru artistic provincial, aflat în umbra Vienei, Romei și a Veneției. Aici a studiat pictura, totodată devenind colaboratorul lui Zaharia Carcalechi la „Biblioteca românească” în care a publicat mai multe gravuri cu subiecte istorice.⁶¹ După studii, începând din 1834 s-a stabilit la Craiova, ocupând postul de profesor de desen și caligrafie la Școala Centrală, unde va rămâne cu întreruperi până în 1848.⁶² În 1844-1845 a călătorit în Italia⁶³, iar în 1839-1840 la Viena, în sudul Germaniei și Elveția⁶⁴. În 1846-1847 revine la Brașov pentru pictarea tâmpiei Bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. Spre sfârșitul anului 1847 s-a îndreptat spre Paris, unde a rămas până la începutul anului următor.⁶⁵ Revenit la Craiova, ca urmare a implicării în mișcarea revoluționară, în septembrie 1848 este nevoit să se refugieze la Brașov, rămânând aici până în vara lui 1849. În această perioadă pictează portretele unor fruntași revoluționari.⁶⁶ Acum îl întâlnește pe mai tânărul său concitadin, Mișu Popp, pentru care devine un adevărat „tutore” și „maestru”.⁶⁷ Mișu Popp avea însă o educație artistică mai solidă și dovedea un promițător talent. Constantin Lecca și-a desfășurat activitatea mai ales la București între anii 1850-1859, fiind numit din 1851 profesor de desen la Colegiul Sfântul Sava, post pe care l-a ocupat până în 1859.⁶⁸ După 1870 renunță la pictură. Încetează din viață la 13 octombrie 1887 la București.⁶⁹

Mișu Popp s-a născut la Brașov la 19 martie 1827, fiind al optulea din cei nouă copii ai lui Ioan Popp Moldovan de Galați (1774-1869), pictor (zugrav de biserici), sculptor și poleitor, originar din Galații Făgărașului, și al Elenei Ivan.⁷⁰ Un strămoș al familiei, Ioan Popa de Galați, a fost înnobilit de Mihai Apafi I (1661-1690), principe al

Transilvaniei, printr-o diplomă emisă la 14 aprilie 1668.⁷¹ Ioan Popp Moldovan de Galați s-a stabilit la Brașov în anul 1818, unde a deschis un atelier împreună cu fiul său, Nicolae Popp, deoarece avea numeroase comenzi din partea bisericilor din Secuime.⁷² Mișu Popp a urmat mai întâi școala primară în Secuime, continuând apoi la școala de pe lângă Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului și la alte școli din Brașov.⁷³ În 1842 s-a înscris la școala militară grănicerească din Târgul Secuiesc, care pregătea ofițerii pentru regimentele de graniță.⁷⁴ Din 1845 a urmat cursurile prestigioasei Academii de Arte Frumoase din Viena, având ca principali profesori pe Carl Gsellhofer (1779-1858)⁷⁵ și Anton Petter (1781-1858)⁷⁶. În anii de formație artistul brașovean a fost marcat puternic de climatul artistic din metropola dunăreană în care domina clasicismul academist de nuanță prerafaelită și stilul Biedermeier⁷⁷, având ca principali exponenți pe Ferdinand Georg Waldmüller (1793-1865)⁷⁸, Friedrich von Amerling (1803-1887)⁷⁹ și Joseph von Führich (1800-1876)⁸⁰, și, într-o mai mică măsură, de studiul măestrilor picturii europene expuși în muzeele vieneze. Acest fapt nu este surprinzător având în vedere că Mișu Popp se pregătea să devină pictor bisericesc și că mentalitatea sa era înclinată spre conformism ca urmare a educației provinciale.⁸¹ Apropierea revoluției de la 1848 face ca în urma insistențelor părintești să-și întrerupă studiile, revenind la Brașov, unde îl întâlnește, așa cum am arătat, pe Constantin Lecca.⁸²

Destinele celor doi artiști brașoveni s-au împletit după reîntâlnirea lor la București, unde Mișu Popp, refugiat în Țara Românească după ce se alăturase centurilor naționale constituite în timpul revoluției pentru apărarea Brașovului, a ajuns după o scurtă perioadă petrecută la Ploiești.⁸³ Cei doi artiști se asociază, în 1850 pictând împreună stema Munteniei pe drapelele oștirii. Li se alătură apoi și Barbu Stănescu, pictor din Câmpulung Muscel. Împreună cei trei pictează mai multe biserici din București.⁸⁴ În 1855 Mișu Popp primește comanda picturii Bisericii Domnești (Sfinții Voievozi Mihail și Gavriil) din Târgu-Jiu. În anii următori a pictat și alte biserici în regiune.⁸⁵ În 1862 revine la Brașov, dar apoi este din nou

chemat peste munți, în 1863 pictând Biserica Radu-Vodă din București alături de Lecca, iar în anul următor Biserica Buna Vestire și Sfântul Nicolae din Câmpulung Muscel.⁸⁶ Din 1864 Mișu Popp revine definitiv în orașul natal, unde a rămas până la sfârșitul vieții, încetând să mai joace vreun rol în dezvoltarea artei din Principate. Continuă să practice pictura bisericească, realizând pictura bisericilor din împrejurimi: Săcele (Satulung, Cernatu), Toderița, Dumbrăvița (Țânțari), Araci (Arpătac) și Râșnov.⁸⁷ Însă, după întoarcerea la Brașov, Mișu Popp se concentrează asupra portretisticii, începând seria portretelor frunțașilor brașoveni și a mocanilor săceleni, dar și a portretelor istorice. În 1890 acceptă catedra de desen a Liceului Român (Colegiul Național „Andrei Șaguna”), pe care o va ocupa până la moartea sa (6 martie 1892).⁸⁸

Colaborând și influențându-se reciproc cei doi artiști brașoveni sunt așa cum au constatat exegeții ai creației lor: „Oarecum apropiați prin opțiunile figurative dezvăluite, Lecca și Popp sînt mai curînd deosebiți în planul intim al structurii artistice...”⁸⁹. Creația lor se evidențiază prin predilecția pentru portretistică, pictura bisericească și evocarea trecutului istoric, deopotrivă de prezente în opera lor. Istoria a fost prezentă în creația lui Constantin Lecca și Mișu Popp, dar în mod diferit. Lecca ne-a lăsat ambițioase compoziții istorice, evocând momente cheie ale istoriei naționale. Stângăcia lor compozițională este compensată de un patos patriotic sincer ce răzbate din ele. Mișu Popp a preferat portretul istoric, de rezonanță romantică. O mare parte a vieții sale, inspirat de Lecca și pictorul Barbu Iscovescu, pe care l-a cunoscut în 1848 la Brașov⁹⁰, a lucrat la un „pantheon” al marilor personalități ale neamului, prin care-și propunea să contribuie la întărirea sentimentului național al românilor ardeleni prin evocarea pildei înaintașilor. Lucrate după stampe, fotografii, mai rar după model⁹¹, portretele sale împodobeau un chioșc din grădina casei sale ridicat special în acest scop.⁹²

Constantin Lecca și Mișu Popp au realizat pictura bisericilor pe care le-au zugrăvit în maniera clasicismului academist, utilizând drept model gravuri după operele unor maeștri din Renaștere și Baroc. (Il. 13) Portretistica lor este marcată de influența Biedermeier care modulează

Il. 13. Mișu Popp, *Învierea* (proiect de frescă)

Tuș pe hârtie, 18,3 x 34 cm

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 642

modelul clasicist academist asimilat de cei doi artiști. Lecca asimilează din substratul romantic Biedermeier „... nu atât conținuturi, cât motive și tipare optice, pe care apoi le «clasicizează»”⁹³. Mișu Popp se dovedește mai înclinat spre sentimentalism. „Chiar dacă sunt realizate după percepțiile academiste, unele din portretele sale respiră acea atmosferă sentimentală specifică spiritului Biedermeier.”⁹⁴ Această orientare este vizibilă mai ales în unele din portretele feminine, în care atenția acordată compoziției și detaliilor este îndreptată spre reliefarea feminității.⁹⁵ Trăirea nostalgică, proprie artistului, este proiectată asupra modelelor feminine, conferind tinerelor femei o aură de farmec poetic, iar femeilor vârstnice o expresie de caldă autenticitate umană.⁹⁶ Caracteristici ale picturii Biedermeier (realismul de tip fotografic, expresie a dorinței de a reda adevărul cu obiectivitate, lumina clară de zi, impersonală, derivând din pictura neoclasică, care accentuează conturul, nu-l distruge, culorile tratate într-o factură lisă, sticloasă) și preferința pentru redarea modelelor într-o ambianță firească, de confort și intimitate, precum și preocuparea pentru surprinderea individualității fizice și spirituale, se regăsesc în portretistica celor doi artiști brașoveni grefate în proporții variabile pe fondul clasicismului academist predominant. Îi separă însă opțiunile de viață și carieră. Lecca s-a întors la Brașov doar

Il. 14. Constantin Lecca, *Portret de femeie (Ecaterina Manu)* (1847)

Ulei pe pânză, 97,5 x 75 cm

Semnat și datat stânga jos: Lecca 1847

@ Muzeul Județean de Artă Prahova „Ion Ionescu-Quintus”, nr. inv. 1751

Il. 15. Constantin Lecca, *Uciderea lui Mihai Viteazul* (1845)

Ulei pe pânză, 124 x 175 cm

Semnat și datat stânga jos, oblic, cu albastru: Lecca / 1845

@ Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 3566

pentru scurt timp, chiar dacă etape ale creației sale sunt legate strâns de ambianța istorico-culturală a orașului natal, realizându-se ca artist dincolo de munți, Mișu Popp, după ce a cunoscut succesul și faima prin alte părți, a ales să revină la Brașov unde timp de aproape treizeci de ani a contribuit la educația artistică a celor din mijlocul cărora s-a ridicat, într-o perioadă în care arta românească din Transilvania ducea lipsă de artiști valoroși.

Așezată sub semnul clasicismului academist, creația lui Constantin Lecca debutează, în perioada studiilor de la Buda, prin compoziții și portrete istorice, trecând în scurt timp de la gravură la pictura în ulei. După ce s-a stabilit la Craiova a pictat o serie de portrete ale unor reprezentanți ai protipendadei locale. Din acești ani datează un *Autoportret* (1840) (**Nr. cat. 6, il. p. 67**), nelipsit de o notă romantică, și compoziția istorică *Uciderea lui Mihai Viteazul* (1845) (**Il. 15, p. 15**), lucrare renumită în pictura românească, pentru care pictase o primă variantă în 1829. Datând din anul 1847, *Portret de femeie* (*Ecaterina Manu*) (**Il. 14, p. 15**), probează familiarizarea deplină cu stilul Biedermeier. *Portretul lui Petru Nică Locusteanu* (**Nr. cat 4, il. p. 66**) și cel al lui Dimitrie Brătianu sunt pictate în 1848-1849, când la Brașov a întâlnit pe câțiva dintre revoluționarii refugiați aici. Petru Nică Locusteanu⁹⁷ este reprezentat trei sferturi într-o atitudine de o elegantă prestanță, nu lipsită de o notă romantică, pe fundalul unui peisaj fantezist ce amintește de reliefurile din preajma Brașovului. Dintr-o perioadă matură a creației datează *Portretul Eufrosinei Lecca* (*Femeia cu evantai*) (1858) (**Nr. cat. 5, il. p. 66**), *Portret de bărbat* (*Oteteleșeanu*) și *Portret de femeie* (**Nr. cat 8 și 9, il. p. 69**), în care rigoarea și sobrietatea descriptivă a clasicismului academist se îmbină cu atmosfera intimă, de calm și eleganță, specifică Biedermeierului.

În creația lui Mișu Popp (**Il. 16**) se manifestă cu claritate, sub raport formal, opțiunea pentru clasicismul academist, modulată, mai ales în portretele feminine, de influența stilului Biedermeier. În seria portretelor frunțașilor brașoveni și săceleni (1864-1892) abaterile de la convențiile academismului sunt puțin numeroase, deoarece comandarii doreau „să dobândească efigii

Il. 16. Mișu Popp

Fotografie de Leopold Adler
Muzeul de Artă Brașov

cu aspect muzeal”, ce se bucurau de prestigiu în opinia publică.⁹⁸ Din opera măștrilor picturii vieneze, Mișu Popp a deprins o bună capacitate de a surprinde umanitatea modelelor, caracterizate cu fidelă acuratețe. Două portrete de femeie (1857-1858) (**Nr. cat 26 și 27, il. pp. 78 și 79**) indică puternica influență vieneză asupra portretisticii

Il. 17. Mișu Popp, *Portretul lui Avram Iancu*

Ulei pe pânză, 50 x 40,5 cm

Nesemnat, nedatat

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 582

Il. 18. Andreiu Mureșianu (1816-1863)

(după un desen de Mișu Popp)

Litografie, 58 x 46,8; 59,8 x 48,7 cm

Aug Schubert, Lith. / Druck v. L. Schilling, Wien

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 3291

Il. 19. Mișu Popp, *România Triumfală*

Ulei pe carton, 50 x 34 cm

Nesemnat, nedatat

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1061

sale de început. Interioarele emană atmosfera de liniște și relaxare domestică proprie stilului Biedermeier. Eleganța vestimentației, rafinamentul și luxul obiectelor de decor interior, sunt scoase în evidență de precizia minuțioasă prin care sunt redată detaliile descriptive. Delicatețea și virtutea modelelor este discret subliniată. *Portretul Carolinei Bergazoglu* (1860) (Nr. cat. 30, il. p. 81) denotă o abordare diferită, accentul deplasându-se de la evidențierea luxului vestimentar și al interiorului în favoarea evidențierii notelor dominante ale personalității feminine într-un cadru temperat. O evoluție este indicată de lucrările *Portret de femeie din Câmpulung Muscel* (doamna Georgescu) (1864) (Nr. cat. 31, il. p. 81) și *Tânăra în peisaj* (1873-1874) (Nr. cat. 29, il. p. 80), în acesta din urmă Mișu Popp, depășind convențiile academismului. Asimilarea deplină a elementelor Biedermeier ca mijloc de expresie este probată și de albumul cu schițe în creion, acuarelă și tuș, provenind din colecția lui Corneliu Comănescu, rămas mult timp inedit, în care figurează mai multe interioare și scene de familie.⁹⁹

Din creația lui Mișu Popp se păstrează o amplă galerie de portrete istorice, de la personalități de seamă ale istoriei românilor, Mihai Viteazul (Nr. cat 41, il p. 87) și conducătorii răscoalei țărănești din Transilvania (1784), Horea, Cloșca și Crișan, până la personalități istorice contemporane artistului, printre care un loc important ocupă frunzașii mișcării de emancipare națională din secolul al XIX-lea, precum și reprezentanți de seamă ai culturii naționale: Avram Iancu (Il. 17, p. 17), Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti, Alexandru Ioan Cuza, Ion Brătianu, Ștefan Golescu, Barbu Știrbey (Nr. cat. 40, il p. 86), Vasile Alecsandri etc. Conturate pe fundaluri neutre cu respectarea riguroasă a convențiilor academismului, din portretele istorice ale lui Mișu Popp transpare influența romantismului. După un desen de-al său a fost realizată și litografia care îl înfățișează pe Andrei Mureșianu (Il. 18, p. 17). Tot în legătură cu aceste preocupări a realizat și compoziția alegorică, *România Triumfală*. (Il. 19, p. 17)

Mișu Popp, cunoscut mai ales ca un remarcabil portretist și un apreciat pictor bisericesc, nu a neglijat nici genul peisagistic. Acest fapt este probat nu atât de puținele

Il. 20. Wilhelm Kamner

Fotografie, Albumul Ridely (38h)

@ Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov

peisaje pictate de artist, cât mai ales de albumul cu schițe din colecția lui Corneliu Comănescu. Albumul cuprinde peisaje surprinse pe Valea Prahovei sau în împrejurimile Brașovului, dar și în călătoriile întreprinse în Elveția și Italia.¹⁰⁰ Peisagistica sa îmbină tendința de redare exactă a realității vizibile, pe direcția studiului „programatic” al naturii promovat de reprezentanții Biedermeierului¹⁰¹, cu note definitorii romantismului. În *Sărbătoare în Poiana*

Brașov, Peisaj montan, Peisaj cu stânci și casa artistului și Peisaj (cu stânci) (Nr. cat. 36-39, il. pp. 84 și 85) peisajul este tratat într-un mod cvasirealist care permite localizarea motivelor în împrejurimile Brașovului. *Peisaj romantic cu ruine și lac* (Nr. cat. 38, il. p. 85) și *Peisaj cu cascade* aparțin însă etosului romantic, atât prin selecția motivelor, cât și prin expresie. În aceste peisaje artistul este „romantic ca subiect și inspirație și academicist ca mod de interpretare”¹⁰². Peisajul apare și ca fundal al unor portrete. Natura statică a fost mai puțin prezentă în creația sa. Din lucrarea *Flori* (Nr. cat. 20, il. p. 75) transpar lecțiile deprinse în perioada studiilor prin contactul cu operele maeștrilor picturii flamande din muzeele vieneze.

Alături de Constantin Lecca și Mișu Popp, trăsăturile caracteristice artei brașovene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost definite de activitatea lui Wilhelm Traugott Kamner (Il. 20, p. 18), născut la Brașov la 3 martie 1832, în familia maestrului țesător Samuel Gottlieb Kamner (1807-1896)¹⁰³. După absolvirea Gimnaziului evanghelic „Honterus”, Kamner s-a îndreptat spre Berlin, urmând cursurile Academiei Regale de Artă. În 1852 frecventa atelierul pictorului Hermann Brücke. A părăsit Berlinul în 1854, după un scurt timp petrecut la Leipzig, îndreptându-se către München pentru a frecventa cursurile Academiei Regale de Arte Frumoase. Aici a studiat cu profesorul Moritz Carrière, dar a urmat și cursuri de etnografie la universitate. Un caiet de schițe al artistului indică o riguroasă instrucție academică. În 1856 s-a oprit pentru scurt timp și la Viena. Din 1857 revine la Brașov, activând în următorii douăzeci de ani ca profesor de desen în instituțiile școlare evanghelice, dar și în particular. A fost profesor de desen la școala secundară și la Gimnaziul evanghelic „Honterus”, iar între anii 1873-1877 a cumulat calitatea de profesor și director al Școlii de Meserii. Din 1877 renunță la cariera didactică, devenind paroh la Bod, dar și la activitatea sa în plan artistic. Încetează din viață la 2 noiembrie 1901 la Brașov.¹⁰⁴

Portretistica lui Kamner este circumscrisă cu strictețe normelor academismului, deprinse în perioada studiilor. Proiectate pe fundaluri neutre, portretele sale rămân tributare unor scheme compoziționale rigide, paleta

Il. 21. Wilhelm Kamner, *Portret de bărbat*

Ulei pe pânză, 40 x 32 cm

Nesemnat, nedatat

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 128

cromatică fiind sobră și restrânsă, lipsită de strălucire. (Nr. cat. 13, il. 71) O abatere de la canoanele academiste regăsim doar într-un portret de mici dimensiuni (Il. 21), care se remarcă prin pensulația spontană, aparentă. Ecouri ale stilului Biedermeier nu pot fi identificate în creația sa portretistică.

Kamner s-a îndepărtat, în peisagistică, de convențiile academismului, pe care însă nu le abandonează cu totul. Drumet neobosit, dublat de un harnic peisagist, artistul a colindat Țara Bârsei și Țara Făgărașului, munții

din împrejurimi, trecând și în Muntenia, și a călătorit în Italia. Rodul acestor peregrinări îl reprezintă numeroase peisaje, acuarele și uleiuri, păstrate în colecția Muzeului de Artă Brașov. (**Nr. cat. 52-55, il. pp. 96 și 97**) Kamner a preferat studiul nemijlocit al naturii, care tinde să devină, în spiritul peisagisticii moderne, la modul ideal, „natură pură”. Nu lipsesc din creația pictorului brașovean nici peisaje panoramice, în care perspectiva se deschide spre spații vaste, aflate mai aproape de tradiția peisagisticii transilvănene. Coloritul temperat, acuratețea optică, construcția laborioasă și precisă, denotă sugestii ale peisagisticii Biedermeier, uneori resimțindu-se și note specifice romantismului. Predilecția pentru lucrări de mici dimensiuni, de natură să confere o notă intimă, este de asemenea specifică stilului Biedermeier. Kamner are în comun cu peisagiștii vienezi și preferința pentru peisajul alpin, asociat cu ideea romantică de *patrie*. Remarcăm la artistul brașovean și o apropiere de tehnica picturii în aer liber. În unele din peisajele sale pensulația a dobândit un grad sporit de spontaneitate. În peisagistica lui Kamner se resimte și spiritul documentarismului. În multe lucrări artistul accentuează descriptivismul, acordând detaliilor o atenție meticuloasă. Interesul său pentru documentarism este pus în evidență de caietele de schițe (**Nr. cat. 68-72, il. pp. 104 și 105**), în care regăsim o gamă vastă de preocupări: crochiuri peisagistice, copii după vechi portrete, monumente istorice și elemente etnografice specifice Țării Bârsei. În documentarea sa etnografică Kamner a recurs și la fotografie.¹⁰⁵ Prin prisma interesului acordat tradițiilor populare, Kamner poate fi socotit unul dintre primii cercetători-etnografi din Țara Bârsei.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au continuat să contribuie la dezvoltarea artei brașovene artiștii stabiliți în oraș, dar și artiștii călători, chiar dacă rolul îndeplinit de aceștia s-a diminuat considerabil în condițiile activității desfășurate de artiștii locali. De la artiștii călători ce au poposit la Brașov în această perioadă nu s-au păstrat lucrări, după știința noastră, o excepție notabilă constituind Csillági / Csilági (Ștefan), aflat în oraș din 1869 până în 1871, așa cum am arătat. Lipsa unor referințe privitoare la acest artist în bibliografia de

specialitate nu permite conturarea parcursului său anterior sosirii la Brașov și după ce a părăsit orașul. Livia Drăgoi, cercetătoare a artei transilvănene, a semnalat coincidența de nume cu Lajos Csilági, pictor activ în părțile Aradului, care a îndreptățit-o să formuleze ipoteza înruderii celor doi artiști, proveniți poate dintr-o familie românească care își maghiarizase numele.¹⁰⁶ Activ mai ales în ambianța românească din Șcheii Brașovului, din operele realizate de Csillági / Csilági (Ștefan) la Brașov se păstrează *Portretul lui Prișcu Ioan* și al soției sale (**Nr. cat. 16 și 17, il. p. 73**), *Portret de femeie* (**Il. 22, p. 21**) și un *Portret de negustor* (Nicolae Pădure¹⁰⁷), (**Il. 23, p. 21**). Conturate pe fundaluri neutre după o schemă compozițională rigidă, stereotipă, portretele indică un artist tributar clasicismului academist.

Artiștii stabiliți în oraș, Eduard Fritsch, dar mai ales Samuel Herter, au avut o contribuție mult mai semnificativă la evoluția artei brașovene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Exemplul lor, activitatea desfășurată în egală măsură în calitate de pictori și fotografi, indică strânsa legătură stabilită între noua invenție și tradiționala artă a picturii. Dorința burgheziei de a obține privilegiul imortalizării chipului pentru posteritate, până de curând rezervat unor elite restrânse, a condus la apariția unei adevărate industrii a portretului în Europa secolului al XIX-lea.¹⁰⁸ Fotografia și pictura reprezentau pentru omul secolului al XIX-lea mijloace servind aceluiași scop: afirmarea statutului social prin intermediul imaginii. Activitatea în calitate de artist a lui Eduard Fritsch ne este puțin cunoscută. Atelierului său îi poate fi atribuită doar o *Natură statică* (**Nr. cat. 18, il. p. 74**), lucrare care atestă serioase studii academice, dar și influența stilului Biedermeier. Din ampla portretistică brașoveană a lui Samuel Herter cunoaștem cinci portrete, care probează capacitatea artistului de a se adapta cerințelor comanditarilor. Alături de portrete de o factură academică convențională, conturate pe un fundal neutru (**Nr. cat. 23 și 25, il. p. 77**) sau *Portret de bărbat* (*Ludwig von Greissing*) (**Nr. cat. 24, il. p. 77**) în care elementele de scenografie sunt reduse la minimum, se păstrează portrete de o rafinată eleganță, care prin postura firească, degajată a modelelor, descrierea minuțioasă a detaliilor

Il. 22. Csillági/ Csilági (Ștefan), *Portret de femeie*

Ulei pe pânză, 100 x 73 cm

Semnat și datat stânga jos cu brun: Ștefan Csillagi / 1869

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2198

Il. 23. Csillági / Csilági (Ștefan), *Portret de negustor (Nicolae Pădure)*

Ulei pe pânză, 101,5 x 74 cm

Semnat și datat stânga jos, cu roșu: Ștefan Csilagi / 1869

@ Muzeul Județean de Artă Prahova „Ion Ionescu-Quintus”, nr. inv. 2329

vestimentației și a bijuteriilor, precum și prin peisajul elaborat de rezonanță romantică pe care sunt proiectate, indică familiaritatea deplină cu limbajul Biedermeier. *Portretul Otiliei Boamben* (1852-1872) și *Portretul lui George Boamben* (1837-1883) (Nr. cat. 21 și 22, il. p. 76) sunt, fără îndoială, realizări portretistice remarcabile, care se individualizează cu claritate în peisajul artei brașovene din secolul al XIX-lea prin convergența dintre fondul clasicist academicist și o manieră Biedermeier de excepție. Samuel Herter este și autorul unei serii de peisaje înfățișând monumente transilvănene într-o manieră proprie documentarismului.

La Brașov și-a desfășurat activitatea și Elena Mureșianu (1862-1924), prima femeie artist profesionistă din spațiul cultural românesc. (Il. 24) Elena Mureșianu s-a născut la Brașov, fiind fiica lui Ioan Popovici, comerciant la Sibiu și Brașov, și a Zincăi I. Nica. În 1884 Elena Mureșianu s-a îndreptat pentru studii spre Viena, unde, deoarece femeile nu erau admise la prestigioasa Academie de Arte Frumoase, după o scurtă perioadă de pregătire în particular cu pictorul Johann Beer, a studiat la Școala de Arte și Meserii ce funcționa pe lângă Muzeul Austriac pentru Artă și Industrie. Pregătirea tinerei artiste s-a conformat riguros preceptelor academiste. În perioada studiilor, Elena Mureșianu s-a familiarizat alături de portretistică cu natura statică cu obiecte vechi, gen cu o îndelungată tradiție, ce își avea originea în pictura olandeză din secolul XVII. *Arme bosniace* (Il. 25, p. 23), lucrare de probă executată în ultimul an de studiu, compoziție de mari dimensiuni, monumentală, impresionează prin decorativism și atenția acordată redării materialității proprii fiecărui obiect și efectelor de lumină. O altă *Natură Statică* (Nr. cat. 19, il. p. 74) realizată într-o manieră similară, datează din aceeași perioadă. În vara anului 1888 a fost nevoită să abandoneze studiile și să revină în orașul natal, căsătorindu-se cu Aurel Mureșianu.¹⁰⁹ Din acest moment interesul său s-a îndreptat aproape exclusiv spre portretistică. În general, portretele sale se conformează riguros academismului. *Portretul lui Ioan Nica Nichifor* (Nr. cat. 10, il. p. 70) reia formula compozițională convențională, aproape stereotipă, a portretului-bust, conturat pe un fundal monocrom.

Il. 24. Elena Mureșianu

Fotografie

@ Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov

Detaliile reduse la minimum și gama cromatică restrânsă la tonuri închise subliniază sobrietatea compozițională. Doar în portretele celor apropiați, Elena Mureșianu s-a îndepărtat de rigida formulă compozițională a clasicismului academicist, dovedind receptivitate față de elemente de limbaj plastic afirmate în jurul anului 1900.¹¹⁰ Alături de Elena Mureșianu o altă artistă activă la Brașov în această perioadă este Udvarnoky Charlotte (n. Jakab), a cărei activitate este atestată între anii 1885-1903.¹¹¹

Il. 25. Elena Mureșianu, *Arme bosniace* (1888)
Tehnică mixtă pe hârtie groasă, 95 x 70 cm
Semnat stânga jos cu roșu: E. Mureșianu, nedatat
@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1146

Traian Mureșianu (II. 26) este singurul sculptor brașovean din secolul al XIX-lea din a cărui creație s-au păstrat suficiente lucrări pentru a putea permite formularea unei aprecieri pertinente. Traian Mureșianu s-a născut la Brașov la 22 aprilie 1864, fiind fiul lui Iacob Mureșianu, editorul *Gazetei de Transilvania*.¹¹² A studiat la Academia Regală de Arte Frumoase din München între anii 1884-1891, unde a fost remarcat de prințul regent Luitpold al Bavariei.¹¹³

Din creația sa s-au păstrat bustul de inspirație antică, *Leocoteea*, și o serie de portrete ale unor personalități transilvănene: *Mitropolitul Blajului Ion Vancea de Buteasa* (1886), comandat pentru reședința metropolitană din Blaj, *Andrei Mureșianu*, *Iacob Mureșianu senior* (1894) și *Sevastia Mureșianu* (Nr. cat. 79, il. p. 108).¹¹⁴ De asemenea, s-a păstrat *Pajura Transilvaniei*, basorelief menit să devină emblema *Gazetei de Transilvania*, cu ocazia a 50 de ani de la apariție.¹¹⁵

Lucrările sale, de factură academică, unele însă cu accente de factură realistă și detalii veriste, indică un talent promițător, rămas în mare măsură neconcretizat ca urmare a decesului său timpuriu. A încetat din viață la 3 octombrie la Viena, unde era bariton al operei.¹¹⁶

Alături de Traian Mureșianu un alt sculptor brașovean din secolul al XIX-lea cu privire la activitatea căruia avem unele informații este Friedrich Hermann (1841-1908). (II. 27, p. 25) Născut la Sighișoara, Friedrich Hermann a urmat studii de sculptură la Budapesta, Graz și Viena (1859-1864). Din 1872 s-a stabilit la Brașov, fiind profesor de desen și modelaj la Școala de Meserii, iar din 1876 profesor de desen la Gimnaziul „Honterus”, Seminar și Școala de fete. În 1873 a deschis un atelier de sculptură, în care a lucrat între anii 1878-1883 alături de fratele său, Hermann Joseph, care și-a continuat activitatea pe cont propriu din 1884 până în 1888.¹¹⁷ În 1885 se naște fiul său, pictorul și graficianul Hans Hermann. Din creația sa cunoaștem *Bustul lui Stephan Ludwig Roth* (1896), realizat în manieră de factură academică după un dagherotip.¹¹⁸ Din 1866 până în 1886 a fost activ ca sculptor la Brașov și Julius Klimofsky (?), artist despre care nu avem niciun fel de informații.¹¹⁹

II. 26. Traian Mureșianu sculptând bustul Sevastiei Mureșianu (1890)
Fotografie, @ Arhiva Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov

În preajma anului 1900 arta brașoveană a traversat o perioadă de tranziție spre modernitate, care a debutat în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și s-a prelungit până spre începutul perioadei interbelice. În acest interval arta brașoveană se caracterizează prin interferența dintre tradiție, reprezentată de clasicismul academic și modernism (simbolism, Artă 1900, realism, impresionism). Spiritul artistic specific Europei

Centrale în preajma anului 1900, manifestat printr-un modernism sintetic în care „formele și atitudinile estetice ale curentelor Art Nouveau sau ale Sezessiunilor prezintă constante interferențe, aproape inextricabile, cu simbolismul”¹²⁰, a influențat puternic creația artiștilor brașoveni. Asimilarea elementelor moderne s-a realizat treptat, organic, în formule moderate. Schimbările au fost promovate prin activitatea unor artiști brașoveni reveniți de la studii (Friedrich Miess, Emerich Tamás), dar și a unor artiști stabiliți în oraș (Hans Bulhardt, Arthur Coulin). Acum au debutat numeroși tineri artiști: Hans Mattis-Teutsch¹²¹, Hans Eder¹²², Fritz Kimm¹²³, Eduard Otto Morres¹²⁴, Hermann Morres¹²⁵, Ernst Honigberger¹²⁶, Margarete Depner¹²⁷, Walther Teutsch, Margarete Netoliczka-Hiemesch, Hans Hermann¹²⁸, Ludwig Hesshaimer¹²⁹, Arnold Siegmund¹³⁰ și Nicolae Popp¹³¹. Creația artiștilor a fost stimulată de începuturile unei activități expoziționale active. După 1902, exemplul lui Friedrich Miess și Arthur Coulin a determinat artiștii să organizeze expoziții personale și să participe la expozițiile colective organizate periodic.

Hans Bulhardt (1858-1937)¹³² s-a stabilit la Brașov în anul 1889. Format în atmosfera cosmopolită și rafinată a Vienei, Bulhardt era un artist aflat la curent cu cele mai noi tendințe din arta vremii. La Brașov și-a desfășurat activitatea ca liber profesionist. Alături de pictura de șevalet și grafică, a practicat pictura bisericească și a fost activ în calitate de restaurator.

La scurt timp după stabilirea sa la Brașov, Bulhardt a realizat o serie de peisaje dedicate meleagurilor adoptive. Pictat în 1895, ciclul peisagistic „Țara Bârsei” cuprinde patru lucrări similare ca structură, compoziție și colorit, care arată orientarea către pictura în *plen-air* și apropierea de experiența impresionistă. (Il. 28, p. 26). Un *Autoportret* (Nr. cat. 42, il. p. 88) din perioada studiilor vieneze, emanând o atitudine romantică, stă mărturie cu privire la remarcabilele sale calități de portretist. Portretistica sa păstrează unele din trăsăturile specifice academismului, dar prin preocuparea pentru caracterizarea psihologică a modelului și surprinderea trăirilor sale interioare se apropie de realism.¹³³

Il. 27. Friedrich Hermann

Fotografie, Albumul Ridely (42e)

@ Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov

Grafica lui Bulhardt cuprinde un repertoriu tematic și stilistic ambivalent, în care observația veridică, exactă, desenul după natură, coexistă cu compoziții cu temă mitologică, alegorică sau literară, peisaje imaginare și fantastice. În legătură cu tradiția realistă predominantă în grafica transilvăneană se află două peisaje (Nr. cat. 64 și 65, il. p. 102). În colecția Muzeului de Artă Brașov se păstrează un *Album de desene* (Nr. cat. 73-77 il. pp.

Il. 28. Hans Bulhardt, *Țara Bârsei* (1895)

Ulei pe pânză, 78 x 98 cm

Semnat și datat stânga jos, cu negru: H. Bulhardt / (1)895

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 230

106 și 107), reunind lucrări de mici dimensiuni realizate într-o multitudine de tehnici (creion, tuș, cărbune, laviu, acuarelă etc.). Nefiind destinate publicului, exercițiile sale grafice din albumul de desene au un grad sporit de libertate care dezvăluie valențe și disponibilități multiple și o remarcabilă diversitate a interferențelor stilistice și culturale, înfățișând astfel o dimensiune mai bogată și mai complexă a personalității sale artistice. Influența simbolismului, note de factură pre-expresionistă, ecouri ale romantismului, influența Sezessionului vienez, dar și sugestii impresioniste, răzbat din albumul de desene.¹³⁴ Creația sa artistică, rămasă în mare măsură inedită, este reprezentativă pentru perioada de tranziție spre modernitate a artei brașovene.

Creația lui Emerich Tamás (1876-1901)¹³⁵ reflectă asimilarea într-un mod aparte a spiritului artistic propriu Europei Centrale. În puținii ani de creație a realizat o operă surprinzător de bogată, constând mai ales din grafică, dar și din pictură de șevalet și sculptură, păstrată

în patrimoniul Muzeului de Artă Brașov și a Muzeului Național Brukenthal. Grafica lui Tamás permite urmărirea evoluției sale de la primele încercări stângace din perioada anilor de școală până la lucrările mature din perioada studiilor la Budapesta și München, reflectând apropierea treptată a tânărului artist de un limbaj plastic inovator. Adeziunea la simbolism este indicată de atmosfera stranie și misterioasă a gravurii *Călăreț în pădure* (Nr. cat. 61, il. p. 100), dar și de *Cimitir* (Nr. cat. 57, il. p. 98), în care apar motive morbide de certă inspirație simbolistă. Această lucrare, datând din aceeași perioadă cu o *Vanitas* (Nr. cat. 56, il. p. 98), temă simbolică a picturii europene clasice, indică o viziune pesimistă asupra vieții, dar și o posibilă premoniție a morții timpurii. Temele frecvente ale graficii lui Tamás (nașterea, dragostea, sărutul, destinul, izolarea, moartea) descind din repertoriul simbolismului.¹³⁶ *Bastionul Țesătorilor* și *Peisaj* (Nr. cat. 66 și 67, il. p. 103), peisaje solitare, lipsite de prezența elementului uman, se plasează, în pofida notației exacte a elementelor naturale, prin atmosfera de o intensă melancolie pe care o emană, tot în sfera simbolismului.

Portretele, executate mai ales în tehnici grafice, ocupă un loc important în creația sa, o atenție deosebită fiind acordată autoportretelor. Portretul i-a permis să pătrundă „în zonele ascunse ale existenței umane” și să încerce să răspundă la o întrebare ce l-a preocupat mereu: care este locul omului în univers?¹³⁷ Progresul înregistrat de la încercările stângace ale anilor de școală la desenul sigur și exact de factură academică din perioada studiilor, dar și dobândirea unei subtile capacități de a surprinde individualitatea psihologică, poate fi urmărit în portretistica sa. Seria de autoportrete ocupă un loc important în creația lui Tamás, constituind o veritabilă autobiografie, dar ilustrând și evoluția sa de la o manieră academică corectă la un expresionism frământat.¹³⁸ Sondându-și neîncetat personalitatea, Tamás se afirmă ca un veritabil *Ichkünstler*.¹³⁹ Dacă în desen autoportretele sale păstrează încă aerul unor studii academice (Nr. cat. 62, il. p. 101), în pictură și sculptură chipul său dobândește o expresivitate fascinantă, stranie și misterioasă, în spiritul simbolismului, dar care a permis așezarea sa și

sub influența expresionismului german¹⁴⁰. (**Nr. cat. 43, il. p. 88**) Ultimul *Autoportret (cu mâna rănită)* (**Il. 29**), de asemenea, o lucrare ce poate fi considerată premonitoare, întărește plasarea sa în sfera stilistică a expresionismului, dar nu ca urmare a unor influențe resimțite în perioada studiilor, ci derivând din trăsături proprii personalității sale. Moartea sa timpurie, la 24 decembrie 1901, a curmat traiectoria ascendentă a celui care era o mare speranță a artei brașovene.

Revenit în orașul natal de la studii după 1894, Friedrich Miess (1854-1935)¹⁴¹, provenit dintr-o înstărită familie burgheză din Brașov¹⁴², a jucat un rol important în constituirea unui centru artistic activ. Opera lui Friedrich Miess, constând aproape exclusiv în portrete și peisaje, ilustrează coexistența dintre aspecte ale tradiției și modernismului artistic, specifică artei brașovene de la cumpăna secolelor XIX și XX, artistul reușind „să aducă înnoiri mai degrabă în limbajul formal și, mult mai rar, în aspectele conceptuale ale artei”¹⁴³. Format sub influența academismului, nu s-a eliberat niciodată definitiv de convențiile sale, dar a asimilat și a integrat organic în creația sa elementele unor curente artistice moderne (realism, impresionism, simbolism, Artă 1900). Ilustrativ pentru maniera picturală adoptată în acești ani este *Portretul de femeie în port săsesc (Frieda Teutsch)* (1898) (**Il. 30, p. 28**), pictat la scurt timp după revenirea la Brașov, în care Miess reia formula compozițională conturată imediat după încheierea studiilor müncheneze în *Portretul de femeie în grădină* (1890) (**Nr. cat. 45, il. p. 90**). Apelul la elementele florale și atenția acordată descrierii costumului imprimă portretului Friedei Teutsch certe calități decorative, care sugerează apropierea de spiritul Artei 1900. Aceste portrete și *Portretul lui Viktor Teutsch* (cca. 1900) (**Nr. cat. 46, il. p. 91**) sunt lucrări în care se resimte influența impresionismului german, grefat pe un fond ce reflectă în egală măsură asimilarea lecției academismului și a realismului. Solida formație academică dobândită este vizibilă mai ales în seria portretelor oficiale pe care o începe acum. Prin obiectivitatea pătrunzătoare pe care o imprimă portretelor sale, Miess urmărește să surprindă individualitatea psihologică a modelului, fapt

Il. 29. Emerich Tamás, *Autoportret (cu mâna rănită)*

Ulei pe pânză, 67 x 45 cm

Nesemnat, nedatat

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2200

vizibil și în *Autoportretul* din 1913 (**Nr. cat. 44, il. p. 89**).

Familiarizat cu peisajul în anii petrecuți la Roma, după întoarcerea în ținutul natal, Miess s-a dedicat realizării a numeroase peisaje care înfățișează Brașovul și împrejurimile sale. Peisagistica sa, fără a depăși naturalismul, asimilează inovațiile peisagisticii

II. 30. Friedrich Miess, *Portret de femeie în port săsesc (Frieda Teutsch)* (1898)

Ulei pe pânză, 198 x 115 cm

Semnat și datat stânga jos cu roșu: f Miess 1898.

@ Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 895

impresioniste, reușind însă să obțină compoziții clare, armonioase și echilibrate, de o excepțională acuratețe vizuală, pictura de *plen-air* și execuția laborioasă a lucrării în atelier îmbinându-se firesc. Miess documenta prin fotografie motivul peisagistic, lucrarea fiind apoi executată în atelier.¹⁴⁴

În 1901 sosește în oraș Arthur Coulin (1869-1912)¹⁴⁵, artist matur, apreciat în cercurile celor preocupați de artă în sud-estul Transilvaniei. În anii petrecuți la Brașov Coulin s-a dedicat mai ales portretisticii. Fidel naturalismului adoptat sub influența lui Wilhelm Leibl¹⁴⁶, portretele sale reflectă adeziunea la limbajul artistic specific Europei Centrale la începutul secolului XX, în care academismul, realismul, Arta 1900 și simbolismul se împleteau strâns. Alături de portretistică, Coulin a realizat și o serie de peisaje în împrejurimile Brașovului și în alte părți ale Transilvaniei. În anul 1908, câștigarea „Premiului Romei” cu portretul *Zrinyi la Roma* (Nr. cat. 51, il. p. 95), i-a oferit lui Coulin ocazia de a se întoarce la Roma, părăsind Brașovul.¹⁴⁷

Importanța lui Arthur Coulin nu rezidă în creația artistică realizată în anii petrecuți la Brașov, ci în exemplul catalizator oferit, alături de Friedrich Miess, tinerilor artiști. Prin activitatea celor doi artiști, centrul artistic brașovean a cunoscut, în primii ani ai secolului XX, o veritabilă înnoire. Tinerii artiști care au debutat acum au reprezentat nucleul grupului de artiști brașoveni activ în perioada interbelică, moment de apogeu al centrului artistic brașovean. Stimulată de activitatea lui Miess și Coulin, dar și de debutul tinerilor artiști, activitatea expozițională dobândește la Brașov un caracter activ și modern, fiind organizate periodic atât expoziții personale, cât și expoziții colective.

Primele creații ale tinerilor artiști nu anunțau manifestările mai radical moderniste și chiar avangardiste din perioada interbelică. Astfel, Hans Eder a debutat în zona realismului și a postimpresionismului, așa cum probează un *Portret de bătrână* din această perioadă (Nr. cat. 49, il. p. 94), dar și cu surprinzătoare apropiere de Arta 1900, adeziunea la expresionism producându-se în anii imediat anteriori Primului Război Mondial. Hans

Mattis-Teutsch este interesat de Arta 1900, realizând apoi peisajele naturaliste de factură postimpresionistă, uneori cu accente coloristice de inspirație fovă, dar și portrete, printre care se numără *Portret de bărbat (tatăl vitreg)* (Nr. cat. 50, il. p. 94), iar în sculptură recurge la un modelaj clasic.¹⁴⁸ Chiar dacă în cazul altor tineri artiști evoluția creației nu a cunoscut o turnură atât de radicală ca în cazul lui Eder și Mattis-Teutsch, înscrierea lor pe drumul modernismului artistic a progresat continuu. În pragul perioadei interbelice arta brașoveană a atins o nouă etapă, tranziția spre modernitate fiind încheiată.

NOTE

¹ Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX*, Brașov, Editura Libris Editorial, 2017, pp. 101-102.

² *Ibidem*, p. 103.

³ Gernot Nussbächer, *Die mittelalterlichen Befestigungsanlagen Kronstadts*, în vol. Harald Roth (coord.), „Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte”, München, Editura Universitas, 1999, p. 137-149.

⁴ Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, pp. 162-192.

⁵ Radu Popica, *Artiști brașoveni din secolul XVIII*, în „Marisia”, Studii și materiale Istorie, XXXII-XXXIII, 2013, pp. 57-70.

⁶ Konrad Klein, *Biedermeierliche Stadtansichten und Trachtenbilder. Zum Wirken des Kronstädter Zeichenlehrers Georg Gottlieb Schnell*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 49, 2006, pp. 89-90.

⁷ Radu Popica, *Grafică transilvăneană din colecția Muzeului de Artă Brașov (1800-1914)*, în „Brukenthal Acta Musei IV.2”, Sibiu, 2009, p. 475.

⁸ Julius Bielz, *Die Graphik der Siebenbürgen*, Sibiu, 1947, p. 23.

⁹ Radu Popica, *op. cit.*, p. 475.

¹⁰ Gheorghe Ioan (n. 1770 - ?). Negustor. S-a remarcat în comerțul cu Basarabia. A fost unul dintre întemeietorii „Casinei Române” (1835) și ctitor al bisericilor „Sfânta Adormire” din Brașov-Cetate și „Sfânta Treime” din Șcheii Brașovului. N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*. București, 1928, pp. 61-62.

¹¹ Livia Drăgoi, *Portretul în pictura din Transilvania secolului al XIX-lea* (teză de doctorat), Universitatea București, Facultatea de Istorie și Filosofie, conducător științific Prof. Dr. Raoul Șorban, București, 1979, p. 17.

¹² Apare din 24 mai 1837, fiind editat și tipărit de Johann Gött și Wilhelm Németh. Julius Gross, *Kronstädter Drucke 1535-1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts*, Kronstadt, 1886, p. 160.

- ¹³ Apare din 12 martie 1838, la început de 1-3 ori pe săptămână, fiind sub redacția lui George Barițiu până în 1877. Georgeta Răduică, Nicolin Răduică. *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, pp. 201-211.
- ¹⁴ Vezi în acest sens: Radu Popica, *Artiști călători la Brașov în prima jumătate a secolului XIX (1838-1849)*, „Drobeta”, XXV, seria Artă Plastică, 2015, pp. 21-34.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 22.
- ¹⁶ Manfred H. Grieb (coord.), *Nürnberger Künstlerlexikon: Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte Sammler, Kulturschaffende und Mäzene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, vol. 2, München, K. G. Saur, 2007, p. 673.
- ¹⁷ Adalbert (Béla) Schäffer (1815, Carei - 1871, Düsseldorf). Pictor cu studii la Pesta și Viena. *Allgemeines lexikon der bildenden künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XXIX, Leipzig, 1935, p. 552.
- ¹⁸ Radu Popica, *op. cit.*, p. 23.
- ¹⁹ Karl Diehl, în „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 51, 26 iunie 1842, p. 218.
- ²⁰ Radu Popica, *loc. cit.*
- ²¹ Vezi în acest sens: „Intelligenzblatt zum Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 40, 26 septembrie 1842, p. 139; „Kronstädter Zeitung”, nr. 54, 1 octombrie 1849, p. 258; *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), Johann Gött & Sohn Heinrich, 1847 (II), p. 76 și *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), 1852 (V), p. 57.
- ²² Isidor Neugass a frecventat între anii 1800-1802 cursurile Academiei Regale de Arte Frumoase și Științe Mecanice din Berlin. Ulterior s-a stabilit la Viena. Aici a realizat portretele lui Ludwig van Beethoven și Joseph Haydn (1806). Între anii 1806-1811 și-a desfășurat activitatea în calitate de portretist la Pesta. În 1811 a pornit într-o lungă călătorie prin Europa, din Italia până în Rusia, unde a rămas doisprezece ani, revenind la Pesta abia în anul 1841. E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs* (ediție nouă), vol. 16, Librairie Gründ, 1966, p. 340; *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. I, Leipzig, 1907, p. 407.
- ²³ Radu Popica, *Activitatea pictorului Isidor Neugass la Brașov (1845-1847)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, 60 (LX), 1, 2015, pp. 39-48.
- ²⁴ Johann Nepomuk Horrak / Horak (1815-1870, Milotice, Cehia). Studii la Academia de Arte Frumoase din Viena (1850-1855). *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XVII, Leipzig, 1924, p. 527.
- ²⁵ Radu Popica, *Artiști călători la Brașov...*, p. 26.
- ²⁶ Wilhelm Berg (1807 ?, Viena - 1872, Sebeș). Artist stabilit în Transilvania, la Sebeș, specializat în portrete executate în tehnica ceroplastiei. Volker Wollmann, *Portretele în relief din ceară ale fraților Wilhelm și Carl Berg din Sebeș*, în „Terra Sebus”, 3, 2011, p. 383.
- ²⁷ *Ibidem*, pp. 26-27.
- ²⁸ „Kronstädter Zeitung”, nr. 160, 10 octombrie 1856, p. 727; Székely

- Bertalan (1835, Cluj-1910, Budapesta). Studii la Academia de Arte Frumoase din Viena (1850-1855). A fost profesor la Școala Națională Regală Maghiară de Desen din 1871 și a ocupat funcția de director între anii 1902-1905. Bakó Zsuzsanna, *Székely Bertalan*, Budapesta, 1982.
- ²⁹ „Kronstädter Zeitung”, nr. 38, 31 martie 1858, p. 151.
- ³⁰ „Kronstädter Zeitung”, nr. 17, 31 ianuarie 1859, p. 104; nr. 52, 2 aprilie 1862, p. 317; nr. 192, 3 decembrie 1864, p. 2372.
- ³¹ Csillági / Csilági István (Ștefan). Prezența sa la Brașov în acești ani este atestată de datarea portretelor realizate aici (1869) (**Nr. cat. 16 și 17**) și de faptul că figurează la secțiunea pictor (Maler) în *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), Johann Gött & Sohn Heinrich, 1870-1871.
- ³² Radu Popica, *Câteva date privitoare la un pictor din Brașov puțin cunoscut: Atanasie Istrătescu*, în „Marisia”, Studii și materiale Istorie, XXXIV-XXXV, 2015, pp. 57-69.
- ³³ Anton Fiala (1812, Nimburg, Cehia-1863, Sibiu ?). Pictor și fotograf. Activ la Pesta, Timișoara, Sibiu și Brașov. Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 28(99), 2005, vol. I, pp. 22-39.
- ³⁴ *Abgereist von Kronstadt*, în „Satellit des Siebenbürger”. *Wochenblattes*, nr. 69, 29 decembrie 1849, p. 294.
- ³⁵ Konrad Klein, *op. cit.*, pp. 29-31.
- ³⁶ Samuel Herter (1830, Pfeffingen, Germania-1880, București). Pictor și fotograf. Se stabilește din 1846 în Transilvania. Între anii 1853-1879 este activ la Brașov. Walter Myss (coord.), *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Editura Wort und Welt, Thaur bei Innsbruck, 1993, *op. cit.*, p. 192.
- ³⁷ Radu Popica, *Artiști călători la Brașov...*, p. 28.
- ³⁸ Vezi în acest sens: *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, 1877-1916.
- ³⁹ Ernst Kühlbrandt. A fost profesor de desen la Școala de Arte și Meserii din Brașov între anii 1882-1927. A editat împreună cu Adolf Meschendörfer revista *Die Karpathen* și colecția *Das Burzenland*, în colaborare cu Erich Jekelius. Walter Myss, *op. cit.*, p. 286.
- ⁴⁰ Ulei pe pânză, 75 x 61 cm, semnat și datat dreapta, jos: A. Schaffer p: 1839/6, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, inv. nr. 003.
- ⁴¹ Ulei pe pânză, 75 x 61 cm, semnat și datat dreapta, jos: A. Schaffer p: 1839/6, Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, inv. nr. 004.
- ⁴² Pentru detalii biografice vezi: Radu Popica, *Contribuții cu privire la Portretul lui Oprea Țarcă*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, 59 (LIX), 1, 2014, pp. 89-96.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 93.
- ⁴⁴ Radu Popica, *Câteva date privitoare la un pictor din Brașov puțin cunoscut...*, p. 58.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 59.
- ⁴⁶ Mihai Manolache, *Noi date privind activitatea artistică a pictorului Constantin Lecca la biserica voievodală Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului*, în „Mitropolia Ardealului”, XX, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1975, pp. 60-61; Barbu Teodorescu, *Constantin Lecca*, București, Editura Meridiane, 1969, p. 20.
- ⁴⁷ Radu Popica, *Activitatea pictorului Isidor Neugass...*, pp. 42-45.
- ⁴⁸ *Ibidem*.

- ⁴⁹ Johann Gött (1810-1888). Tipograf. Se stabilește la Brașov în anul 1832, cumpărând în anul 1834 tipografia Schobeln. A editat și tipărit ziarele *Siebenbürger Wochenblatt* (1837-1849) și *Kronstädter Zeitung* (1849-1876). Primar al Brașovului (1876-1879). Gernot Nussbächer, *Tipograful brașovean Johann Gött (1810-1888)*, în „Țara Bârsei”, IV, serie nouă, 2005, pp. 9-13.
- ⁵⁰ Carl Joseph Maager (1813-1887). Om de afaceri și politician. Myss Walter, *op. cit.*, p. 316.
- ⁵¹ Maximilian Leopold Moltke (1819 -1894). Poet și publicist, autor al imnului sașilor transilvăneni, „Siebenbürgen, Land des Segens” (*Transilvania, pământ binecuvântat*). S-a stabilit la Brașov în anul 1841 ca ajutor de librar. Myss Walter, *op. cit.*, p. 343.
- ⁵² Franz Josef Trausch (1795-1871). Istoric și scriitor. A ocupat numeroase funcții în administrația orașului Brașov și a Transilvaniei. Autor al unor lucrări privind istoria sașilor transilvăneni. Carl Josef Trausch (coord.), *Lebenskizze des Franz Josef Trausch aus Kronstadt in Siebenbürgen*, Brașov, 1873, pp. 6-17.
- ⁵³ Radu Popica, *Arta germană din Transilvania în colecția Muzeului de Artă Brașov / Deutsche Kunst aus Siebenbürgen im Bestand des Kunstmuseums Kronstadt* (catalog de expoziție), Editura Muzeului de Artă Brașov, 2011, p. 14.
- ⁵⁴ Konrad Klein. *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 28(99), 2005, vol. I, p. 27.
- ⁵⁵ Michael Weiss (1569-1612). Istoric și jude al Brașovului (1612). Reprezentant al Brașovului în dieta transilvăneană (1594). Walter Myss, *op. cit.*, p. 570.
- ⁵⁶ Radu Popica, *Artiști călători la Brașov...*, *op. cit.*, p. 28.
- ⁵⁷ Paul Rezeanu, *Constantin Lecca*, București, Editura Arcade, 2005, p. 7.
- ⁵⁸ George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 140.
- ⁵⁹ Paul Rezeanu, *loc. cit.*
- ⁶⁰ Barbu Theodorescu, *Constantin Lecca*, București, Academia Română, 1938, pp. 8-9.
- ⁶¹ Paul Rezeanu, *op. cit.*, pp. 8-9.
- ⁶² *Ibidem*, pp. 11-12.
- ⁶³ Remus Niclescu, *Constantin Lecca în Italia. După un jurnal de călătorie inedit*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei. Arta plastică”, 2015, nr. 4, pp. 85-122.
- ⁶⁴ Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 20.
- ⁶⁵ *Ibidem*, pp. 36-37.
- ⁶⁶ *Ibidem*, p. 38.
- ⁶⁷ Ion Frunzetti, *Arta românească în secolul XIX*, București, Editura Meridiane, 1991, p. 151.
- ⁶⁸ George Oprescu, *op. cit.*, p. 145.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 146.
- ⁷⁰ Corneliu Comănescu, *Pictorul Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, IV, nr. 2, martie-aprilie 1932, pp. 100-101.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 101.
- ⁷² *Ibidem*, p. 103.
- ⁷³ Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 147.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 148.
- ⁷⁵ Carl Gsellhofer (1779-1858, Viena). Pictor și gravor. Din 1790 a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Viena, unde a devenit profesor de desen între anii 1819-1851. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XV, Leipzig, 1922, pp. 159-160.
- ⁷⁶ Anton Petter (1781-1858, Viena). Pictor istoric. A urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Viena, unde a devenit din 1829 directorul Școlii de pictură și sculptură. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XXVI, Leipzig, 1932, p. 507.
- ⁷⁷ George Oprescu, *op. cit.*, p. 148.
- ⁷⁸ Ferdinand Georg Waldmüller (1793, Viena-1865, Hinterbrühl). Pictor. Din 1807 a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Viena, unde a devenit profesor din 1819. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XXXV, Leipzig, 1942, pp. 74-77.
- ⁷⁹ Friedrich von Amerling (1803-1887, Viena). Pictor. Între anii 1815-1824 a urmat cursurile Academiei de Arte Frumoase din Viena. Portretist al aristocrației vieneze. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. I, Leipzig, 1907, pp. 74-77.
- ⁸⁰ Joseph von Führich (1800, Kratzau Cehia-1876, Viena). Pictor. Din 1816 studiază la Academia din Praga. Din 1841 a ocupat postul de profesor de compoziție la Academia de Arte Frumoase din Viena, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XIII, Leipzig, 1916, pp. 558-559.
- ⁸¹ Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 150.
- ⁸² Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 151.
- ⁸³ *Ibidem*, pp. 151-152.
- ⁸⁴ *Ibidem*, pp. 152-153.
- ⁸⁵ George Oprescu, *op. cit.*, p. 149.
- ⁸⁶ Ion Frunzetti, *op. cit.*, p. 153.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 154.
- ⁸⁸ *Ibidem*.
- ⁸⁹ Mihai Ispir, *Clasicismul în pictura românească*, București, Editura Meridiane, 1984, p. 125.
- ⁹⁰ Livia Drăgoi, *op. cit.*, p. 41.
- ⁹¹ Ion Frunzetti, *op. cit.*, pp. 156-157.
- ⁹² Vezi în acest sens Constantin Popp, *Din viața lui Mișu Popp-Amintiri*, în „Țara Bârsei”, IV, nr. 2, martie-aprilie 1932, pp. 138-139; Casa artistului era situată în Angergasse (strada Prundului) nr. 1 (1443). *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), Johann Gött & Sohn Heinrich, 1892 (54).
- ⁹³ Mihai Ispir, *op. cit.*, p. 126.
- ⁹⁴ Elena Popescu, *Mișu Popp. Reprezentant al academismului românesc. Pictura religioasă și pictura laică*, Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2007, p. 137.
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 148.

⁹⁶ Livia Drăgoi, *op. cit.*, p. 58.

⁹⁷ Petre Nică Locusteanu (1829-1900), administrator al județului Romanai. A organizat în vara anului 1848 arderea Regulamentului Organic la Caracal. Paul Rezeanu, *op. cit.*, p. 38.

⁹⁸ Livia Drăgoi, *op. cit.*, p. 59.

⁹⁹ M. N. Rusu, *Din grafica necunoscută a lui Mișu Popp*, în „ASTRA. Revistă politică social-culturală a Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Brașov editată de ziarul Drum nou”, XV, 1980, nr. 4 (121).

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Portretul Biedermeier în Țările Române. Expoziție de artă grafică și decorativă*, București, Muzeul Național de Artă al României, 1993, p. 5.

¹⁰² Iulia Mesea, *Peisagiști din sudul Transilvaniei între tradițional și modern. Sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XX-lea*, Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2011, p. 154.

¹⁰³ Dr. Erich Jekelius, „Genealogie Kronstädter Familien” (tehoredactat), p. 3, Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov, IV F 57.

¹⁰⁴ Radu Popica, *Wilhelm Kamner - un artist brașovean puțin cunoscut din secolul al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, V (XVI), 2006, nr. 5, pp. 91-99.

¹⁰⁵ Konrad Klein, *Wilhelm Kamner, ein Pionier der Volkskunde im Burzenland*, în „Neue Kronstädter Zeitung”, 2018 (34), 1, nr. 131, p. 7.

¹⁰⁶ Livia Drăgoi, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁷ Nicolae Pădure (1795-1876). Negustor, activ în comerțul dintre Brașov și Brăila. A fost fondator și donator al bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașov, al Liceului Român (Colegiul Național „Andrei Șaguna”) și al primei școli românești din Brașov. Raluca Anca Bratu, *Societatea românească reflectată în portretistica secolului al XIX-lea și aspecte stilistice în portretele colecției Muzeului de Artă Prahova*, teză de disertație (tehoredactat), Universitatea Națională de Arte București, Facultatea de Istoria și Teoria Artei, coordonator științific, prof. univ. dr. Ioana Beldiman, 2018, fișa 37.

¹⁰⁸ Galienne și Pierre Francastel, *Portretul - 50 de secole de umanism în pictură*, București, 1973, pp. 158-159 și p. 171.

¹⁰⁹ Radu Popica, *Activitatea artistică a Elenei Mureșianu*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, VII (XVIII), nr. 7, 2008, pp. 227-234.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 230.

¹¹¹ Vezi în acest sens *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, Kronstadt (Brașov), Johann Gött und Sohn Heinrich, 1885-1903.

¹¹² Joe Gherman, Barbu Brezianu, *Un sculptor ardelean necunoscut: Traian Mureșianu*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, IV, nr. 3-4, 1957, pp. 338-342.

¹¹³ *Ibidem*, p. 340.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 338-342.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 340.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 342.

¹¹⁷ Vezi în acest sens *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, 1873-1888.

¹¹⁸ Gernot Nussbächer, *Eine Büste von Stephan Ludwig Roth in Kronstadt und ihr Bildhauer Friedrich Hermann*, în „Karpsten Rundschau”, 50 (61), nr. 49 (3428), 2017.

¹¹⁹ Vezi în acest sens *Adressen Buch der Stadt Kronstadt*, 1866-1886.

¹²⁰ Theodor Enescu, *Simbolismul și pictura. Un capitol în evoluția picturii și a gustului artistic la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în vol. „Scrieri despre artă”, București, Editura Meridiane, 2000, p. 153.

¹²¹ Hans Mattis-Teutsch (1884-1960, Brașov). Pictor, grafician și sculptor. Studii la Școala Națională Regală de Arte și Meserii din Budapesta (1901-1902) și Academia Regală de Arte Frumoase din München (1902-1905). Banner Zoltán, *Mattis-Teutsch*, București, Editura Meridiane, 1970.

¹²² Hans Eder (1883-1960, Brașov). Pictor și grafician. Studiază la München între anii 1903-1908 (școala de grafică a lui Moritz Heymann și școala de pictură a profesorului Hugo von Habermann). Studii la Paris (atelierul-școală „La palette”, 1908) și Bruges (1910-1911). Mihai Nadin, *Hans Eder*, București, Editura Meridiane, 1973.

¹²³ Fritz Kimm (1890, Brașov-1979, Lechbruck / Allgäu, Germania). Pictor și grafician. Studiază la Academia de Artă din Budapesta (1909-1914). Activ la Brașov în perioada interbelică. În 1944 emigrează în Germania (R.F.G.). Hans Wühr, *Fritz Kimm*, München, Editura Südostdeutschen Kulturwerks, 1964.

¹²⁴ Eduard Otto Morres (1884, Brașov-1980, Codlea, jud. Brașov). Pictor și grafician. Studiază la Academia de Desen din Budapesta (1903-1904), Școala Superioară de Arte Frumoase din Weimar și Academia de Arte Frumoase din München (1906-1908). Din 1942 s-a stabilit la Codlea. Brigitte Stephani, *Eduard Morres, Eine siebenbürgischer Künstler (1884-1980)*, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V., 2006.

¹²⁵ Hermann Morres (1885-1971, Brașov). Pictor. Studiază la Academia de Artă din Budapesta (1904-1908). Profesor de desen la Școala Germană de Fete din Brașov (1908-1948). Myss Walter, *op. cit.*, p. 345.

¹²⁶ Ernst Honigberger (1885, Brașov-1974, Wehr / Baden, Germania). Pictor și muzician. Studiază la Academia de Artă din Berlin și la München (școala lui Moritz Heymann și Academia de Arte Frumoase). În 1921 se stabilește la Berlin. Participă la expozițiile organizate de *Novembergruppe*, *Berliner Sezession* și *Neue Sezession*. Profesor la Freie Universität din Berlin. Hans Wühr, *Ernst Honigberger*, München, Editor Heino F. von Damnitz, 1964.

¹²⁷ Margarete Depner (1885-1970, Brașov). Sculptor, pictor și grafician. Frecventează la Berlin cursul particular de desen al pictorului Wilhelm Jordan (1905-1906). Studii de artă cu Arthur Coulin, Friedrich Miess și Fritz Kimm. În 1916 se înscrie la școala de desen a profesorului István Réti din Budapesta. *Retrospectiva M. Depner* (catalog de expoziție), Muzeul de Artă Brașov, 1975.

¹²⁸ Hans Wilhelm Hermann (1885, Brașov-1985, Sibiu). Pictor și grafician. Studiază la Academia de arte din Budapesta (1903-1907). Profesor de desen la Mediaș (1907-1918) și Sibiu (1918-1949). Karin Bertalan, *Hans Hermann*, București, Editura Kriterion, 1982.

¹²⁹ Ludwig Hesshaimer (1872, Brașov-1956, Rio de Janeiro). Pictor și grafician autodidact. S-a remarcat prin gravurile dedicate Primului Război Mondial. Doina Udrescu, *Arta germană din Transilvania în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 2003, pp. 106-107.

¹³⁰ Arnold Siegmund (1883-1914). Pictor. Studiază la Brașov cu Ernst Kühlbrandt și la academiile de arte frumoase din München și

Budapesta. Profesor de desen la Braşov şi Liceul evanghelic Sibiu.
Ibidem, p. 88.

¹³¹ Nicolae Popp (4 decembrie 1883, Tohanu Vechi, jud. Braşov-1952, Braşov). Pictor. A început să studieze pictura la Târgu-Mureş, iar ulterior a frecventat cursurile Şcolii Superioare de Artă Decorativă din Budapesta. În 1909, absolvent fiind, expune spre vânzare un tablou în vitrina librăriei Gazetei Transilvaniei. Activ la Braşov în anii 1945-1952. Radu Popica, *Câteva date privitoare la activitatea şi creaţia pictorului Nicolae Popp*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, II, 2013, pp. 345-358.

¹³² Hans Bulhardt (1858, Câmpulung Moldovenesc-1937, Braşov). Pictor şi grafician. S-a născut în familia unui locotenent de intendentă, originar din Brno (astăzi în Cehia). Mama provenea dintr-o familie transilvăneană, ce avea şi rădăcini româneşti. A urmat cursurile Gimnaziului din Sibiu. Studiază la Academia de Arte Frumoase din Viena cu profesorii Eduard von Lichtenfels, Carl Leopold Müller şi Hans Makart. Urmează cursurile Institutului Politehnic şi studiază arhitectura cu Theophil Hansen. A participat la expoziţia internaţională de artă organizată în 1887 la Sibiu. Radu Popica, *Hans Bulhardt - tradiţie şi inovaţie în arta transilvăneană*, în „Țara Bârsei”, VI (XVII), serie nouă, nr. 6, 2007, pp. 151-153.

¹³³ *Ibidem*, pp.153-154.

¹³⁴ *Ibidem*, pp.154-155.

¹³⁵ Emerich Tamás (1876, Vulcan, jud. Braşov-1901, Braşov). Pictor şi grafician. A urmat cursurile Gimnaziului „Honterus” din Braşov. Studii la Academia de Desen din Budapesta (1896-1900). A fost prezent în verile anilor 1898-1900 în colonia artistică de la Baia-Mare. În anul 1900 obţine o bursă de studiu la München, Iulia Mesea, *Emerich Tamás. Refuzul realităţii şi retragerea într-o lume imaginară*, în „Emerich Tamás 1876-1901” (catalog de expoziţie), Muzeul de Artă Braşov, 2001, pp. 6-15.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 36.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 25-26.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 44.

¹³⁹ Gheorghe Vida, *Emerich Tamás*, Arta, XXXIV, 1987, nr. 3, p. 14.

¹⁴⁰ Marius Tătaru, *Art et histoire: étapes de développement dans la culture visuelle de la Transylvanie du XIXe siècle* (II), în „Revue Roumaine de l'Histoire de l'Art, série Beaux Arts”, tom XVIII, Bucureşti, 1981, p. 97.

¹⁴¹ Rudolf Friedrich Miess (1854-1935, Braşov). Pictor şi grafician. Studiază la Academia de Arte Frumoase din Viena (1883- 1885) şi la Academia Regală de Arte Frumoase din München (1885-1889) cu profesorii Johann Caspar Herterich, Ludwig von Löfftz şi Gabriel von Hackl. Petrece doi ani la Roma (1892-1894). Activ la Braşov între anii 1894-1935. Radu Popica, *Friedrich Miess (1854-1935). O viaţă de artist în slujba realului*, în „Expoziţia retrospectivă Friedrich Miess (1854-1935)/ Retrospektive Friedrich Miess (1854-1935)” (catalog de expoziţie), Editura Muzeului de Artă Braşov, 2014, pp. 4-7.

¹⁴² Christian Friedrich Miess (1827-1907), tatăl său, era fabricant de textile, reprezentant al burgheziei săseşti ce s-a afirmat în oraşele din Transilvania în prima jumătate a secolului XIX. Dr. Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien* (tehnoedactat), vol. V, Braşov, 1965, pp. 201-204, Arhiva şi biblioteca Parohiei „Honterus” Braşov, IV F 57.

¹⁴³ Iulia Mesea, *Restituiri: Friedrich Miess (1854 - 1953)*, în „Tribuna”, 2006, nr. 5-6, p.125.

¹⁴⁴ Radu Popica, *op. cit.*, pp. 14-21.

¹⁴⁵ Arthur Coulin (1869, Sibiu-1912, Heidelberg, Germania). Pictor şi grafician. Studiază la Academia Regală de Arte Frumoase din München (1889-1891) cu profesorii Gabriel Hackl şi Ludwig von Löfftz. Între anii 1892-1900 s-a stabilit la Budapesta. Se află la Roma în anii 1900-1901 şi 1908-1912. Activ la Braşov între anii 1901-1908. Harald Krasser, *Arthur Coulin*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1970.

¹⁴⁶ Wilhelm Maria Hubertus Leibl (1844-1900). Pictor. Principalul reprezentant al realismului în pictura germană din secolul XIX. A studiat la Academia de Arte Frumoase din München cu Carl Theodor von Piloty. A fost influenţat de Gustave Courbet. *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis Zur Gegenwart* (Thieme-Becker), vol. XXII, 1929, pp. 587-589.

¹⁴⁷ Radu Popica, *Arthur Coulin şi centrul artistic braşovean (1901-1908)*, în „Arthur Coulin” (catalog de expoziţie), Muzeul de Artă Braşov, Siebenbürgisches Museum Gundelsheim, Braşov, 2010, pp. 113-114.

¹⁴⁸ Valéria Majoros, *Leben und Werk*, în „Mattis-Teutsch und Der Blaue Reiter” (catalog de expoziţie), München, Haus der Kunst, 2001, pp. 15-16.

Contribuții la istoria fotografiei brașovene* (1842-1918)

Camelia Neagoe

De la apariția fotografiei în Brașov și până la sfârșitul Primului Război Mondial, în oraș au funcționat peste 50 de ateliere de fotografie, câteva dintre ele desfășurându-și activitatea de-a lungul câtorva decenii. Din păcate, cele mai multe dintre fotografiile realizate în acest interval sunt azi dispărute. Cu toate acestea, în perioada la care facem referire, s-au constituit două colecții publice de fotografie, care au supraviețuit, parțial, până în zilele noastre: colecția Gimnaziului Evanghelic și colecția Arhivei Magistratului orașului. Pe lângă valoarea documentară pe care o au imaginile în sine, cele două colecții oferă și informații importante pentru evoluția fotografiei brașovene. Lucrarea de față¹ își propune să prezinte cronologic unele aspecte ale istoriei fotografiei brașovene, având ca punct de pornire fotografiile păstrate mai ales în cele două colecții², dar și în alte colecții publice din Brașov³.

Pentru această cercetare am consultat cu precădere ziarul brașovene din epocă, anuare și rapoarte ale unor asociații locale, Arhiva Magistratului orașului aflată la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov, diferite surse accesibile online, precum și câteva lucrări care tratează istoria fotografiei în România⁴, istoria fotografiei în Transilvania⁵ și istoria fotografiei din secolul al XIX-lea⁶. Ca să constituie un instrument de lucru util la datarea fotografiilor, studiul este însoțit de o anexă, în care sunt prezentate alfabetic informații succinte despre atelierele de fotografie active la Brașov în perioada 1842-1918.⁷

Colecțiile de fotografie pe care le-am consultat pentru elaborarea studiului de față se găsesc la: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov - Colecția de fotografii și vederi din Fondul Primăria Brașov, *Colecția Albert Eichhorn*, *Colecția Gheorghe Corcodel*, *Colecția*

Heinrich Lehmann, *Colecția de documente a Bisericii Negre*, *Albumul muzicienilor brașoveni* - și Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” din Brașov (*Albumul Friedrich Ridely*).

I. Începuturile fotografiei la Brașov (1842-1859)

I.1. Dagherotipia (1842, 1847, 1851)

În august 1839, la Paris, astronomul și fizicianul François Arago (1786-1853) făcea cunoscută lumii întregi metoda inventată de Louis Jacques Mandé Daguerre (1787-1851) pentru realizarea și fixarea pe un suport de metal a imaginilor obținute cu o cameră obscură.⁸

Primele informații publicate la Brașov cu privire la metoda dagherotipiei au apărut la 5 septembrie 1839, în publicația de limbă germană *Siebenbürger Wochenblatt*⁹, sub titlul *Daguerre's Erfindung über die Fixation der Wirkung des Lichts* (Descoperirea lui Daguerre despre fixarea efectului luminii)¹⁰.

La 26 septembrie 1839, același ziar a dedicat o jumătate de pagină articolului *Daguerrotype. Auszug aus Aragos Bekanntmachung* (Dagherotipul. Extras din comunicarea lui Arago)¹¹, care descria pe larg metoda obținerii unui dagherotip.

În următorii ani, în toată lumea au apărut îmbunătățiri ale metodei lui Daguerre, care au permis scurtarea timpului de expunere și realizarea de portrete cu ajutorul dagherotipiei.¹² Față de un portret pictat, dagherotipul era mai ieftin și se realiza mult mai rapid, devenind accesibil unei categorii mai largi a populației. În marile orașe ale lumii au apărut studiouri care se puteau întreține numai din această activitate. În orașele mici, însă, dagherotipia era practică de artiștii călători, care

se cazau la hotelurile renumite dintr-un oraș, își anunțau venirea în presa locală, expunând în vitrinele prăvăliilor, mostre ale priceperii lor.¹³

La Brașov sunt cunoscuți numai trei dagherotipiști călători, Gottfried Barth¹⁴ (1842), Wilhelm Berg¹⁵ (1847) și Wenzel Prokesch¹⁶ (1851). Primul dintre aceștia venea de la Viena, iar în iulie 1842¹⁷ a lucrat într-o cameră închiriată de la hanul *Pomul Verde*, aflat pe strada Lungă (azi nr. 14).¹⁸ Barth a realizat, printre altele, un portret al publicistului Anton Kurz¹⁹, dar a reușit să immortalizeze și imaginea unui cal al Prințului Ghika, cu ocazia unui spectacol hipic desfășurat în oraș.²⁰

Cinci ani au trecut până la venirea la Brașov a următorului dagherotipist: Wilhelm Berg, modelator în ceară, și el născut la Viena, care s-a oprit la Brașov în august 1847, pentru o lună și jumătate, la hanul *Coroana de aur* (str. Mureșenilor nr. 14). Destinația lui finală era, însă, Bucureștiul. Portretele realizate de el în ceară²¹ nu par a se fi bucurat de mare succes, fiind mult mai scumpe față de portretele în dagherotip, pe care, la cerere, le putea colora.²²

În anii '40 ai secolului al XIX-lea, în Târgu Mureș, Arad, Timișoara, Sibiu, Brașov, Cluj și Aiud sunt cunoscute numele a 16 dagherotipiști, iar în anii '50 se mai adaugă alte încă 25-30 de nume.²³

Deși procedeul dagherotipiei a fost folosit până în anii '60 ai secolului al XIX-lea (în paralel cu fotografia pe hârtie)²⁴, cercetările de până acum nu au scos la iveală niciun dagherotip realizat la Brașov, care să se fi păstrat până în zilele noastre. Singurul exemplar consemnat într-o colecție publică este cel donat Bibliotecii Gimnaziului Evanghelic, în 1878, de Eugen von Trauschenfels.²⁵ Acesta reprezenta portretul unui nobil maghiar, dar nu avem certitudinea realizării lui la Brașov.

I.2. Calotipia (1851)

Wenzel Prokesch, optician venit de la Viena, a fost ultimul dagherotipist călător și primul fotograf care a introdus calotipia la Brașov, în aprilie 1851.²⁶ Această

metodă se folosea deja de multă vreme în Europa, în paralel cu dagherotipia. Inventatorul ei, englezul William Henry Fox Talbot (1800-1877), a făcut-o publică în aceeași perioadă cu Daguerre, dar, protejând-o în scurt timp printr-un brevet, i-a îngăduit răspândirea, în timp ce metoda dagherotipiei a fost oferită gratuit lumii întregi.²⁷

Diferența majoră între calotipie și dagherotipie era aceea că suportul pentru imaginea finală era hârtia. Pentru aceasta, se obținea mai întâi un negativ, tot pe hârtie. Avantajele imediate ale metodei erau posibilitatea obținerii mai multor copii pozitive și posibilitatea de a retușa imaginile.²⁸ Principalul neajuns era însă claritatea scăzută a imaginii, ale cărei detalii nu erau nici pe departe comparabile cu cele pe care le oferea dagherotipul. După anul 1851, calotipul a fost înlocuit cu metoda clișeului cu colodiu umed.²⁹ Nu sunt cunoscute imagini realizate la Brașov prin această metodă.

I.3. Metoda clișeului cu colodiu umed și apariția primelor ateliere stabile de fotografie (1853-1854)

În 1853, Hermann Büchner și Samuel Herter, la acea dată fotografi călători, veniți de la Sibiu, introduceau la Brașov imaginile obținute pe hârtie prin metoda clișeului cu colodiu umed³⁰, un procedeu inventat de Frederick Scott Archer (1813-1857), în 1851³¹, foarte popular până în jurul anului 1881³².

Spre deosebire de calotipie, negativul se obținea pe o placă de sticlă, pe care se întindea uniform un strat de colodiu³³. Pentru a deveni fotosensibilă, placa era scufundată apoi într-o baie cu soluție de nitrat de argint. Clișeele se foloseau imediat, cât timp stratul fotosensibil era încă umed, întrucât prin uscarea, acesta își pierdea sensibilitatea la lumină.

Transferul imaginii de pe negativ pe hârtie se făcea prin contact direct între negativul pe sticlă și o hârtie tratată cu clorură de sodiu și nitrat de argint.³⁴ Față de calotipie, avantajele metodei cu colodiu umed erau timpul scurt de expunere, calitatea și claritatea imaginilor, dar, mai ales, simplificarea întregului proces.³⁵

Până la începutul anilor '60, la Brașov s-au înființat trei ateliere stabile de fotografie. Primul dintre ele i-a aparținut lui Anton Fiala³⁶ și a fost deschis în iunie 1854, în casa lui Georg Johann din Ulița Șcheilor nr. 582 (str. Poarta Schei nr. 23).³⁷ Atelierul de pictură și fotografie a funcționat la Brașov timp de 6 ani, după care, Fiala a plecat la Focșani, un oraș devenit foarte atractiv după Unirea Principatelor, în 1859.

Următoarele ateliere din Brașov, în care s-a practicat și fotografia, le-au aparținut Fraților Herter³⁸ (Samuel și Ludwig) și întreprinzătorului Eduard Fritsch³⁹.

În anii de început ai fotografiei, într-un oraș de mărimea Brașovului, atelierele fotografice nu se puteau susține numai din această activitate, fotografiile fiind încă destul de scumpe, iar clientela nu foarte convinsă de calitatea portretelor. De aceea, atelierele desfășurau în paralel și alte activități conexe, cum ar fi pictura de portrete, pictura de reclame, realizarea de miniaturi pe diferite suporturi sau restaurarea unor pânze mai vechi. Așadar, primii fotografi care și-au deschis ateliere stabile de fotografie la Brașov aveau ca activitate principală pictura. Niciunul dintre ei nu era născut în Transilvania.

Alte trei nume importante ale fotografiei de început din Transilvania au lucrat pentru scurte perioade în Brașov⁴⁰: Hermann Büchner (1853-1854, 1858-1859, 1862)⁴¹, Theodor Glatz (1853)⁴² și Veress Ferenc (august-septembrie 1856)⁴³.

În afara unei fotografii realizate în jurul anului 1854 de Theodor Glatz⁴⁴, considerată cea mai veche imagine păstrată a Brașovului, aflată azi în colecția Muzeului Național Brukenthal⁴⁵, nu se cunosc fotografii realizate la Brașov înainte de 1859, care să se fi păstrat în colecții publice.

I.4. Atelierul artistic al lui Eduard Fritsch (1858)

În 1858, Eduard Fritsch, un misterios antreprenor de 40 de ani, își construia pe strada Sf. Ioan nr. 635 (azi nr. 13), o casă în stil neogotic, una dintre cele mai moderne din oraș.⁴⁶ În acest imobil, Fritsch a amenajat un atelier

artistic, în care, pe lângă pictură în ulei, s-a ocupat și de fotografie.⁴⁷ (II. 1, p. 37)

În iulie 1858, Fritsch a primit un privilegiu exclusiv, pentru un an de zile⁴⁸, pentru inventarea fotografiei pe pânză, în scopul reproducerii picturilor în ulei.⁴⁹ Fritsch a realizat cu metoda lui portrete în ulei⁵⁰ ale Împăratului Franz Josef în uniformă de mareșal maghiar, „în ramă fină și elegantă de aur”⁵¹, destinate mai ales instituțiilor publice.⁵²

În marile orașe ale lumii, personalități din toate domeniile, membri ai familiilor regale, actori, cântăreți de operă sau politicieni vizitau adesea atelierele artistice la modă, sporindu-le renumele. La Paris, în mai 1859, Împăratul Napoleon al III-lea descindea în atelierul fotografului Disdéri, generând un aflax nemaivăzut de clienți, care se programau cu mult timp înainte pentru a prinde un loc în atelierul de fotografie.⁵³

Păstrând proporțiile, atelierul lui Eduard Fritsch era la acel moment cel mai vestit din Brașov. O recunoaștere a succesului de care se bucura acesta a fost și vizita guvernatorului Transilvaniei, Friederich von Liechtenstein, în atelierul din strada Sf. Ioan, în octombrie 1858.⁵⁴

În 15 iunie 1859, redacția ziarului *Kronstädter Zeitung* semnală la rubrica *Știrile zilei*⁵⁵, apariția unui album cu mai multe fotografii reprezentând Brașovul, realizate în atelierul artistic al lui Eduard Fritsch.⁵⁶ Cele 18 imagini se găseau de vânzare⁵⁷ și în librăria lui Johann Wayna, de pe strada Porții (str. Republicii nr. 6).⁵⁸

O serie completă de 18 fotografii se găsește azi în Colecția de fotografii *Albert Eichhorn*, aflată la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov.⁵⁹ (II. 2 și 3 p. 38) În afară de acestea, în aceeași colecție se mai găsește o imagine realizată de Atelierul Fritsch, reprezentând casa în care se afla librăria Wayna⁶⁰.

La 40 de ani de la realizarea lor, medicul Eduard Gusbeth, istoric local și unul dintre cei mai vechi colecționari de fotografie din oraș, a donat Gimnaziului Evanghelic C.A. din Brașov, 10 dintre fotografiile⁶¹ realizate de Fritsch în 1859.⁶²

Il. 1. Eduard Fritsch, *Atelierul artistului de pe str. Sf. Ioan nr. 13 - detaliu* (1859)

Fotografie, 14 x 19,5 cm

©SJAN Braşov, Colecţia Albert Eichhorn

II. 2. Eduard Fritsch, *Curtea Bisericii Negre*

Fotografie, 14 x 19,5 cm (1859)

©SJAN Brașov, Colecția Albert Eichhorn

II. 3. Eduard Fritsch, *Poarta str. Târgul Cailor*

Fotografie, 14 x 19,5 cm (1859)

©SJAN Brașov, Colecția Albert Eichhorn

II. Ateliere de fotografie din perioada 1860-1880

Pe parcursul anilor '60, la Brașov au funcționat, pentru perioade mai scurte sau mai lungi de timp, 13 ateliere⁶³: Samuel Herter⁶⁴, J.M. Brauchbar⁶⁵ (fotograf călător), Rudolf Otroban⁶⁶, Hermann Büchner⁶⁷ (fotograf călător), Vastagh & Urlaky⁶⁸ (fotografi călători) (II. 22, p. 50), Moritz Lamberg⁶⁹, Lamberg & Décsey⁷⁰, Carl Blösz⁷¹, Josef Klement⁷², Carl Dörschlag⁷³ (fotograf călător), Oskar Luckhardt⁷⁴ (II. 15, p. 47), Eduard Décsey⁷⁵ (II. 14, p. 47) și Carl Bömches⁷⁶. Numai patru dintre acestea au rezistat și în deceniul următor (Samuel Herter, Carl Blösz, Eduard Décsey, Carl Bömches), dominând piața brașoveană a fotografiilor până la sfârșitul anilor '70.

Genul cel mai cerut era portretul, practicat intensiv de toate atelierele din oraș. Până la apariția formatului *carte de vizită*⁷⁷, fotografiile nu aveau un format standardizat și erau încă scumpe. Ieftinirea fotografiilor va da naștere unui fenomen global: moda de a colecționa fotografii *carte de vizită*, reprezentând deopotrivă personalități mondene, capete încoronate, eroi ai zilei sau simpli cunoscuți și membri ai familiei.

În 1854, la Paris, André Adolphe Eugène Disdéri (1819-1889) brevetează metoda prin care se puteau obține mai multe portrete deodată, pe același clișeu de sticlă. Acest lucru se putea realiza prin plasarea pe aparatul de fotografiat a mai multor obiective (10 în cazul lui Disdéri). În felul acesta, dacă obiectivele erau deschise pe rând, se obținea o serie de imagini cu posturi diferite ale modelului, iar dacă erau deschise deodată, se obțineau tot atâtea imagini identice. Prin prelucrarea în laborator a unui singur negativ, se reducea semnificativ costul pentru multiplicarea fotografiilor. După o ședință foto, clientul pleca nu cu una, ci cu o duzină de fotografii, la același preț.⁷⁸

Unul dintre primii fotografi din Brașov care anunță în ziar prețul fotografiilor *carte de vizită* este Moritz Lamberg, care, în 1864, vindea o duzină de fotografii la prețul de 5 fl.⁷⁹ Tot din atelierul lui se puteau cumpăra albume minion cu fotografii ale personalităților din Europa, „la un preț fără precedent de redus”.⁸⁰ Apariția albumelor de fotografie în comerțul local, în anul 1863, arată interesul în creștere al brașovenilor pentru noua modă ce stăpânea deja de ceva vreme Europa.⁸¹

Primul brașovean celebru al cărui portret s-a găsit de vânzare într-o librărie din oraș este Carl Maager⁸². În octombrie 1860, portrete ale acestuia, realizate în celebrul atelier vienez Angerer, se găseau de vânzare la librăria lui Wilhelm Nemeth.⁸³

Hârtia cu albumină, folosită pentru obținerea fotografiilor, era foarte subțire și avea tendința să se curbeze, fiind, din acest motiv, cașerată la cald, pe un suport din carton. Pe fața cartonului, sub fotografie, erau trecute, de obicei, numele fotografului și orașul în care acesta avea atelier. Treptat, fotografiile au început să-și imprime datele și pe verso, folosind astfel cartonul ca un mijloc de a-și face publicitate.⁸⁴ Aceste cartoane erau comandate unor litografi, care realizau o grafică mai mult sau mai puțin elaborată. Fotografii brașoveni își comandau cartoanele, de regulă, la Viena.⁸⁵

II.1. Samuel Herter

Dintre toate atelierele active la Brașov în anii '60, cel al lui Samuel Herter s-a bucurat de cel mai mare succes, fotografiile lui regăsindu-se în număr mare în albume de familie păstrate până în zilele noastre. (II. 4, 12, 13 și 16, p. 47)

II. 4. Samuel Herter, Actor

Fotografie cdv, față-verso, colorată manual (aprox. 1868)
Colecție particulară

Cunoscut brașovenilor încă din anii '50, ca pictor și fotograf călător, Samuel Herter (1830-1880) s-a stabilit definitiv la Brașov după anul 1858, construindu-și, în 1864, un „salon de sticlă”, pe strada Sf. Ioan nr. 643⁸⁶. Încăperea folosită pentru ședința foto avea o suprafață de circa 42 m² și o înălțime de 7 m, iar suprafața vitrată era orientată spre NE. Laboratorul și încăperea pentru instrumente se aflau într-o anexă de 24 m² și 3,5 m înălțime. Întreaga construcție era din lemn și sticlă și fusese concepută astfel încât, la nevoie, să se poată demonta și amplasa în altă parte.⁸⁷ (II. 5, p. 40)

În cei 27 de ani în care a fost pictor și fotograf, Herter a reușit să adune o mică avere, estimată de Eduard Gusbeth la circa 30.000 fl. S-a lăsat păcălit de Eduard Fritsch, care l-a ademinit să intre într-o afacere din domeniul mineritului. Aceasta s-a dovedit a fi falimentară, Herter risipindu-și aproape întreaga agoniseală⁸⁸. În 1879, s-a văzut nevoit să închidă atelierul din Brașov și să-și deschidă un altul la București, în speranța că acolo va cunoaște din nou succesul. Dar acest lucru nu s-a mai întâmplat, căci Herter, a cărui sănătate era deja șubredă, a suferit un atac cerebral și a murit la vârsta de 50 de ani.⁸⁹ Atelierul lui din București a fost condus de soția sa, Julia Herter, care, după câțiva ani, a deschis și un atelier la Sibiu.⁹⁰

II.2. Carl Bömches

Carl Bömches (1837-1893), primul sas brașovean care a avut atelier de fotografie în oraș, a realizat, pe lângă numeroase portrete, și unele dintre primele fotografii cu caracter documentar⁹¹. (II. 17, p. 47) În 1873 și 1874, Magistratul orașului⁹² i-a comandat lui Bömches 4 imagini ale porților din Strada Neagră⁹³ (azi str. Nicolae Bălcescu)⁹⁴ și din Strada Târgul Cailor⁹⁵ (azi str. Gh. Barițiu)⁹⁶, porți care urmau să fie demolate.

Fotografiile realizate de Bömches reprezentau porțile văzute din interiorul și din exteriorul cetății, iar pentru fiecare poartă au fost realizate câte 2 imagini, în câte 5 exemplare fiecare. În afara fotografiilor păstrate în arhiva proprie, Magistratul a donat cele patru imagini

II. 5. Fotograf necunoscut, *Atelierul lui Samuel Herter de pe str. Sf. Ioan*
Fotografie, detaliu din panorama Braşovului de pe Dealul Cetăţuii (1865)
©SIJAN Braşov, Colecţia Albert Eichhorn

fiecăruia dintre cele trei gimnazii din Brașov: evanghelic (azi Liceul Teoretic *Johannes Honterus*), catolic (azi Colegiul Național *Áprily Lajos*) și ortodox (azi Colegiul Național *Andrei Șaguna*).⁹⁷

În anul școlar 1871-1872, Gimnaziul Evanghelic din Brașov avea deja în colecția bibliotecii sale, o fotografie reprezentând globul din vârful turnului Porții din strada Porții (str. Republicii)⁹⁸, demolată în 1857. Fotografia⁹⁹ era donată de Prezbiteriul Bisericii Evanghelice și era realizată, probabil, în jurul anului 1870¹⁰⁰, cu ocazia reamplasării globului pe acoperișul turnului Bisericii din Rotbav¹⁰¹. Această fotografie, precum și cele patru realizate de Bömches¹⁰² vor reprezenta nucleul viitoarei colecții de fotografie a Gimnaziului Evanghelic.

Aceleași patru fotografii realizate de Bömches în 1873 și 1874, precum și o fotografie reprezentând bastionul porții de intrare în Biserica cetate din Ghimbav¹⁰³, realizată în aprilie 1876, stau la baza colecției de fotografii a Magistratului orașului, îmbogățită și ordonată, câțiva ani mai târziu, de arhivarul orașului, Friedrich Stenner.

Așadar, încă din anii '70 ai sec. al XIX-lea, la Brașov se poate observa interesul crescând pentru fotografierea unor clădiri sau monumente reprezentative pentru istoria orașului și a Țării Bârsei și constituirea primelor colecții publice de fotografie, chiar dacă nu se poate vorbi încă de colecții sistematice, ordonate și îmbogățite după un anumit criteriu.

*

Între 1874 și 1879, s-au deschis la Brașov trei noi ateliere: Schneider Samuel¹⁰⁴, Leopold Adler¹⁰⁵ și Sigmund Stephanovits¹⁰⁶. Dintre acestea, atelierul lui Leopold Adler va deveni cel mai cunoscut și longeviv atelier din istoria fotografiei brașovene.

II.3. Leopold Adler

Leopold Adler (1848-1924) (II. 6, p. 42) s-a născut lângă Praga și s-a stabilit la Brașov în 1867, la vârsta de 19 ani, când s-a căsătorit cu Caroline Muschalek, sora mai mare a fotografului Carl Muschalek. Până să-și deschidă un atelier propriu, Adler a lucrat la Eduard Décsey¹⁰⁷ și

Carl Bömches¹⁰⁸, dar, din câte se pare, a fost asociat și cu fratele său, Moritz, în firma Gebrüder Adler¹⁰⁹. Deși nu era brașovean, iar comunitatea locală nu era foarte deschisă față de străini, datorită hărniciei și seriozității sale, a reușit în scurt timp să-și facă un bun renume în Brașov și împrejurimi. În 1880, la numai 5 ani de la deschiderea atelierului său, în oraș mai funcționa doar unul dintre atelierele renumite ale anilor '60, cel al lui Carl Blösz. Acesta se va închide, însă, în 1883. Așadar, Leopold Adler rămâne practic fără concurență până după mijlocul anilor '80.

Din 1885, Adler este membru al Societății Fotografice de la Viena¹¹⁰ și participă cu mai multe fotografii la Expoziția pe țară de la Budapesta. În urma acestei participări, ziarul local *Brassó* aprecia că „Adler, cel mai bun fotograf din întreaga zonă, poate sta mândru alături de cei mai de seamă expozanți din capitală.”¹¹¹

În iulie 1887, Leopold Adler își mută studioul într-o clădire construită de el în curtea casei cu nr. 487¹¹² de pe strada Porții (azi str. Republicii nr. 12).¹¹³ Clădirea cu un etaj¹¹⁴ avea în total o suprafață de peste 200 m² și era prima și singura clădire construită în Brașov pentru a fi exclusiv atelier de fotografie.

Un an mai târziu, în 1888, cu ocazia vizitei la Brașov a Arhiducelui Carl Ludwig de Austria (1833-1896), studioul lui Adler primește vizita Arhiducesei Maria Theresia (1855-1944), realizând, după indicațiile acesteia, mai multe fotografii etnografice. Evenimentul a fost relatat pe larg în ziar: „Era ora 10:30, când prea înalta doamnă și suita ei au sosit în atelierul lui Leopold Adler din strada Mare, la intrarea căruia s-a înghesuit o mulțime de oameni care, la sosire, i-a strigat *Trăiască!* Arhiducesa a fost întâmpinată la intrarea în curtea atelierului de mai multe domnișoare îmbrăcate în port tradițional românesc, săsesc și maghiar. În curtea fotografului au fost așezate mai multe grupuri îmbrăcate în port popular, la a căror vedere, Arhiducesa a fost plăcut surprinsă: un grup de sași, compus dintr-un bărbat, o femeie și o fată din Brașovechi, români din Șchei, valahi din Săcele (printre care și frumoasa fată Gologan), ceangăi din Săcele și Crizbav, două grupuri de 14 persoane de sași din Țara Bârsei și un grup de 7 persoane de secui din Trei Scaune.

II. 6. Portretul lui Leopold Adler (1848-1924)

Fotografie cabinet (aprox. 1890)

©ABPH Braşov, Albumul Friedrich Ridely

Arhiducesa a privit mai întâi, la rând, aceste grupuri, iar după aceea, i-a spus lui Adler: *Să trecem la treabă!* şi a urcat în atelierul de la etaj. La porunca Arhiducesei, grupurile au fost aduse pe rând în atelier. Pentru a nu-şi deranja coafura, înalta doamnă şi-a pus o pălăriuţă de lucru, a împărţit grupurile, iar după aceea le-a aşezat pentru fotografie.

Cât timp Arhiducesa s-a distrat cu fotografia, Arhiducele a coborât de pe Tâmpa şi, împreună cu

prefectul, a trecut cu trăsură pe multe uliţe ale cetăţii, fiind condus direct la *Pomul Verde*, unde, nu peste mult timp, a sosit şi Arhiducesa, cu suita ei. Au luat o gustare, în prezenţa prefectului, contele Bethlen András. După gustare, întreaga suită a fost condusă la gară, cu trăsură închiriate... La plecarea trenului, din nou, o mare mulţime aştepta şi aclama din tot sufletul. Pe peron, Arhiducesa s-a aşezat din nou lângă maşina de fotografiat şi a regizat, fără întrerupere, imagini fotografice.”¹¹⁵

În 1889, Leopold Adler a donat Bibliotecii Arhivei Magistratului o serie de 64 de fotografii ale oraşului şi împrejurimilor¹¹⁶, care vor constitui, alături de alte fotografii, realizate de Carl Muschalek, Colecţia de fotografii şi vederi, azi în patrimoniul Serviciului Judeţean al Arhivelor Naţionale Braşov.¹¹⁷

Timp de 65 de ani, numele Adler a dominat piaţa braşoveană, atelierul funcţionând, chiar şi după retragerea din activitate a lui Leopold. Fratele său, Alfred, împreună cu fiul, Oscar, au condus atelierul, care a funcţionat până în perioada interbelică. De altfel, Adler a fost o adevărată „şcoală de fotografie”. În acest studio s-au format o serie de fotografi importanţi (Carl Muschalek, Georg Heiter din Reghin¹¹⁸, Heinrich Adleff, Julius Knauer etc.).

Genurile abordate de Leopold Adler au fost foarte diverse, de la portrete şi fotografii de grup, realizate în studio, la peisaje, fotografii etnografice, panorame, evenimente, reproduceri etc. (II. 9, p. 43) În 1900, când a concesionat atelierul asistentului său, Josef Schuller, Adler depăşise 39.000 de negative. Fotografiile lui au fost folosite ani de-a rândul de editurile braşovene Hiemesch şi Zeidner pentru editarea de cărţi poştale, iar în perioada interbelică, Oscar Adler, cel care a dus mai departe atelierul, a realizat numeroase reproduceri după clişeele unchiului său.

Din păcate, cel mai longeviv şi reprezentativ atelier braşovean a dispărut fără urmă în jurul anului 1940, ca urmare a legilor antisemite din România. Oscar Adler, ajuns după Dictatul de la Viena în Ungaria hortistă, şi-a găsit sfârşitul în lagărul de la Târgu Mureş, la fel ca fiica sa, iar soţia lui a fost una dintre victimele lagărului de la Auschwitz.¹¹⁹

II. 7. Carl Muschalek
Port săsesc urban din Brașov
 Fotografie cabinet (aprox. 1890)
 ©SJAN Brașov, Album etnografic

II. 8. Carl Muschalek
June din Șcheii Brașovului
 Fotografie cabinet (aprox. 1898)
 ©SJAN Brașov, Album etnografic

II. 9. Leopold Adler
Port ceangăiesc din Săcele
 Fotografie cabinet (aprox. 1889)
 ©SJAN Brașov, Album etnografic

Imagini realizate de Leopold Adler s-au păstrat în colecții publice și datorită lui Gheorghe Corcode¹²⁰, colecționar de fotografie și aparatură fotografică. Colecția lui de clișee pe sticlă se află azi, parțial, la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov¹²¹ și la Arhiva din Freiburg, Germania¹²².

III. Fotografia brașoveană la sfârșitul secolului al XIX-lea (1880-1900)

După mijlocul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, la Brașov au apărut alte câteva ateliere noi: Robert Klement¹²³, Veress Gyula¹²⁴, Carl Muschalek¹²⁵, Carl Mándy¹²⁶, Michael Knapp¹²⁷ și Kürt August.¹²⁸ Dintre acestea, doar cel al lui Carl Muschalek a avut activitate timp de 30 de ani, celelalte dispărând după numai câțiva

ani. De altfel, Muschalek și Adler au dominat fotografia brașoveană din acea perioadă. Cei doi erau adesea solicitați să immortalizeze evenimentele importante din oraș, primeau comenzi oficiale pentru albume aniversare și tot ei erau principalii furnizori de fotografii destinate turiștilor, vândute în toate librăriile importante din oraș, reprezentând Brașovul și Țara Bârsei.

În 1893, la inițiativa secției locale a Societății Carpatine Ardelene (S.K.V.), Carl Muschalek și Leopold Adler expuneau în câteva hoteluri și cafenele din oraș, mai multe fotografii înrămate reprezentând *Peisaje din Țara Bârsei și Oameni din Țara Bârsei*.¹²⁹ Aceasta este una dintre primele „expoziții” de fotografie organizată la Brașov, cu imagini realizate de fotografi brașoveni. În afară de atelierele clasice de fotografie, în aceeași perioadă apărea și fotografia „la minut”. În noiembrie 1888, ziarul local

de limbă germană anunța „ultima săptămână la Brașov a fotografiei americane”, în cartierul Brașovechi la nr. 16 (str. Lungă nr. 17). O imagine costa numai 25 de creițari și era gata în numai cinci minute.¹³⁰

III.1. Carl Muschalek

Carl Muschalek (1857-1904) (II. 10) s-a născut în familia unui croitor brașovean și a rămas orfan de tată la 14 ani¹³¹. A învățat meserie în atelierul cumnatului său¹³², Leopold Adler, mai mare cu 9 ani. S-a căsătorit tot cu o fiică de croitor, Luise Roth, cu care a avut trei copii. Necazurile nu l-au ocolit, pierzându-și fiul cel mare la vârsta de numai 6 ani.¹³³ Muschalek a lucrat alături de experimentatul fotograf clujean Veress Gyula, în 1883, în fostul atelier al lui Carl Blösz. Pentru că cei doi nu s-au înțeles, Muschalek și-a deschis un atelier propriu, în 1884¹³⁴, în care a lucrat timp de 20 de ani și unde a realizat o gamă foarte diversă de lucrări: fotografii de studio (portrete, fotografii de grup), reproduceri după tablouri sau documente, fotografii în aer liber (peisaje, evenimente, fotografii montane). (II. 18-21 p. 50)

În 1888, Muschalek realiza o serie de 12 reproduceri după tablouri înfățișând *Figuri de seamă din istoria sașilor*¹³⁵, din colecția lui Friedrich Ridely și o serie de șase fotografii de la inaugurarea cabanei de piatră de pe Vârful Omu, în Munții Bucegi.¹³⁶

Începând din mai 1888, timp de peste zece ani, Carl Muschalek a fost un colaborator constant al arhivarului orașului, Friedrich Stenner, donând Bibliotecii Arhivei Magistratului, în mai multe rânduri, peste 300 de fotografii reprezentând *Brașovul și împrejurimile*.¹³⁷ Imaginile se află azi la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov și reprezintă cea mai mare parte a *Colecției de fotografii și vederi* din fondul Primăria Brașov.¹³⁸ (II. 7 și 8 p. 43)

Muschalek a primit mai multe comenzi din partea Magistratului orașului, pentru realizarea unor fotografii ale unor monumente ce urmau să dispară. În 1887, a realizat două imagini ale Bastionului Curelarilor¹³⁹ (azi în zona Casei Baiulescu din Livada Poștei), iar în 1891, a realizat două fotografii ale Porții Străzii Vămii¹⁴⁰ (azi str.

II. 10. Portretul lui Carl Muschalek (1857-1904)

Fotografie cabinet (aprox. 1890)

©ABPH Brașov, Albumul Friedrich Ridely

Mureșenilor). (II. 11, p. 45)

După moartea sa, în 1904, la numai 47 de ani, soția, Luise, și ficele, Luise și Marie, au continuat să întrețină și să dezvolte atelierul alături de fotograf Alexander Tischer de la Dresda, responsabil cu conducerea atelierului din iunie 1907.¹⁴¹ Tischer s-a căsătorit cu fiica mai mare a lui Muschalek¹⁴² și a condus atelierul până în august 1913¹⁴³, când s-a apucat de o afacere devenită mult mai profitabilă: cinematograful.¹⁴⁴

II. 11. Carl Muschalek, *Poarta Străzii Vămii*, înainte de demolare

Fotografie, 13,8 x 19,8 cm (1891)

©SIAN Brașov, Colecția de fotografii și vederi

Dacă ținem cont de numărul de inventar pe care atelierul îl dădea fiecărui negativ, constatăm că, în 1913, atelierul Muschalek depășise 40.000 de negative.

*

În anii '90, la Brașov au apărut mai puține ateliere noi: Heinrich Adleff¹⁴⁵, Richard Greiner¹⁴⁶, Adler Alfred¹⁴⁷, Lenz/Ion Munteanu¹⁴⁸, Knauer Gyula¹⁴⁹, Gergely Andrass¹⁵⁰. Dintre acestea, doar cele ale lui Adleff și Knauer au avut activitate pentru o perioadă mai lungă.

III.2. Heinrich Adleff

Heinrich Adleff (1860-1907) s-a născut la Brașov, în familia unui meșter funar¹⁵¹. În 1880 lucra într-un atelier de fotografie la Buzău¹⁵², probabil în cel al brașoveanului Carl Bömches. În 1886, lucra deja în Brașov, în atelierul lui Leopold Adler.¹⁵³ La sfârșitul anului 1890, și-a deschis un studio propriu la Brașov, pe strada Porții nr. 506/52 (str. Republicii nr. 44), la aceeași adresă la care funcționase primul atelier al lui Leopold Adler.¹⁵⁴

Realizează atât portrete în atelier, cât și fotografii în aer liber¹⁵⁵, fiind unul dintre fotografiile evenimentelor

prilejuate de dezvelirea statuii lui Johannes Honterus, în august 1898. Fotografiiile realizate atunci s-au vândut în librăriile Zeidner și Gabony.¹⁵⁶ Două dintre imagini au fost reproduse în cartea dedicată evenimentului de prof. Lutz Korodi¹⁵⁷, iar o imagine a fost preluată de *Wiener Bilder*.¹⁵⁸

Din cauza problemelor financiare, Adleff se otrăvește și moare în iulie 1907¹⁵⁹, în spitalul orășenesc, după o agonie de câteva zile. Atelierul lui e cumpărat de Heinrich Lang, care, 24 de ani mai târziu, se va sinucide tot din cauza dificultăților financiare.

III.3. Atelierul Lenz

Ioan Munteanu, poreclit *Lenz* (*lentilă* germ.), fotograf originar din Oravița¹⁶⁰, a deschis un atelier de fotografie în Brașov, în februarie 1894, pe str. Porții nr. 2 (str. Republicii nr. 2).¹⁶¹ Deși a avut o activitate de numai 3 ani, atelierul Lenz a fost unul dintre cele mai bune ateliere din Brașov și unul dintre primele care a folosit platinotipia¹⁶².

În iunie 1896, cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Stephan Ludwig Roth (1796-1849), Lenz a fotografiat monumentul funerar ridicat în memoria acestuia în cimitirul din Mediaș.¹⁶³

O nouă invenție, cinematograful, l-a făcut să renunțe la atelierul de fotografie, în 1897¹⁶⁴. În decembrie 1896, într-o sală a Vilei Kertsch, Lenz a organizat primele proiecții de cinema din Brașov.¹⁶⁵ Atelierul lui de fotografie a fost preluat de Knauer Gyula.

*

În această perioadă, apar tot mai mulți furnizori de aparate și consumabile destinate fotografiilor amatori¹⁶⁶, pentru că întregul procedeu de obținere a fotografiilor se simplificase¹⁶⁷ și devenise accesibil și celor mai puțin inițiați¹⁶⁸. Câțiva dintre fotografii amatori¹⁶⁹ despre care există informații că au realizat fotografii în această perioadă sunt profesorul Méhelÿ Lajos¹⁷⁰, funcționarul Gustav Beldi¹⁷¹, funcționarul Franz Otto von Trauschenfels¹⁷² și pictorul Friedrich Miess¹⁷³.

În aceeași perioadă, două instituții din Brașov, Gimnaziul Evanghelic (azi Liceul *Johannes Honterus*) și

Arhiva Magistratului orașului, și-au îmbogățit substanțial colecțiile de fotografii, devenite în intervalul de timp scurs de atunci, cele mai reprezentative și cuprinzătoare colecții de fotografie veche ale orașului.

III.4. Colecția de fotografii a Gimnaziului Evanghelic din Brașov

Prima și cea mai veche colecție publică de fotografii din Brașov s-a format în intervalul cuprins între 1871-1913, la Gimnaziul Evanghelic.¹⁷⁴ În absența unui muzeu al orașului, gimnaziile confesionale erau cele care adunau în scop didactic și obiecte legate de istoria locală, ajungând să dețină adevărate cabinete de curiozități. Gimnaziul săsesc a avut mai multe colecții valoroase: numismatică, antichități, științe naturale, geografie-istorie.

Până în 1913, Gimnaziul Evanghelic a strâns peste 360 de fotografii, care au fost distribuite colecțiilor tematiche. Cele mai multe dintre fotografii se aflau în colecția de geografie-istorie și reprezentau monumente de arhitectură și reproduceri ale unor lucrări de artă plastică din Germania, Italia, Grecia etc. Aceste fotografii se achiziționau de obicei din fondul de călătorii școlare.

O altă categorie de fotografii era cea legată de istoria orașului și de istoria sașilor. Primele donații de fotografii au fost făcute Gimnaziului de către Prezbiteriul Bisericii (1871) și de Magistratul orașului (1874, 1875). În următorii 40 de ani, colecția de fotografii legate de istoria Brașovului s-a îmbogățit cu peste 30 de imagini.¹⁷⁵ Una dintre cele mai importante contribuții la sporirea valorii colecției de fotografii legate de istoria Brașovului a avut-o medicul Eduard Gusbeth¹⁷⁶, care în anul școlar 1900/1901, a donat 20 de fotografii, dintre care 10 erau cele mai vechi imagini cunoscute ale Brașovului, realizate în 1859 de Eduard Fritsch.¹⁷⁷

O a treia categorie de fotografii din colecția Gimnaziului o reprezentau portretele. Cele mai importante dintre acestea, prin tehnica în care au fost realizate, sunt dagherotipul reprezentând un nobil maghiar, donat de Eugen von Trauschenfels¹⁷⁸ și două ambrotipii realizate în 1861, donate de Eduard Gusbeth, care îi reprezenta

Il. 12. Samuel Herter
Karl Nussbächer, predicator ev.
 Fotografie cdv (aprox. 1865)

Il. 13. Samuel Herter
Amalie Fleischer, n. Hiemesch
 Fotografie cdv (aprox. 1867)

Il. 14. Eduard Décsey
Georg v. Miller, pielar
 Fotografie cdv (aprox. 1865)

Il. 15. Oskar Luckhardt,
Friedrich Honigberger, senator
 Fotografie cdv (aprox. 1866)

Il. 16. Samuel Herter
Eugen Lassel, profesor
 Fotografie cdv (aprox. 1874)

Il. 17. Carl Bömches,
Ludwig Hesshaimer, comerciant
 Fotografie cdv (aprox. 1867)

pe avocatul Conrad și pe prim-preotul Karl Klein.¹⁷⁹ Cea mai importantă contribuție la galeria de portrete ale brașovenilor o va avea, însă, Friedrich Ridely.

III.5. Albumul contemporanilor mei Friedrich Ridely (1891)

La împlinirea vârstei de 56 de ani, în 1891, colecționarul Friedrich Ridely¹⁸⁰ donează Gimnaziului Evanghelic din Brașov un album cu 567 de fotografii reprezentând portrete ale contemporanilor, deopotrivă femei și bărbați, sași, români, maghiari și evrei, funcționari, avocați, medici, farmaciști, preoți, profesori, comercianți, militari și meseriași din Brașov. Ridely mărturisea că ideea de a colecționa fotografiile cunoscuților i-a venit după moartea părinților săi, când, ținând în mână ferparele lor, s-a născut în el dorința de a păstra în amintire și chipurile celor dispăruți¹⁸¹. Albumul se află astăzi în patrimoniul Arhivei și bibliotecii Parohiei „Honterus” Brașov și este cu atât mai valoros, cu cât portretele sunt însoțite și de date biografice.¹⁸² (II. 12-17, p. 47)

*

Gimnaziul Evanghelic a avut și câteva albume inedite de fotografii. Unul dintre acestea conținea 50 de imagini reprezentând biserici și fortificații din Transilvania¹⁸³, iar un altul era donat de medicul Eduard Gusbeth (cu fotografii de la Facultatea de Medicină din Viena, din anii 1858-1861¹⁸⁴). Din păcate, nu am reușit încă să le identificăm în vreo colecție publică, fiind, cel mai probabil, definitiv pierdute.

III.6. Albumul sărbătorii Honterus

În 1900, comisia care a organizat festivitățile pentru dezvelirea statuii lui Johannes Honterus (în 1898) a hotărât să realizeze un album de mari dimensiuni (100 x 80 cm) cu fotografii ale evenimentului.¹⁸⁵ Albumul a fost realizat de legătorul brașovean Wilhelm Haydecker, al cărui atelier se afla pe strada Porții nr. 22¹⁸⁶, și a costat 165 fl. și 10 creițari, fiind prevăzut cu un indice de nume pentru toți cei reprezentați în cele 18 fotografii pe care le

conținea. Albumul a fost donat Muzeului Gimnaziului în același an.¹⁸⁷ Nu se cunoaște soarta acestui album.

*

În 1913, o parte dintre piesele și documentele deținute de Biblioteca și Muzeul Gimnaziului Evanghelic, printre care și fotografii ale orașului, au fost trecute în patrimoniul Muzeului Săsesc al Țării Bârsei.¹⁸⁸ În perioada interbelică, Muzeul îmbogățește această colecție, cu imagini valoroase realizate de fotografii brașoveni importanți ai aceleiași perioade.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, patrimoniul Muzeului Săsesc se risipește, multe dintre piese fiind pierdute definitiv. Lui Albert Eichhorn¹⁸⁹ i se datorează salvarea colecției de fotografii a Muzeului Săsesc. După moartea sa, în 1967, urmașii săi au fost îndemnați să o doneze de bună voie statului român, pentru a primi în schimb permisiunea de a pleca definitiv în Germania.

Colecția se află azi în patrimoniul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Brașov¹⁹⁰ și conține aproape 1500 de imagini reprezentând Brașovul, Țara Bârsei și monumente de arhitectură din Transilvania. În această colecție pot fi identificate și câteva fotografii din vechea colecție a Gimnaziului Evanghelic, dar și fotografii și cărți poștale adăugate de familia Eichhorn.

III.7. Colecția de fotografii a Arhivei Magistratului orașului

Magistratul orașului Brașov avea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, o bogată colecție de fotografii. Meritul pentru constituirea acestei colecții îi revine arhivarului orașului, Friedrich Stenner¹⁹¹, care a ordonat și a legat în albume fotografiile existente în Arhiva Magistratului, înainte ca el să preia arhiva, în 1878, dar și fotografiile comandate ulterior de autorități (1886, 1891) sau care au fost obținute din donații făcute de mai mulți brașoveni. (II. 19, p. 50) Colecția de fotografii a Arhivei Magistratului se află azi la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov¹⁹² și conține mai multe albume.

III.8. Brașovul și împrejurimile

Sub titlul *Brașovul și împrejurimile*, Friedrich Stenner a grupat peste 300 de fotografii în 2 albume mari¹⁹³, 4 albume mici¹⁹⁴, o panoramă a Brașovului din 1879¹⁹⁵ și o mapă¹⁹⁶ cu mai multe litografii¹⁹⁷ și fotografii în format mare¹⁹⁸. Fotografiile sunt realizate de Carl Bömches, Leopold Adler¹⁹⁹ și Carl Muschalek²⁰⁰, și au fost donate de senatorul Oskar Alesius²⁰¹, redactorului Franz Stenner²⁰², dar mai ales de Leopold Adler și Carl Muschalek. Câteva dintre acestea sunt comenzi ale Magistratului către fotografi brașoveni, pentru documentarea, prin mijloace fotografice, a unor monumente ce aveau să dispară.²⁰³

Fotografiile din această colecție reprezintă imagini ale Brașovului și localităților din împrejurimi, biserici fortificate, curți țărănești, excursii în munți, clădiri și monumente din Brașov, panorame ale orașului, scene de târg, evenimente ale asociațiilor locale, obiecte vechi de cult ale Bisericii Negre.

Aceasta este pentru istoria fotografiei brașovene una dintre cele mai bogate și reprezentative colecții.

III.9. Albumul etnografic

În acest album²⁰⁴, Stenner a adunat 68 de fotografii²⁰⁵, reprezentând portul săsesc, ceangăiesc și românesc. (II. 7-9, p. 43) Cele mai multe imagini, donate de Carl Muschalek în 1898, înfățișează portul orășenesc al săsoaicelor din Brașov (o mărturie a portului patricienelor din secolul al XVIII-lea). Majoritatea imaginilor donate în 1889 de Leopold Adler reprezintă ceangăi din Săcele, dar și câteva costume ale sașilor din Țara Bârsei și câțiva oieri români (toate fotografiile sunt realizate în studio). Cele mai multe dintre costumele românești, fotografiate de Carl Muschalek, nu sunt specifice Țării Bârsei, reprezentând, probabil, românce din familii bogate din Brașov, costumate în ținute specifice Regatului. Singura fotografie realizată în afara studioului este un instantaneu realizat de Muschalek și reprezintă un „țigan lingurar”.

III.10. Figuri de seamă din istoria sașilor²⁰⁶

Albumul reunește 14 fotografii²⁰⁷, reproduceri după tablouri reprezentând figuri de seamă din istoria sașilor, de la Lukas Hirscher și Johannes Honterus, la Stephan Ludwig Roth²⁰⁸, precum și reproducerea picturii lui Anton Fiala reprezentând *Bătălia de la Feldioara*²⁰⁹ și o reproducere a unei gravuri realizate la aniversarea de 70 de ani a episcopului evanghelic G. D. Teutsch (1817-1893).

III.11. Albumul funcționarilor brașoveni (1894)

În 1894, Stenner are inițiativa alcătuirii unui album de fotografii²¹⁰ cu 75 de portrete ale corpului funcționarilor Magistratului²¹¹, pentru a fi dăruit primarului Franz von Brennerberg, cu ocazia aniversării a 40 de ani de activitate în slujba Magistratului²¹². Stenner a avut însă ideea de a păstra un al doilea rând de fotografii pentru arhiva orașului, iar cel la care a apelat pentru copierea fotografiilor a fost Carl Muschalek²¹³. Albumul conține azi 118 fotografii, fiind completat în intervalul 1895-1916.²¹⁴ (II. 18-23, p. 50)

III.12. Albumul muzicienilor brașoveni (1900)

În afară de activitatea sa în slujba Magistratului, Stenner a fost și membru activ al *Männergesangverein* (Reuniunea bărbătească de cântări), fiind apreciat pentru vocea sa caldă de bas. În noiembrie 1900, a realizat un album de fotografii reprezentând profesori, compozitori, soliști și muzicieni amatori, membri ai societăților muzicale săsești²¹⁵. Albumul, aflat azi în patrimoniul Serviciului Județean al Arhivelor Naționale Brașov, conține 158 de fotografii, circa 118 dintre acestea făcând parte din albumul original, iar alte 40 (reproduceri alb-negru, format 6 x 9 cm pentru care nu se cunoaște fotografial) fiind adăugate ulterior, probabil în jurul anului 1920.²¹⁶

Il. 18. Carl Muschalek
Oscar Alesius, senator
Fotografie cdv (1894)

Il. 19. Carl Muschalek
Friedrich Stenner, arhivar
Fotografie cdv (1894)

Il. 20. Carl Muschalek
Friedrich Fabritius, senator
Fotografie cdv (1894)

Il. 21. Carl Muschalek
Christian Kertsch, ing. al oraşului
Fotografie cdv (1894)

Il. 22. Vastagh & Urlaki
Friedrich Fabritius, primar
Fotografie cdv (1863)

Il. 23. Heinrich Lang
Gustav Treiber, ing. al oraşului
Fotografie cdv (1907)

IV. Fotografia brașoveană la începutul secolului XX (1900-1918)

În afara atelierelor deja consacrate (Carl Muschalek, Heinrich Adleff, Knauer Gyula), în primii 10 ani ai sec. XX, la Brașov, s-au mai deschis următoarele ateliere: Joseph Schuller & Sohn²¹⁷ (fost Leopold Adler), atelierul Rembrandt (condus, din 1901, de Szinberger Lipot²¹⁸, apoi de Wilhelm Herter²¹⁹, din 1905), Ambrus & Habermann²²⁰, Atelierul Photoglob (condus de Emil Schwarze²²¹), Kovács Sándor²²², Heinrich Lang²²³, Francis Bichoff²²⁴, Michael Keresztes²²⁵, Will. Retner²²⁶, Friedrich Sterner²²⁷ și Max Neumann²²⁸.

IV.1. Heinrich Lehmann - litograf și fotograf

Deși nu a avut un atelier de fotografie propriu zis, Heinrich Lehmann²²⁹ se numără printre primii fotografi care au făcut o școală de specialitate, urmând cursurile Institutului de arte grafice din Viena, înființat de Josef Maria Eder, în 1888. Aici, Lehmann și-a îmbogățit tehnicile necesare activității de litograf, meserie pe care a practicat-o în atelierul tatălui său timp de peste 30 de ani.

Cu ocazia digitizării unui număr de aproape 1300 de clișee pe sticlă, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov a descoperit recent o colecție bogată de imagini realizate în perioada 1901-1939, dintre care, peste 200 poartă semnătura lui Heinrich Lehmann. Această descoperire face din Lehmann unul dintre cei mai importanți fotografi brașoveni ai începutului de secol. Colecția de imagini rămasă de la el este extrem de variată: vederi generale din Brașov și alte localități din Transilvania, imagini din Grecia, Turcia, multe peisaje montane, portrete, fotografii de grup, imagini realizate la evenimente organizate de diferite asociații din Brașov și Sibiu, dar și multe fotografii de obiecte, reproduceri ale unor opere de artă, schițe și planuri de arhitectură, reclame. (II. 24, p. 52)

IV.2. Fotografia color

Încă de la inventarea dagherotipiei, fotografii din întreaga lume au încercat prin nenumărate experimente să obțină imagini în culori naturale. În Transilvania, fotograful Veress Ferenc este unul dintre pionierii fotografiei în culori.²³⁰ Atelierele obișnuite, însă, au folosit până târziu metoda clasică, de colorare manuală a copiilor pozitive.²³¹

La Brașov, „fotochimistul” Joseph Schuller jr. a prezentat public metoda Lumière în prelegerea *Fotografia în culori*, ținută în 11 martie 1908, în cadrul celei de-a 37-a întâlniri a societății *Prietenii naturii*.²³²

Primul fotograf amator din Transilvania care, în 1913, a folosit plăci pentru autocromie, este medicul brașovean Carl Flechtenmacher jr.²³³

IV.3. Heinrich Lang

Heinrich Lang (1883-1931), fiul unui fabricant de postav din Brașov, și-a deschis atelier de fotografie în 1907, pe strada Porții nr. 52 (str. Republicii nr. 44), în fostul atelier al lui Heinrich Adleff.²³⁴ În cei 24 de ani de activitate, Lang a reușit să își dezvolte afacerea, deschizând mai multe filiale (asociat cu Marie Gebauer, din 1917²³⁵, asociat cu Wilhelm Herter, din 1918²³⁶), la care a adăugat și servicii de prelucrare a fotografiilor pentru fotografii amatori, comerțul cu articole fotografice și chiar cinematograful Mercur, al cărui director era în 1919. De altfel, Lang nu era un simplu fotograf, ci urmase cursurile Institutului de arte grafice din Viena, recomandându-se, la fel ca Joseph Schuller jr., „fotochimist”.²³⁷

Ajunge în perioada interbelică unul dintre cei mai importanți fotografi brașoveni, singurul distins cu titlul de *Fotograf al Curții Regale*, în 1925.²³⁸ Marea criză din anii '30 i-a afectat afacerea, care nu a mai mers ca odinioară. Îmbolnăvirea fiicei și a soției îl aduc în pragul disperării, iar în 10 decembrie 1931 se sinucide în camera obscură a atelierului de pe str. Voievodul Mihail nr. 36 (str. Mureșenilor)²³⁹.

Ca o ironie a sorții, Lang ajunge la faliment, la fel cum, cu 24 de ani în urmă ajunsese și Heinrich Adleff, cel de la care cumpăraseră atelierul și care, făcuse și el un gest disperat.

II. 24. Heinrich Lehmann, *Circul în Brașov*
Clișeu pe sticlă (1902)
©SJAN Brașov, Colecția Heinrich Lehmann

*

Între 1910 și 1914, apar trei ateliere noi, Caroline Menczer²⁴⁰, Heinrich Gust²⁴¹, Sole Jakob²⁴², iar după izbucnirea Primului Război Mondial, se vor deschide și studiourile Gaby & Grete Greiner²⁴³, Atelierul Helios (condus de Marie Gebauer²⁴⁴) și Atelierul Muschalek (condus de Heinrich Lang și Wilhelm Herter²⁴⁵, din 1918).

IV.4. Heinrich Gust

Heinrich Gust (1887-1969) a deschis un atelier în Brașov în 1911, fiind autorul fotografiilor de la inaugurarea Monumentului Studenților de la Feldioara (1912), de la zborul pionierului aviator Albert Ziegler (1913) și de la inaugurarea, în 1913, a noii clădiri a Gimnaziului Evanghelic din Brașov (azi corpul vechi al maternității). În perioada interbelică devine unul dintre cei mai importanți fotografi brașoveni, contribuind cu multe fotografii la realizarea unor publicații de referință.²⁴⁶

*

Activitatea atelierelor care au funcționat la Brașov în preajma izbucnirii Primului Război Mondial este puțin cunoscută, în primul rând pentru că nu există colecții publice de fotografii care să se fi constituit în acea perioadă. Ceea ce nu înseamnă că realizările lor sunt mai puțin importante decât cele ale atelierelor brașovene din secolul al XIX-lea. Poate nu întâmplător, în 1925²⁴⁷, Uniunea Fotografilor din România organizează la Brașov un congres al fotografilor, cu prilejul deschiderii primei expoziții de fotografii și articole din industria fotografică din România Mare²⁴⁸. Președintele secției locale a Uniunii era Heinrich Lang. Noua generație de fotografi brașoveni (Oscar Adler, Heinrich Gust, Marie Gebauer, Gaby & Grete Greiner, Ambrus Antal, Keresztes Michael), formată în primii ani ai secolului XX, avea să domine fotografia brașoveană interbelică.

NOTE

*** În amintirea istoricului și arhivistului Gernot Nussbächer (1939-2018), care, cu înfinită modestie, blândețe și generozitate, mi-a călăuzit cercetarea în arhive.**

¹ Fișele care au stat la baza studiului au fost întocmite de autoare în cadrul unei cercetări independente, realizate în Brașov, în perioada 2010-2014.

² Aflate azi la SJAN Brașov-fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, BV-F-00001-46, Colecția *Albert Eichhorn*, BV-F-00330 și ABPH Brașov, Albumul *Friedrich Ridely*.

³ SJAN Brașov - Colecția de documente fotografice *Gheorghe Corcodel*, BV-F-00690 și Colecția de documente fotografice *Heinrich Lehmann*.

⁴ Constantin Săvulescu, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834-1916*, Nr. 5, București, Biblioteca Asociației Artiștilor Fotografi, 1985; Adrian-Silvan Ionescu, *Arta Portretului în fotografia secolului al XIX-lea în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria artă plastică*, Tom 34, București, 1987, pp. 53-69; Adrian-Silvan Ionescu, *Arta graficii publicitare a cartoarelor de fotografii din secolul al XIX-lea în „Revista muzeelor și monumentelor” nr. 6/1988*, București, pp.73-87; Adrian-Silvan Ionescu, *Fotografi itineranți europeni în Ținuturile Românești (1839-1860)*, în Daniela Bușă și Ileana Căzan (coord.), „Modele economice europene și realități românești (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX)”, București, Editura Oscar Print, 2007, pp. 215-260; Adrian-Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea. Inventatori și maeștrii în „București, Materiale de istorie și muzeografie”, XXI, Muzeul Municipiului București*, 2007, pp. 107-171; Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania 1840-1940*, în „Muzeul Național”, Vol. XX, București, 2008, p. 49-106; Adrian-Silvan Ionescu, *Cartea de vizită fotografică, șicul militar și impozanta crinolină în al doilea imperiu francez în „Muzeul Național”, Vol. XX, București*, 2008, pp. 211-248.

⁵ Konrad Klein în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen: Geschichte, Kultur, Wissenschaft, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen”, Walter Myss (coord.), Innsbruck, Editura Wort u. Welt, 1993, s.v. *Adler Leopold, Auerlich Wilhelm, Berg Wilhelm, Fiala Anton, Fischer Emil, Glatz Theodor, Gust Heinrich, Heiter Georg, Herter Samuel, Muschalek Carl, Schuller Josef și Zeittafel zur Fotogeschichte Siebenbürgens (1839-1945)*, pp. 613-614; Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918. Einige Anmerkungen zur Erfassung des historischen Fotomaterials im Hermannstädter Staatsarchiv*, în Monica Vlaicu (coord.), „120 de ani de arhivă publică în Transilvania”, Sibiu, Editura Tenis-Club-Sen, 1996, pp. 160-169; Konrad Klein, *Aus die Geschichte der Kronstädter Photographie, Heinrich Gust 1887-1969*, text pentru ghidul expoziției organizate de Forumul Democrat al Germanilor și Muzeul Județean de Istorie Brașov, 1999; Konrad Klein, *Anton Fiala, ein*

böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, nr. 28 (99), 1/2005, pp. 22-39; Konrad Klein, *Maler, Zeichner, Fotografen, Architekten, Buchdrucker und Verleger in und aus Mediasch (1850 bis 1944)*, în Hansotto Drotloff și Günther Schuster (coord.), „Mediasch: Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel“, Sibiu, Editura Schiller, 2009, pp. 335-344; Konrad Klein, *Wilhelm Kamner, ein Pionier der Volkskunde im Burzenland*, în „Neue Kronstädter Zeitung“, nr. 1/2018, 31.03.2018, p. 7; Miklósi-Sikes Csaba, *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839-1916*, Odorheiu Secuiesc, 2001; Lucia Cornea, *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852-1950*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 1999.

⁶ *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, vol. 1, editor John Hannavy, New York & London, Editura Routledge, Taylor & Francis Group, 2008.

⁷ Lista a fost întocmită conform informațiilor publicate în *Adressenbuch der Stadt Kronstadt* din perioada 1863-1916 și din 1927 și a certificatelor industriale păstrate, pentru unele ateliere, la SJAN Brașov-AM, dar și conform inserturilor publicitare din presa locală, publicate de unii dintre fotografi. Pentru actualizarea adreselor s-au consultat *Das neue Straßen-und Häuser-Schema der Stadt Kronstadt*, Brașov, Tipografia Johann Gött & Sohn Heinrich, 1890, Planul orașului Brașov, 1887, SJAN Brașov și harta Google.

I. Începuturile fotografiei la Brașov (1842-1859)

I.1. Dagherotipia (1842, 1847, 1851)

⁸ Adrian-Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea...*, p. 108 și p. 110.

⁹ SW, nr. 36, 5 septembrie 1839, p. 300.

¹⁰ În numai câteva rânduri, autorul articolului descria vag metoda, remarcând asemănarea imaginii cu realitatea și multitudinea detaliilor obținute, intuind dezvoltarea ulterioară a aplicațiilor practice ale dagherotipiei. Se preciza și durata necesară expunerii pentru obținerea imaginii, „pentru clima noastră”, de circa 10-12 minute.

¹¹ SW, nr. 39, 26 septembrie 1839, p. 326.

¹² Dagherotipia genera imagini unice, de o mare claritate, cu aspect de pozitiv și negativ în același timp, în funcție de unghiul sub care erau privite. Metoda prezenta și dezavantaje: timpul mare de expunere pentru realizarea lor, la început, de ordinul minutelor (ajungând la 8-15 secunde în 1842 cf. SW, nr. 57, 17 iulie 1842), imposibilitatea de a fi multiplicare, dar și fragilitatea imaginilor. Dagherotipiile erau mici opere de artă, comparabile ca aspect cu miniaturile. Imaginea se obținea pe o placă de cupru argintată, care era supusă mai multor tratamente, pentru a fi acoperită cu o emulsie fotosensibilă. După expunerea în aparatul de fotografiat, placa era supusă altor tratamente, necesare fixării imaginii obținute. Din cauza fragilității emulsiei, placa de cupru era prinsă apoi într-un paspartu din folie de bronz, fiind acoperită cu sticlă pentru a nu fi distrusă prin atingere. Totul era montat într-o casetă

specială, din lemn sau carton, căptușită cu pluș și îmbrăcată în piele.

Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, p. 114.

¹³ Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, pp. 117-118.

¹⁴ GT, nr. 27, 6 iulie 1842, p. 108; SW, nr. 55, 10 iulie 1842, p. 233; SW, nr. 57, 17 iulie 1842, p. 244; Satellit, nr. 59, 24 iulie 1842, p. 249.

¹⁵ SW, nr. 75, 20 septembrie 1847, p. 526; SW, nr. 65, 16 august 1847, p. 436.

¹⁶ KZ, nr. 30, 14 aprilie 1851; KZ, nr. 32, 21 aprilie 1851.

¹⁷ În aceeași perioadă, în Transilvania mai este cunoscut doar dagherotipistul Giacomo Marastoni, care venea de la Pesta, unde avea deja atelier stabil de dagherotipie din iunie 1841. *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 726. Acesta se afla la Cluj pentru a-i immortaliza pe participanții la Dieta Transilvaniei. Miklósi-Sikes Csaba, *op. cit.*, pp. 11-12.

¹⁸ Prețul unui dagherotip era de 5 fl. monedă convențională pentru un dagherotip simplu și 8 fl. pentru unul înrămat. SW, nr. 57, 17 iulie 1842, p. 244; GT, nr. 27, 6 iulie 1842, p. 108; Arnold Huttman, *Anfänge der Fotografie*, în „Volkszeitung“, nr. 663, 2 august 1966; Constantin Săvulescu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹ Anton Kurz (1799-1849). Publicist născut la Viena, s-a refugiat în Transilvania, în 1836, încercând să scape astfel de persecuțiile cancelarului Metternich. A fost secretarul istoricului maghiar József Kemény, iar din 1839 s-a stabilit la Brașov, unde a fost colaborator al ziarului local *Siebenbürger Wochenblatt*, tipărit de Johann Gött. La inițiativa lui a apărut suplimentul *Der Satellit des Siebenbürger Wochenblattes*, dar și *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*. În timpul Revoluției din 1848, s-a înrolat în armata revoluționară maghiară, fiind adjutant al generalului Bem. A murit în lupta de la Albești, la fel ca poetul Petőfi Sándor. *Cărturari brașoveni, sec. XV-XX*, Ghid biobibliografic, Comitetul Județean pentru Cultură și Educație Socialistă Brașov, Biblioteca Municipală, Brașov, 1972, p.120.

²⁰ Anton Kurz, *Local-Typus im Juli*, în Satellit, nr. 59, 24 iulie 1842, p. 249-251.

²¹ Ceroplastiile erau busturi din profil, realizate prin modelarea cerii în relief, nu foarte proeminente, pe un suport de ardez, pictate policrom. Volker Wollmann, *Portretele în relief din ceară ale fraților Wilhelm și Carl Berg din Sebeș*, în „Terra Sebus“, nr. 3, 2011, p. 382.

²² Un portret din profil, realizat prin ceroplastie costa 7 fl. monedă convențională, iar unul figură întreagă, cu tot cu ramă, 20 de fl., în timp ce un portret mic în dagherotip costa 2 fl. și 24 de creițari, unul „puțin mai mare”, 3 fl. și 12 creițari, iar un tablou, 4 fl. SW, nr. 65, 16 august 1847, p. 436 și SW, nr. 75, 20 septembrie 1847, p. 526.

²³ Miklósi-Sikes, *op. cit.*, p. 11.

²⁴ Vezi în acest sens anunțul publicitar al farmacistului Ferdinand Jekelius, care oferea spre vânzare atât substanțele necesare dagherotipiei, cât și pe cele necesare fotografiei. KZ, nr. 186, 26 noiembrie 1859.

²⁵ *Programm des evang. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1877/8*, Brașov, Tipărit la Johann Gött & Sohn Heinrich, 1878, p. 68.

I.2. Calotipia (1851)

²⁶ Prețul unui dagherotip varia între 1 și 5 fl., în funcție de mărime, iar pentru un dagherotip „de familie”, prețul era între 5 și 8 fl. Pentru fotografiile pe hârtie, Wenzel Prokesch introducea la Brașov și un nou sistem de plată, care nu se mai făcea la bucată, ci, la negativ, fiind astfel încurajată comanda unui număr mai mare de copii. Prima fotografie, de mărimea unei pătrimi de coală, costa 4 fl., iar pentru fiecare copie în parte se mai plătea încă 1 fl. Vopsirea fotografiei cu „sucuri colorate” (culori organice cu o consistență mai slabă), costa 1 fl., iar cu guașe costa 2 fl. KZ, nr. 32, 21 aprilie 1851.

²⁷ Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, pp. 120-121.

²⁸ *Ibidem*, p. 122.

²⁹ *Ibidem*, p. 118.

I.3. Metoda clișeului cu colodiu umed și apariția primelor ateliere stabile de fotografie (1853-1854)

³⁰ KZ, nr. 50, 30 iunie 1853; KZ, nr. 66, 18 august 1853, p. 264.

³¹ Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, p. 134.

³² *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 56.

³³ Colodiul se obținea prin dizolvarea în eter a fulmicotonului, un produs puternic exploziv, obținut prin acțiunea acidului nitric asupra celulozei din bumbac. Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, p. 134.

³⁴ *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 1237.

³⁵ Metoda clișeului cu colodiu umed a deschis noi posibilități, printre care aceea de a obține imagini și pe alte suporturi, nu numai pe hârtie. Ambrotipiile erau imagini pozitive, obținute pe sticlă, montate apoi în casete de lemn, căptușite cu pluș, care aminteau de dagherotipurile din anii 1840. La Brașov, la aproape un an după Büchner & Herter, Anton Fiala, anunța și el că realizează fotografii „pe hârtie și pe sticlă”. Satellit, nr. 49, 15 iunie 1854, p. 246. Mult mai târziu, în 1860, fotografatul călător J. M. Brauchbar realiza la Brașov panotipuri (fotografii pe piele). KZ nr. 141, 8 septembrie 1860; *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 1487.

³⁶ În Transilvania, primul atelier stabil de fotografie a fost deschis în 1853, la Cluj, de Veress Ferenc. Miklósi-Sikes Csaba, *op. cit.*, p. 210-215 și Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania...*, p. 68.

³⁷ Satellit, nr. 49, 15 iunie 1854, p. 246.

³⁸ KZ, nr. 70, 5 mai 1857 și Adressenbuch 1858, p.70

³⁹ Adressenbuch 1859, p. 56

⁴⁰ Dintre aceștia, numai Veress Ferenc era născut în Transilvania, ceilalți venind din spațiul german.

⁴¹ KZ, nr. 66, 18 august 1853, p. 264; KZ, nr.78, 29 septembrie 1853; KZ, nr.87, 31 octombrie 1853, p. 358; Satellit, nr. 97, 1 decembrie 1853, p. 408; KZ, nr. 22 din 16 martie 1854; KZ, nr. 47, 8 iunie 1854, p. 188; KZ, nr. 137, 17 noiembrie 1858; KZ, nr. 39, 11 martie 1859; KZ, nr. 75, 12 mai 1862, p. 456.

⁴² KZ, nr. 45, 6 iunie 1853, p. 176.

⁴³ KZ, nr. 135, 28 august 1856; KZ, nr. 137, 30 august 1856; KZ, nr. 141, 6 septembrie 1856.

⁴⁴ Theodor Glatz (1818 -1871). Pictor, desenator, profesor și fotograf. Se stabilește la Sibiu, în 1843, ca profesor de desen la Gimnaziul Evanghelic. Este timp de zece ani colaborator al publicației *Illustrierte Zeitung* din Leipzig. Fotograf după anul 1850. Între 1853-1854 este asociat cu Anton Fiala, la Sibiu, perioadă în care ajunge și la Brașov. Nu am identificat informații care să ateste că a avut un atelier de fotografie în Brașov. Din 1860, îl are ca asociat pe Carl Koller, împreună cu care a pus în vânzare mai multe imagini etnografice. Din 1861, este membru al Societății Fotografice de la Viena. Este autorul unora dintre cele mai vechi vederi panoramice ale Sibiului. La Expoziția Universală de la Paris, din 1867, expune peisaje, fotografii ale unor localități, precum și fotografii etnografice. După moartea sa, atelierul e preluat de nepoata lui, Camilla Asboth. Konrad Klein, în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen...”, s.v. Glatz Theodor; Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen...*, p. 32; Adrian-Silvan Ionescu, *op.cit.*, p. 65.

⁴⁵ Iulia Mesea, *Peisagiști din sudul Transilvaniei între tradițional și modern, sfârșitul sec. al XVIII-lea-mijlocul sec. al XX-lea*, Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 119.

I.4. Atelierul artistic al lui Eduard Fritsch (1858)

⁴⁶ SJAN Brașov, AM doc. nr 4468/1858 și Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen...*, p. 33.

⁴⁷ Nu avem indicii care să ateste preocuparea lui pentru fotografie înainte de anul 1858.

⁴⁸ Prelungit în 1859 pe o perioadă de „doi, până la trei ani”. SJAN Brașov-AM, doc. nr. 7193/1859.

⁴⁹ SJAN Brașov-AM, doc. nr. 7049/1858 și KZ, nr. 90, 30 iulie 1858.

⁵⁰ Dimensiune aprox. 60 x 50 cm.

⁵¹ SJAN Brașov-AM, doc. nr. 7056/1858.

⁵² Costul unui tablou era „avantajos”, de numai 20 fl., iar Fritsch se angaja să suporte costurile transportului. Corespondența lui Fritsch cu Magistratul brașovean este foarte bogată în scrisori primite de la oficii cercuale sau oficii de plasă care îi trimit numeroase sume de bani. SJAN Brașov-AM, doc. nr. 2451/1859.

⁵³ Adrian-Silvan Ionescu, *Cartea de vizită fotografică...*, p. 214.

⁵⁴ KZ, nr. 129, 29 octombrie 1858, p. 571.

⁵⁵ KZ, nr. 94, 15 iunie 1859, pp. 576-577.

⁵⁶ Azi la SJAN Brașov, Colecția *Albert Eichhorn*; Panorama orașului de pe Dealul Cetățuiei - BV-F-00330-1-A-3 și BV-F-00330-6-1-12, Casa Sfatului - BV-F-00330-1-E-1 și BV-F-00330-6-1-17, Piața Sfatului (Șirul Inului și Șirul Grâului) - BV-F-00330-1-F-4-a și BV-F-00330-6-1-03, Piața Sfatului (Șirul Grâului și Șirul Florilor) - BV-F-00330-1-E-2 și BV-F-00330-6-1-13, Piața Sfatului (Șirul Florilor) - BV-F-00330-1-E-3 și BV-F-00330-1-E-15, strada Mureșenilor de azi - BV-F-00330-1-D-1, BV-F-00330-1-D-2 și BV-F-00330-6-1-16, curtea Bisericii Negre - BV-F-00330-6-1-05, partea de sus a străzii Nicolae Bălcescu de azi - BV-F-00330-1-F-4-b și BV-F-00330-6-1-10, partea de jos a străzii Nicolae Bălcescu de azi - BV-F-00330-1-B-33 și BV-F-00330-6-1-09, strada Sf. Ioan (cu atelierul artistic al lui Fritsch)

- BV-F-00330-1-F-9 și BV-F-00330-6-1-11, partea de sus a străzii Poarta Schei - BV-F-00330-1-F-5 și BV-F-00330-6-1-04, vedere frontală a Școlii de Gimnastică - BV-F-00330-1-B-24 și BV-F-00330-6-1-02, terenul de sport al Școlii de Gimnastică - BV-F-00330-1-G-10 și BV-F-00330-6-1-07, Școala de Gimnastică văzută de sub Tâmpa - BV-F-00330-1-G-11 și BV-F-00330-6-1-15, capătul străzii Gh. Barițiu de azi (Bastionul Fierarilor) - BV-F-00330-1-B-18 și BV-F-00330-6-1-06, Poarta Schei - BV-F-00330-1-B-23 și BV-F-00330-6-1-08, Colegiul Național *Andrei Șaguna* de azi - BV-F-00330-1-G-5 și BV-F-00330-6-1-01 și Dealul Cetățuii văzut dinspre strada Sf. Ioan - BV-F-00330-1-B-1 și BV-F-00330-6-1-14.

⁵⁷ Costul unei fotografii era de 60 creițari, monedă austriacă, iar la cumpărarea a 10 bucăți, clientul primea gratuit o mapă. Fotografii, realizate pe hârtie cu sare, tăiate în formă octogonală, a căror dimensiune aprox. era de 18,5 x 15,5 cm, erau cașerate pe un carton de aprox. 22,5 x 18,5 cm. Pe carton era trasat un chenar, din linii groase și subțiri, aurii și negre. În partea de jos a cartonului, central, era aplicată o ștampilă seacă, reprezentând o paletă de pictor și pensule, și inscripția „Ed. Fritsch's Atelier in Kronstadt”.

⁵⁸ KZ, nr. 100, 25 iunie 1859, p. 616.

⁵⁹ Pentru unele dintre imagini există chiar mai multe exemplare, dar starea de conservare a unora dintre ele este precară. Majoritatea imaginilor sunt deja cunoscute, fiind reproduse de-a lungul anilor în diverse publicații referitoare la istoria Brașovului. De cele mai multe ori, însă, fotografiile au fost reproduse fără chenarul original, octogonal, care este specific fotografiilor din acea perioadă.

⁶⁰ SJAN Brașov, Colecția *Albert Eichhorn*, BV-F-00330-1-F-3.

⁶¹ Eduard Gusbeth, *Tagebuch 1875-1918*, manuscris, Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov, Colecția de manuscrise a Liceului Honterus, vol. 93 VIII, pp. 41-42, 31 iulie 1899 și *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1900/901*, Brașov, Tipografia Wilhelm Gabony, 1901, p. 27.

⁶² De-a lungul timpului, s-a perpetuat o eroare, adesea fiind indicat anul 1861 pentru realizarea fotografiilor. E posibil ca acest lucru să se fi întâmplat pentru că, la momentul realizării lor, Gusbeth nu se afla în oraș, ci era la studii, la Viena. Probabil că a intrat în posesia fotografiilor mult mai târziu, când a început să fie preocupat de istoria locală. El a notat, atât în jurnalul său, cât și pe spatele unora dintre fotografii, anul 1861, eroarea perpetuându-se până în zilele noastre.

II. Ateliere de fotografie din perioada 1860-1880

⁶³ În Adressenbuch 1863 apare pentru prima oară o rubrică specială destinată fotografiilor, unde sunt menționați Samuel Herter și Rudolf Otroban. Datele pentru Adressenbuch se colectau la finalul anului anterior, deci, cele două ateliere fotografice funcționau deja la sfârșitul anului 1862.

⁶⁴ Adressenbuch 1863-1879.

⁶⁵ KZ, nr. 141, 8 septembrie 1860, p. 4; KZ, nr. 184, 23 noiembrie 1860, p. 8.

⁶⁶ Adressenbuch 1863-1865.

⁶⁷ KZ, nr. 75, 12 mai 1862, p. 456.

⁶⁸ Adressenbuch 1864.

⁶⁹ KZ, nr. 132, 22 august 1863; KZ, nr. 132, 22 august 1863; KZ, nr. 187, 27 noiembrie 1863; Adressenbuch 1864.

⁷⁰ KZ, nr. 198, 14 decembrie 1864; Adressenbuch 1865.

⁷¹ KZ, nr. 52, 1 aprilie 1865; Adressenbuch 1866-1884; SJAN Brașov-AM doc. nr. 2704/1865.

⁷² Adressenbuch 1866-1869; SJAN Brașov-AM doc. nr. 6232/1865.

⁷³ KZ, nr. 125, 11 august 1865.

⁷⁴ Adressenbuch 1866-1867; KZ, nr. 147, 18 septembrie 1865; KZ, nr. 68, 30 aprilie 1866; KZ, nr. 101, 4 iulie 1866.

⁷⁵ Adressenbuch 1866-1873; KZ, nr. 158, 7 octombrie 1865.

⁷⁶ Adressenbuch 1867-1879; KZ, nr. 171, 9 octombrie 1866.

⁷⁷ Dimensiune aprox. 10,5 x 6,5 cm.

⁷⁸ Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, p. 213.

⁷⁹ KZ, nr. 98, 22 iunie 1864.

⁸⁰ KZ, nr. 132, 22 august 1863.

⁸¹ În septembrie 1863, librăria Haberl & Hedwig oferea spre vânzare un bogat sortiment de albume „fine și elegante” pentru fotografie (KZ, nr. 144, 12 septembrie 1863, p. 1147), iar în decembrie 1868, librăria Carl Sindel oferea brașovenilor posibilitatea de a cumpăra o mare varietate de albume pentru fotografii, cu prețuri cuprinse între 2 și 18 florini bucata. KZ, nr. 201, 19 decembrie 1868.

⁸² Carl Maager (1813-1887). Economist și om politic brașovean care a susținut ideea industrializării Transilvaniei, militând pentru aducerea căii ferate până la Brașov. După 1849, a contribuit la înființarea Camerei de Comerț și Industrie din Brașov și a fost deputat la Viena. *Cărturari brașoveni ...*, p. 132.

⁸³ KZ, nr. 168, 26 octombrie 1860.

⁸⁴ Dacă în anii '60, modelul graficii de pe verso era simplist și se rezuma la a scoate în evidență numele și orașul fotografului, pe măsură ce fotografia carte de vizită a evoluat, grafica s-a îmbogățit, ocupând toată suprafața de pe verso. Informațiile oferite clienților s-au înmulțit, pe lângă adresa atelierului și eventualele sucursale din alte localități, apărând și premiile și distincțiile obținute de fotografi la expoziții. Adrian-Silvan Ionescu, *Arta graficii publicitare a cartoarelor de fotografii din secolul al XIX-lea...*, pp. 73-87.

⁸⁵ De aceea, uneori, același decor de pe verso poate fi întâlnit la mai mulți fotografi dintr-un spațiu geografic mai larg, nu numai din Transilvania, ci din tot Imperiul austro-ungar.

II.1. Samuel Herter

⁸⁶ Azi imobilul nu mai există, pe locul lui aflându-se intrarea în subsolul Hotelului ARO.

⁸⁷ SJAN Brașov-AM, doc. nr. 3909/1864.

⁸⁸ Eduard Gusbeth, *op. cit.*, vol. 92 VII, 16 iunie 1880, pp. 34-37.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Julia Herter (1838-1922) s-a căsătorit mai târziu cu fotografii Wilhelm Auerlich (1853-1917), brașovean prin naștere, care a preluat sub nume

propriu atelierul din Sibiu, devenind unul dintre cei mai importanți fotografi din Transilvania. Acesta a reușit să deschidă și un atelier la Viena. Konrad Klein, în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen...”, s.v. Auerlich Wilhelm; Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918...*, p. 162; Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania...*, p. 63.

II.2. Carl Bömches

⁹¹ Konrad Klein, în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen...”, p. 613.

⁹² Instituție echivalentă primăriei din zilele noastre.

⁹³ SJAN Brașov-AM doc. nr. 2887/1873; Konrad Klein, *loc. cit.*

⁹⁴ SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare II, BV-F-00001-46-G-II-11 și BV-F-00001-46-G-II-12.

⁹⁵ SJAN Brașov-AM doc. nr. 9972/1874.

⁹⁶ SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare I, BV-F-00001-46-G-I-5 și BV-F-00001-46-G-I-6.

⁹⁷ SJAN Brașov-AM doc. nr. 9972/1874.

⁹⁸ *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehr-Anstalten. Am Schlusse des Jahres 1871/2, Brașov, Tipărit de Johann Gött & Sohn Heinrich, 1872, p. 38.*

⁹⁹ Nu am putut identifica această fotografie într-o colecție publică păstrată în zilele noastre.

¹⁰⁰ Autorul fotografiei nu este cunoscut.

¹⁰¹ Turnul Bisericii din Rotbav s-a prăbușit în 2016.

¹⁰² Păstrate azi la SJAN Brașov, Colecția *Albert Eichhorn*, BV-F-00330-1-B-34-b, BV-F-00330-1-B-32-a, BV-F-00330-1-B-17-a, BV-F-00330-1-B-17-b

¹⁰³ JAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare I, BV-F-00001-46-G-I-17

¹⁰⁴ Adressenbuch 1874.

¹⁰⁵ Adressenbuch 1875-1900, 1910-1914.

¹⁰⁶ Adressenbuch 1879.

II.3. Leopold Adler

¹⁰⁷ SJAN Brașov-AM doc. nr. 7278/1867.

¹⁰⁸ Konrad Klein, *op. cit.*, s.v. Adler Leopold.

¹⁰⁹ Miklósi-Sikes Csaba, *op. cit.*, p. 89; Konrad Klein, *ibidem*.

¹¹⁰ ANNO/Österreichische Nationalbibliothek, <http://anno.onb.ac.at>, „Photographische Correspondenz”, 1897, p. 717.

¹¹¹ „Brassó”, 24 octombrie 1885, pp. 490-491.

¹¹² Numerotarea caselor s-a schimbat după 1890, nr. 487 a devenit str. Porții nr. 14. *Das neue Straßen- und Häuser- Schema der Stadt Kronstadt...*, p. 22.

¹¹³ KZ, nr. 148, 1 iulie 1887.

¹¹⁴ SJAN Brașov-AM, II-1886/213.

¹¹⁵ Cf. traducerii lui Gernot Nussbächer din „Brassó”, nr. 107, 18 septembrie 1888.

¹¹⁶ SJAN Brașov-AM, doc nr. 3979/1899, I -1889/2.

¹¹⁷ SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, BV-F-00001-46.

¹¹⁸ Konrad Klein, *op. cit.*, s.v. Heiter Georg.

¹¹⁹ YAD VASHEM, The World Holocaust Remembrance Center, www.yadvashem.org, consultat în august 2018.

¹²⁰ Gheorghe Corcodel (1933-2017). Fotograf și colecționar. Urmează cursurile Școlii Comerciale de la Sighișoara. Între 1953-1956 frecventează Școala de Aviație de la Brașov, unde obține brevetul de pilot și parașutist, lucrând apoi ca instructor de zbor la Ghimbav. Primul aparat foto l-a primit de la tatăl său, la vârsta de 11 ani, iar mai târziu și-a amenajat un mic laborator de fotograf amator. La începutul anilor 1960, se angajează la Tipografia din Brașov, realizând și reproduceri fotografice pentru tipar. Între 1968-1980 este fotograf la Muzeul Județean de Istorie Brașov și colaborator constant al Arhivelor Statului din Brașov, unde realizează numeroase fotocopii după documente. Pasiunea pentru fotografie a fost dublată de cea pentru istoria fotografiei, devenind în timp, unul dintre cei mai importanți colecționari brașoveni, cu o impresionantă colecție de aparate de fotografiat, clișee și fotografii vechi. În 1980 emigrează în Germania, fiind constrâns să doneze statului român aprox. 250 de clișee pe sticlă. În Germania a fost membru al Societății pentru Istoria Fotografiei, publicând mai multe articole legate de istoria tehnicii și artei fotografice. Între 1982-1996 a lucrat la Arhivele de Stat din Freiburg, iar după pensionare a donat acestei instituții o colecție de clișee pe sticlă realizate în cea mai mare parte de Leopold Adler și de Oskar Netoliczka. Între 2002-2010, în parteneriat cu Primăria din Herbolzheim, colecția sa de aparate fotografice, clișee și fotografii vechi a fost expusă publicului. În 2003-2004, a organizat o expoziție dedicată fotografului berlinez Willy Pragher (1908-1992), cu care a fost bun prieten. Gheorghe Corcodel a fost și cercetător al istoriei fotografiei brașovene, oferindu-i ing. Constantin Săvulescu informații prețioase, publicate de acesta în 1985 în *Cronologia ilustrată a fotografiei din România*. A rămas legat sufletește de Brașov, oferind cu generozitate, în anul 2014, mai multe piese valoroase pentru istoria fotografiei brașovene. Acestea pot fi văzute în expoziția permanentă a Muzeului Civilizației Urbane a Brașovului. Constantin Săvulescu, *op. cit.*, p. 97; Prezentarea expoziției temporare *Fotografii brașovene Carl Muschalek. Donația Gheorghe Corcodel din Germania*, Ioan-George Andron, Muzeul Civilizației Urbane a Brașovului, 2014.

¹²¹ Colecția de documente fotografice *Gheorghe Corcodel*, BV-F-00690.

¹²² www2.landesarchiv-bw.de.

III. Fotografia brașoveană la sfârșitul sec. al XIX-lea (1880-1900)

¹²³ Adressenbuch 1884-1885, 1888-1889.

¹²⁴ Adressenbuch 1886-1890, 1892.

¹²⁵ Adressenbuch 1884-1913.

¹²⁶ Adressenbuch 1885.

¹²⁷ Adressenbuch 1886-1893.

¹²⁸ Adressenbuch 1889.

¹²⁹ KZ, nr. 115, 20 mai 1893.

¹³⁰ KZ, nr. 272, 20 noiembrie 1888; Arnold Huttman, *loc. cit.*

III.1. Carl Muschalek

- ¹³¹ SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, catolici, decedați, 26 ianuarie 1871.
- ¹³² *Arta fotografică în vremuri trecute*, mărturia fiicei mai mici a lui Carl Muschalek, Marie Riemer, în anul 1977, la vârsta de 87 de ani, Muzeul de Etnografie Brașov, Donația Gh. Corcodel.
- ¹³³ SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, evanghelici, Biserica Neagră, decedați, 21 septembrie 1891.
- ¹³⁴ KZ, nr. 5, 9 ianuarie 1884; KZ, nr. 83, 24 mai 1884.
- ¹³⁵ Aceste fotografii s-au găsit de vânzare în librăria Albrecht & Zillich, iar prețul lor era 60 de creițari bucata sau 6 fl. pentru o mapă. KZ, nr. 135, 12 iunie 1888; Fotografiile se găsesc azi la SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album *Figuri de seamă din istoria sașilor*, BV-F-00001-46-PS.
- ¹³⁶ KZ, nr. 210, 8 septembrie 1888; azi la SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare I, BV-F-00001-46-G-I-31, BV-F-00001-46-G-I-32, BV-F-00001-46-G-I-33, BV-F-00001-46-G-I-34, BV-F-00001-46-G-I-35, BV-F-00001-46-G-I-36.
- ¹³⁷ SJAN Brașov-AM doc. nr. 5782/1888, I-1888/1; doc nr. 5782/1889, I-1889/2; doc nr. 15280/1891, I-1891/1; 2718/1895, I-1896/16; 7771/1898, I-1898/14.
- ¹³⁸ SJAN Brașov, Fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, BV-F-00001-46.
- ¹³⁹ Azi la SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare I, BV-F-00001-46-G-I-10 și BV-F-00001-46-G-I-11; Comanda era pentru două exemplare, la prețul de 8 fl.. SJAN Brașov-AM doc. nr. 8730/1886, VI-1886/62.
- ¹⁴⁰ Azi la SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, album mare II, BV-F-00001-46-G-II-6 și BV-F-00001-46-G-II-7; SJAN Brașov-AM doc nr. 3501/1891, I-1891/7.
- ¹⁴¹ SJAN Brașov-AM doc. nr. 7852/1905, II-1905/3 și *Arta fotografică în vremuri trecute*, mărturia fiicei mai mici a lui Carl Muschalek, Marie Riemer, în anul 1977, la vârsta de 87 de ani, Muzeul de Etnografie Brașov, Donația Gh. Corcodel și SJAN Brașov-AM doc. nr. 9796/1907, II-1907/3.
- ¹⁴² SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, evanghelici, Biserica Neagră, cununați, 19 februarie 1910.
- ¹⁴³ SJAN Brașov-AM doc. nr. 15865/1913, II-1913/13.
- ¹⁴⁴ Adressenbuch 1915-1916.
- ¹⁴⁵ KZ, nr. 299, 23 decembrie 1890; Adressenbuch 1892-1897.
- ¹⁴⁶ Adressenbuch 1890-1893.
- ¹⁴⁷ Adressenbuch 1894, 1902-1903.
- ¹⁴⁸ Adressenbuch 1895-1897.
- ¹⁴⁹ Adressenbuch 1898-1916.
- ¹⁵⁰ Adressenbuch 1899; SJAN Brașov-AM doc. nr. 16149/1897, II-1897/1.

III.2 Heinrich Adleff

- ¹⁵¹ SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, evanghelici, Biserica Neagră, cununați, 13.11.1886.
- ¹⁵² SJAN Brașov-AM doc. nr. 2248/1880, IV-1880/82.
- ¹⁵³ SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, evanghelici, Biserica Neagră, cununați, 13.11.1886.
- ¹⁵⁴ Între 1886 și aprox.1889, la aceeași adresă funcționase și atelierul lui Robert Klement.
- ¹⁵⁵ Portrete realizate de el se găsesc la SJAN Brașov, fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, *Albumul funcționarilor*, iar imagini ale Brașovului în Colecția *Albert Eichhorn*, cutia 1 D7b.
- ¹⁵⁶ KZ, nr. 190, 19 august 1898; KZ, nr. 194, 25 august 1898; KZ, nr. 195, 26 august 1898; KZ, nr. 203, 5 septembrie 1898.
- ¹⁵⁷ Lutz Korodi, *Die Honterus-Jubelfeier und die sächsischen Vereinstage in Kronstadt 19. bis 23. August 1898*, Brașov, Editura Librăriei Heinrich Zeidner, 1898.
- ¹⁵⁸ „Wiener Bilder”, nr. 36, 4 septembrie 1898.

III.3. Atelierul Lenz

- ¹⁵⁹ Eduard Gusbeth, *op. cit.*, vol. 93 XII, 15 iulie 1907, p. 283; KZ, nr. 118, 25 mai 1907; KZ, nr. 115, 22 mai 1907; KZ, nr. 150, 4 iulie 1907; KZ, nr. 159, 15 iulie 1907; KZ, nr. 165, 22 iulie 1907.
- ¹⁶⁰ SJAN Brașov, Registre de stare civilă, Brașov, ortodocși, Cetate, p. 61, 1/13 martie 1895.
- ¹⁶¹ SJAN Brașov-AM doc. nr. 2165/1894, II-1894/2.
- ¹⁶² Un procedeu de imprimare fotografică bazat pe acțiunea luminii asupra hârtiei tratate cu săruri de platină. Această metodă era de trei ori mai rapidă decât orice alt procedeu fotografic bazat pe sărurile de argint, iar la momentul respectiv părea mai rezistent, platina fiind unul dintre cele mai inerte metale. Tonurile fotografiei variaua de la gri-negru, mătășos, la cele deschise foarte luminoase, iar textura era mată. *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 219.
- ¹⁶³ Fotografia format cabinet putea fi văzută în vitrina editurii Gött și costa 40 de creițari. KZ, nr. 141, 20 iunie 1896.
- ¹⁶⁴ SJAN Brașov-AM doc. nr. 8757/1897, II-1897/2.
- ¹⁶⁵ SJAN Brașov-AM doc. nr. 8757/1897, II-1897/2; KZ, nr. 284, 7 decembrie 1896.
- ¹⁶⁶ Firma Teutsch & Tartler din Brașov vindea aparate de fotografiat și „toate cele necesare, într-un sortiment variat”. Magazinul era pe Klostergasse 9 (str. Mureșenilor nr. 7) și a funcționat în perioada 1895-1907. KZ, 10 iulie 1897 și Adressenbuch 1895-1907. După 1906, au mai apărut și drogheriile Neustädter de pe strada Republicii de azi și Lang & Theil, devenită Kraft & Herberth, din Piața Sfatului (Șirul Grăului). Adressenbuch 1906-1916.
- ¹⁶⁷ În 1871, medicul Richard Leach Maddox (1816-1902) obține o emulsie fotosensibilă de bromură de argint, care putea să înlocuiască metoda colodiului umed. Metoda sa e îmbunătățită și răspândită de John Burgess, în 1873. În paralel, se dezvoltă un alt procedeu, inventat

de Richard Kennett (1817-1896), bazat pe gelatină fotosensibilă, procedeu care duce, spre mijlocul anilor 1880, la producția de masă a plăcilor gata sensibilizate. Adrian-Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea...*, p. 164.

¹⁶⁸ *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography...*, p. 30.

¹⁶⁹ Unul dintre primii fotografi amatori cunoscuți la Brașov este profesorul de desen, preotul și etnograful Wilhelm Kamner (1832-1901), care, în jurul anului 1870, a realizat mai multe imagini cu caracter etnografic în zona Branului. Fotografiile realizate de el se află azi în colecția Muzeului Național Brukenthal. Konrad Klein, *Wilhelm Kamner, ein Pionier der Volkskunde im Burzenland*, „Neue Kronstädter Zeitung”. nr. 1/2018 , 31.03.2018, p. 7.

¹⁷⁰ Méhelÿ Lajos (1862-1953), unul dintre marii zoologi și herpetologi ai Ungariei. A fost profesor la Brașov (1885-1896) și membru al secției din Brașov a Societății Carpatine Ardelene (S.K.V.). A realizat fotografii în excursiile din munți, folosind aparatul de fotografiat al Societății. *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpaten-Vereins*, Sibiu, Editura S.K.V., Tipărit de Jos. Drotleff, 1890, p. 181; Radu Ștefănescu, *Julius Teutsch și Muzeul Săsesc al Țării Bârsei în contextul muzeisticii românești și străine (sf. sec. XIX-înc. sec. XX)*, Brăila, Editura Istros, 2010, p. 358.

¹⁷¹ Gustav Beldi (1855-1936). Contabil la Magistratul orașului din 1896. În 1899 donează arhivei orașului 24 de fotografii realizate de el. SJAN Brașov-AM nr. 3077/1899; Friedrich Stenner, *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt)*, VII Band-Beheft I, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Tipografia Brüder Schneider & Feminger, Brașov, 1916, pp. 8-9.

¹⁷² Nathanael Franz Otto v. Trauschenfels (n. 1871). Funcționar la Banca austro-ungară. A realizat, în 1894, o fotografie a clădirii Reduta. SJAN Brașov, mapă fotografii Arhiva Magistratului, nr. 30; Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien* (tehoredactat), Brașov, 1965, Arhiva și biblioteca Parohiei Honterus Brașov, IV F 57, s.v. Trauschenfels.

¹⁷³ Friedrich Miess (1854-1935). Fotografia a fost pentru el una dintre metodele de a realiza studii premergătoare picturilor sale. MEBv deține azi în patrimoniul său o mică parte din cele 544 de clișee pe sticlă donate în 1938 Muzeului Săsesc al Țării Bârsei de moștenitorii lui Miess. Radu Popica, *Friedrich Miess (1854-1935). O viață de artist în slujba realului*, în „Expoziția retrospectivă Friedrich Miess (1854-1935)” (catalog de expoziție), Editura Muzeului de Artă Brașov, 2014, p. 14.

III.4. Colecția de fotografii a Gimnaziului Evanghelic din Brașov

¹⁷⁴ Vezi în acest sens perioada cuprinsă între 1872 și 1913 din *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Kronstadt*, Brașov.

¹⁷⁵ Sacristia Bisericii Negre (donația Prezbiteriului, *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1884/1885, p. 66), o fotografie realizată de Leopold Adler reprezentând modelul statuii lui Carl Storck pentru statuia lui Honterus (donația librarului Zeidner. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1896/1897, p. 76), imagini ale steagurilor vechi ale apărătorilor orașului (donația arhivarului orașului, Friedrich Stenner. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1901/1902, p. 40), o platinotipie

a Brașovului (donată de atelierul de fotografie Schuller. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1904/1905, p. 60), imaginea zidului cetății dintre Poarta Ecaterinei și Poarta Schei (donația arhivarului orașului, Friedrich Stenner. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1910/1911, p. 16), imaginea ancadramentului unei uși din casa Kamner de pe Târgul Grăului (donația vicespanului Julius von Roll. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1910/1911, p. 16), o fotografie reprezentând „Ciururile vieții”, o pictură murală aflată în zwingarul Măcelarilor (fotografie cumpărată. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1910/1911, p. 16), mai multe fotografii ale unor cronici din arhivele transilvănene (*Programm des evang. Gymnasiums...*, 1879/1880, p. 71) și 7 fotografii cu reproduceri (scrisoarea lui Luther către Honterus, cel mai vechi portret al lui Honterus, scrisoarea lui Melanchton etc., donate de comisia pentru organizarea expoziției Mileniului. *Programm des evang. Gymnasiums...*, 1895/1896, p. 39).

¹⁷⁶ Eduard Gusbeth (1839-1921). Medic și istoric local. În afară de activitatea medicală, Gusbeth a fost preocupat de istoria orașului și a medicinei, publicând mai multe articole și lucrări pe aceste teme - *Das Sanitätswesen in Kronstadt 1884-1890*, *Das Gesundheitswesen in Kronstadt*, 1891-1900 (Raportele sanitare ale orașului Brașov), în 1896, *Stammtafeln einiger Familien aus Kronstadt und anderen Orten* (Arborele genealogic al câtorva familii din Brașov și alte localități) etc. Jurnalul său, care acoperă o perioadă de 46 de ani și se păstrează în manuscris la SJAN Brașov, este valorificat în foarte mică măsură, deși abundă de informații inedite despre persoane și întâmplări din Brașovul anilor 1872-1918. Datorită lui, sfârșitul secolului al XIX-lea este una dintre cele mai bine documentate perioade din istoria orașului. Preocuparea pentru istoria locală l-a făcut să se numere printre primii colecționari de fotografii ale orașului. A colaborat în mai multe rânduri cu fotografii Carl Muschalek, căruia i-a comandat realizarea unor fotografii ale unor clădiri care urmau să fie demolate. Începând cu 1899, Gusbeth este un donator constant de fotografii, atât către Gimnaziul Evanghelic, cât și către Muzeul Săsesc al Țării Bârsei. *Cărturari brașoveni...*, p. 100; Arnold Huttman, *Der Kronstädter Arzt und Medizinhistoriker Eduard Gusbeth (1839-1921)*, în „Medizin im alten Siebenbürgen”, Sibiu, Editura Hora, 2000, pp. 399-413; Gernot Nussbächer, *Arzt, Medizinhistoriker und Heimatforscher. 175 Jahre seit der Geburt von Dr. Eduard Gusbeth*, în „Karpatenrundschau”, nr. 35 (3291), 4.09.2014.

¹⁷⁷ Eduard Gusbeth, *op. cit.*, vol. 93 VIII, pp. 41-42, 31 iulie 1899; *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1900/901*, Brașov, Tipografia Wilhelm Gabony, 1901, p. 27.

¹⁷⁸ *Programm des evang. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1877/8*, Brașov, Tipărit de von Johann Gött & Sohn Heinrich, 1878, p. 68.

¹⁷⁹ *Programm des Honterus-Gymnasiums und der damit verbundenen Lehranstalten, Am Schlusse des Schuljahres 1909/1910*, Brașov, Tipografia Brüder Schneider & Feminger, 1910, p.26.

III.5. Albumul contemporanilor mei - Friedrich Ridely (1891)

¹⁸⁰ Friedrich Ridely (1835-1899). Comerciant, contabil, colecționar. Între 1870-1882 este contabil-șef la Prima Bancă Săsească din Brașov. Se căsătorește în 1859, dar după numai un an și jumătate rămâne văduv, iar cele două fiice ale sale mor și ele la vârste foarte fragede. Poate că și această dramă familială îl determină să se dedice într-o mare măsură comunității locale. În 1881, la instalarea lui Franz Obert ca prim-preot al orașului, devine secretarul acestuia, fiind și trezorerul asociației înființate pentru ridicarea statuii lui Honterus. În afară de activitatea sa publică, Ridely a fost și un mare colecționar. A adunat atât păsări împăiate, minerale, cât și picturi, cărți, fotografii, cărți poștale și timbre. Colecția sa de păsări împăiate e menționată ca atracție turistică în ghidurile orașului din 1886 și 1898, având deja un catalog din 1880. Dintre numeroasele sale colecții, cea de minerale, cea ornitologică și cea de mamifere au ajuns la Școala Evanghelică de Fete. Tot acolo au ajuns colecția sa de imagini stereoscopice, peste 300 de cărți și albume cu cărți poștale și imagini. Muzeul Gimnaziului Honterus a primit colecția de tablouri, câni de lut, cositor și sticlă, monede și medalii. KZ, nr. 105, 9 mai 1899; Heinrich Schlandt, *Friedrich Ridely, Ein Kronstädter Bürger der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Tipografia Markus, Sighișoara, 1926, p. 25; Gernot Nussbächer, *Friedrich Ridely*, în „Brașov, monografie comercială”, Camera de Comerț și Industrie Brașov, 2004, p. 64; Gernot Nussbächer, *Friedrich Ridely (5. Januar 1835 - 6. Mai 1899)*, în „Neue Kronstädter Zeitung”, nr. 4/2010, 15.12.2010, p. 3.

¹⁸¹ Heinrich Schlandt, *op. cit.*, p. 25; *Programm des evang. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1892/1893*, Brașov, Tipografia Johann Gött's Sohn, 1893, p. 57.

¹⁸² Fotografiile, în cea mai mare parte format carte de vizită, au fost realizate între începutul anilor 1860 și 1890. Majoritatea sunt din anii 1870-1880. Cele mai multe, peste 240, sunt semnate de Leopold Adler, peste 120 sunt semnate de Carl Muschalek, iar în jur de 100 de fotografii nu pot fi atribuite unui fotograf pentru că, fiind lipite, cartonul nu mai poate fi consultat pe verso. Peste 25 de fotografii îi pot fi atribuite lui Samuel Herter, 14 poartă semnătura lui Carl Bömches, alți fotografi brașoveni fiind prezenți cu una-două fotografii (Robert Klement, Carl Blösz, Eduard Défsey, Gebrüder Adler, Oskar Luckhardt, Veress & Knapp). Circa 20 de fotografii sunt realizate în afara Brașovului. Cele mai vechi imagini îi reprezintă pe: Peter Traugott Clompe, comerciant de metraje, decedat în 1860 (copie de Herter după o fotografie mai veche), Martin Gust, comerciant și econom, decedat în 1863, Franz Edler v. Schobeln, primar, decedat în 1863 și Paul Arzt, fabricant de spirt și oțet, decedat în 1866 (copie după o fotografie mai veche).

¹⁸³ *Programm des evang. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1898/1899*, Brașov, Tipografia Johann Gött's Sohn, 1899, p. 86.

¹⁸⁴ *Programm des Honterus-Gymnasiums und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1905/1906*, Brașov, Tipografia Johann Gött's Sohn, 1906, p. 15.

III.6. Albumul sărbătorii Honterus

¹⁸⁵ Eduard Gusbeth, *Das Gesundheitswesen in Kronstadt in den Jahren 1899 und 1900*, vol. XIII, Brașov, Tipografia Wilhelm Gabony, 1901, p. 93.

¹⁸⁶ Adressenbuch 1900; Azi str. Republicii nr. 20.

¹⁸⁷ *Programm des evang. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten, am Schlusse des Schuljahres 1899/1900*, Brașov, Tipografia Johann Gött's Sohn, 1900, p. 80.

¹⁸⁸ Radu Ștefănescu, *op. cit.*, p. 33 și p. 61.

¹⁸⁹ Albert Eichhorn jr. (1906-1969). Farmacist și cercetător al istoriei orașului. Urmează cursurile Facultății de Medicină și Farmacie din Cluj. Între 1932-1949 lucrează în farmacia Turnul Negru, înființată de tatăl său în 1913 (azi Bd. 15 Noiembrie nr. 33). În 1949, după naționalizarea farmaciei, lucrează în cadrul Policlinicii nr. 1, la Spitalul Unificat nr. 1, la depozitul de medicamente al Oficiului Farmaceutic Regional și apoi la Farmacia nr. 9. E preocupat de istoria breslelor și a farmaciilor brașovene, susținând mai multe conferințe pe această temă. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a salvat colecția de fotografii a Muzeului Săsesc al Țării Bârsei. *Cărturari brașoveni...*, p. 81; Teodor D. Paveleanu, *Istoria farmaciilor din Transilvania, vol. I-II, Brașov, Sibiu, împrejurimi și Bistrița-Năsăud*, Brașov, 1995, p. 70 și p. 195; Gernot Nussbächer - *Sammeln-Forschen-Lehren (1). Mitarbeiter und Persönlichkeiten des Burzenländer Sächsischen Museums*, în „Karpätenrundschau”, nr. 30 (2977), 24.07.2008; Radu Ștefănescu, *op. cit.*, p. 351.

¹⁹⁰ SJAN Brașov, Colecția Albert Eichhorn, BV-F-00330.

III.7. Colecția de fotografii a Arhivei Magistratului orașului

¹⁹¹ Friedrich Stenner (1851-1924), arhivar și istoric. Din 1875 se angajează la Magistratul orașului, unde va lucra până în 1914. Din 1878 este arhivarul orașului. Urmează cursurile de paleografie ale arhivarului sibiian Franz Zimmermann, reorganizând arhiva brașoveană după metode moderne. În 1894, primește Ordinul Coroana României pentru descoperirea unor documente importante privitoare la istoria românilor, printre care și Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung. A fost unul dintre cărturarii sași care au întocmit lucrarea *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (Documente privind istoria orașului Brașov), iar ca anexă la vol. VII a întocmit o listă alfabetică a funcționarilor Magistratului brașovean, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt)*. Dincolo de activitatea sa de arhivar și cercetător al istoriei orașului, Friedrich Stenner are meritul de a fi constituit una dintre cele mai vechi colecții de fotografii ale orașului. *Cărturari brașoveni...*, pp. 209-210; Gernot Nussbächer, *Sammeln-Forschen-Lehren (2). Mitarbeiter und Persönlichkeiten des Burzenländer Sächsischen Museums*, în „Karpätenrundschau”, nr. 30 (2978), 31.07.2008.

¹⁹² SJAN Brașov, Fond Primăria Brașov, Colecția de fotografii și vederi, BV-F-00001-46.

III.8. Braşovul şi împrejurimile

¹⁹³ BV-F-00001-46-G-I şi BV-F-00001-46-G-II.

¹⁹⁴ BV-F-00001-46-K-I, BV-F-00001-46-K-II, BV-F-00001-46-K-III, BV-F-00001-46-K-IV.

¹⁹⁵ BV-F-00001-46-P

¹⁹⁶ BV-F-00001-46-M1.

¹⁹⁷ Litografie realizată cu ocazia împlinirii a 70 de ani de către episcopul evanghelic G.D. Teutsh (1817-1893), editată de Adolf Albrecht din Braşov, tipărită la Viena de Ch. Reisser & M. Werthner, 1887, donaţie a firmei Albrecht & Zillich, 11.05.1888; Edificiul Şcoalei Răsăritene Româneşti Centrale din Braşov, proiectată de Ştefan Emilian Kertesz, litografie imprimată la Viena de A. Leykum, MZ: 2762/1854; Litografie realizată de F.R. Krabs, Sibiu, reproducere după un desen de Anton Fiala, realizat în 1852, reprezentându-l pe Josef Franz Trausch.

¹⁹⁸ Dintre fotografiile din Mapa I, câteva sunt semnate de Leopold Adler şi reprezintă obiecte de cult din Biserica Neagră şi un fotomontaj realizat cu ocazia Zilei Asociaţiilor din 1886. Dintre cele semnate Carl Muschalek, se remarcă o fotografie în format neobişnuit de mare (64 x 53 cm), reprezentându-i pe membrii asociaţiilor săseşti de cântări, reuniţi la Braşov cu ocazia dezvelirii statuii lui Honterus (datată 20 august 1898), un fotomontaj (45,4 x 38 cm) cu 21 de fotografii reprezentându-i pe Pompierii voluntari din Braşov în anul 1890, dar şi mai multe imagini din Braşov şi Timiş, o fotografie de grup cu saşi în port tradiţional, reproducerea unui tablou al lui Fritz Schullerus, două fotografii ale steagului apărătorilor oraşului, două fotografii reprezentând casa în care s-a născut Honterus, donate de redactorul Franz Stenner şi un fotomontaj reprezentând corpul funcţionarilor oraşului Braşov la 5 decembrie 1894 (la aniversarea a 40 de ani de activitate în slujba Magistratului de către primarul Franz von Brennerberg, vezi *Albumul funcţionarilor oraşului*).

¹⁹⁹ SJAN Braşov-AM, doc nr. 3979/1889, I-1889/2.

²⁰⁰ SJAN Braşov-AM doc. nr. 5782/1888, I-1888/1; doc nr. 5782/1889, I-1889/2; doc nr. 15280/1891, I-1891/1; 2718/1895, I-1896/16; 7771/1898, I-1898/14.

²⁰¹ Senatorul Oskar Alesius a donat 4 fotografii reprezentând imagini din Zizin, fotografia nu a fost identificat BV-F-00001-46-G-II-32a, BV-F-00001-46-G-II-32b, BV-F-00001-46-G-II-33a, BV-F-00001-46-G-II-33b.

²⁰² În 1896, Franz Stenner, proprietarul casei în care s-a născut Honterus (str. Nicolae Bălcescu nr. 40), a donat două imagini ale acesteia. SJAN Braşov-AM doc. nr. 1730/1896, I-1896/12. La moartea sa, casa a fost lăsată comunităţii evanghelice.

²⁰³ Bastionul porţii de intrare în Biserica cetate din Ghimbav (1876), Poarta din str. Neagră (1873), Poarta din str. Tg. Cailor (1874), Bastionul Curelarilor (1886), Poarta din str. Vămii (1891).

III.9. Albumul etnografic

²⁰⁴ BV-F-00001-46-K-V.

²⁰⁵ Majoritatea sunt format cabinet, câteva 7,5 x 14 cm, iar alte câteva cdv.

III.10. Figuri de seamă din istoria saşilor

²⁰⁶ BV-F-00001-46-PS.

²⁰⁷ Toate realizate de Carl Muschalek şi donate în 1888, respectiv 1891.

²⁰⁸ 12 dintre reproduceri au fost realizate de Muschalek în 1888, la comanda colecţionarului Friedrich Ridely, după tablouri din colecţia acestuia: Simon Albelius (1593-1654), Mathias Armbruster (†1542), Peter Lange v. Burgenkron (1797-1875), Samuel v. Brukenthal (1721-1803), Petrus Haller (1500-1569), Sachs von Hartenek (1664-1703), Lukas Hirscher 1235, Johannes Honterus (1498-1549), Albert Huet (1537-1607), Markus Pemfflinger († 1536), Stefan Ludwig Roth (1796-1849), Michael Weiss (1569-1612). KZ, nr. 135, 12 iunie 1888.

²⁰⁹ Pictura, realizată în 1848, se află azi în patrimoniul Muzeului de Artă Braşov. Radu Popica, *Artişti braşoveni uitaţi 1700-1950*, Editura Muzeului de Artă Braşov, 2008.

III.11. Albumul funcţionarilor braşoveni (1894)

²¹⁰ BV-F-00001-46-PA.

²¹¹ Cu aceeaşi ocazie, a fost realizat şi un tablou cu portretele corpului funcţionarilor activi în decembrie 1894, aflată la SJAN Braşov - Mapa I.

²¹² SJAN Braşov-AM, doc. nr. 4921/1895, I-1895/7.

²¹³ SJAN Braşov-AM, doc. nr. 4921/1895, I-1895/7.

²¹⁴ Cele mai multe fotografii sunt realizate de Carl Muschalek (75 buc.), Leopold Adler (13 buc.) şi Heinrich Adleff (10 buc.). Alţi fotografi braşoveni sunt prezenţi în album cu 1-3 fotografii: Knauer Gyula, Joseph Schuller & Sohn, Heinrich Lang, Wilhelm Herter, Johann Lenz, Vastagh & Urlaki, Gebrüder Adler, iar 6 portrete sunt realizate de fotografi din alte oraşe. Cea mai veche fotografie îl reprezintă pe primarul Friedrich Fabritius şi este realizată de Vastagh & Urlaki în 1863 (II. 22, p. 50), iar printre cele mai noi fotografii sunt cea care îl reprezintă pe inginerul oraşului, Gustav Treiber (II. 23, p. 50), realizată de Heinrich Lang în jurul anului 1907 şi cea care îl reprezintă pe ultimul primar sas al Braşovului, Dr. Karl Ernst Schnell, realizată de Heinrich Lang în 1916. Printre personalităţile importante pentru istoria oraşului, reprezentate în album, se mai numără şi medicii Josef Fabricius, Viktor Nussbächer, inginerii oraşului Peter Bartsch, Christian Kertsch (II. 21 p. 50), Josef Nekolny, inspectorul silvic Eduard Zaminer, grădinarii oraşului Wenzel Bidlo şi Friedrich Gabony, dar şi dirijorii orchestrei oraşului Anton Bradner şi Max Krause, şi, desigur, creatorul albumului, Friedrich Stenner.

III.12. Albumul muzicienilor brașoveni (1900)

²¹⁵ Album von Kronstädter Musik-Künstlern und Kunstliebhabern, SJAN Brașov, Colecția de documente a Bisericii Negre, IV Ht 15.

²¹⁶ Fotografii brașoveni prezenți în album cu cele mai multe portrete sunt Carl Muschalek (38 de fotografii) și Leopold Adler (26 de fotografii), apoi Knauer Gyula (9), Schuller & Sohn (5), Samuel Herter (3), Heinrich Adleff (3), Lenz (2), Robert Klement (1). Restul fotografiilor sunt realizate în ateliere din întreaga lume. Cea mai veche fotografie îi reprezintă pe organistul Carl Weywar (decedat în 1871) și e realizată de Samuel Herter la sfârșitul anilor '60. Printre personalitățile muzicii brașovene prezente în album se numără Lula Gmeiner, Leontine Gärtner, Irene von Brennerberg, Rudolf Lassell, Leopold Maximilian Moltke, Joahnn Hedwig, Anton Brandner și Paul Richter.

IV. Fotografia brașoveană la începutul sec. XX (1900-1918)

²¹⁷ Adressenbuch 1901-1909.

²¹⁸ Adressenbuch 1902-1905.

²¹⁹ Adressenbuch 1905-1916.

²²⁰ Adressenbuch 1903-1912.

²²¹ Adressenbuch 1907.

²²² Adressenbuch 1907-1916, 1927.

²²³ Adressenbuch 1908-1916, 1927.

²²⁴ Adressenbuch 1910.

²²⁵ Adressenbuch 1910-1916, 1927.

²²⁶ Adressenbuch 1910.

²²⁷ Adressenbuch 1910.

²²⁸ Adressenbuch 1911.

IV.1. Heinrich Lehmann - litograf și fotograf

²²⁹ Heinrich Lehmann (n. 22.04.1877, Brașov, ev.-t după 1938). Litograf și fotograf. Fiul litografului Johann Gottlieb Lehmann și al Juliane n. Olescher. Fratele litografului și colecționarului Eduard Julius Lehmann. Atelierul G. Lehmann & Sohn Heinrich a funcționat în perioada 1901-1939 la următoarele adrese: 1901-1910-Burggasse 56 (str. Castelului 56); 1911-1916-Burggasse 134 (str. Castelului nr. 138); 1927-1939 - Schwarzgasse / str. Neagră 67 / str. Regina Maria 63 (str. Nicolae Bălcescu 63). Erich Jekelius, *op. cit.*, s.v. Lehmann; Adressenbuch 1901-1916, 1927.

IV.2. Fotografia color

²³⁰ Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania...*, p. 68.

²³¹ În 1904, frații Auguste și Louis Lumière, cunoscuți mai ales pentru inventarea cinematografului și mai puțin pentru inovațiile lor din domeniul fotografiei, patentează metoda autocromiei pentru obținerea fotografiilor color. Acest procedeu, deopotrivă la îndemâna fotografilor profesioniști și a amatorilor, avea să domine fotografia color la nivel

mondial în următorii 30 de ani. *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography ...*, p. 321.

²³² „Die Karpathen”, XXI, p. 637.

²³³ Konrad Klein, în „Lexikon der Siebenbürger Sachsen...”, p. 614.

IV.3. Heinrich Lang

²³⁴ SJAN Brașov-AM doc. nr. 12173/1907, II-1907/3.

²³⁵ SJAN Brașov-AM doc. nr. 28165/1917, II-1917/280.

²³⁶ SJAN Brașov-AM doc. nr. 8652/1919, II-1919/16.

²³⁷ SJAN Brașov-AM doc. nr. 12173/1907, II-1907/3.

²³⁸ GT, nr. 37, 5 aprilie 1925.

²³⁹ „Carpații”, nr. 588/1931.

²⁴⁰ Adressenbuch 1912.

²⁴¹ Adressenbuch 1913.

²⁴² Adressenbuch 1912-1913, 1915-1916.

²⁴³ Adressenbuch 1915-1916, 1927.

²⁴⁴ Adressenbuch 1927.

²⁴⁵ SJAN Brașov-AM doc. nr. 7912/1918, II-1918/20.

IV.4. Heinrich Gust

²⁴⁶ Monografia fabricii Scherg (1923), monografia dedicată Bisericii Negre de Ernst Kühlbrandt (1927), monografia Țării Bârsei, editată de Muzeul Săsesc (volumul dedicat așezărilor din Țara Bârsei, 1929). Konrad Klein, *Aus die Geschichte der Kronstädter Photographie, Heinrich Gust 1887-1969...*, p. 4.

²⁴⁷ GT, nr. 48, 8 mai 1925, p. 2.

²⁴⁸ Un album realizat de Heinrich Gust cu acest prilej se află azi în patrimoniul MEBv, fiind donat de Gheorghe Corcodel în 2014.

Abrevieri

ABPH Brașov - Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov

Adressenbuch - Adressenbuch der Stadt Kronstat

AM - Actele Magistratului

cdv - carte de vizită

GT - Gazeta Transilvaniei

KZ - Kronstädter Zeitung

SJAN Brașov - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov

SW - Siebenbürger Wochenblatt

Satellit - Der Satellit des Siebenbürger Wochenblattes

s.v. - sub voce

MEBv - Muzeul de Etnografie Brașov

Catalog

Isidor Neugass
Portret de bărbat
Nr. cat. 1

Isidor Neugass
Portret de femeie
Nr. cat. 2

Anonim
Portretul lui Oprea Țărcă
Nr. cat. 3

Constantin Lecca
Portret de bărbat (Petru Nică Locusteanu)
 Nr. cat. 4

Constantin Lecca
Portretul Eufrosinei Lecca (Femeia cu evantai)
 Nr. cat. 5

Constantin Lecca
Autoportret
Nr. cat. 6

Anton Fiala
Portretul tipografului Joseph Drotleff
Nr. cat. 7

Constantin Lecca
Portret de bărbat (Oteteleşanu)
 Nr. cat. 8

Constantin Lecca
Portret de femeie
 Nr. cat. 9

Elena Mureșianu
Portretul lui Ioan Nica Nichifor
Nr. cat. 10

Anton Fiala
*Lupta de la Feldioara dintre Michael Weiss
 și Gabriel Báthori*
Nr. cat. 11

Wilhelm Kamner
Autoportret
Nr. cat. 12

Wilhelm Kamner
Portret de bărbat
Nr. cat. 13

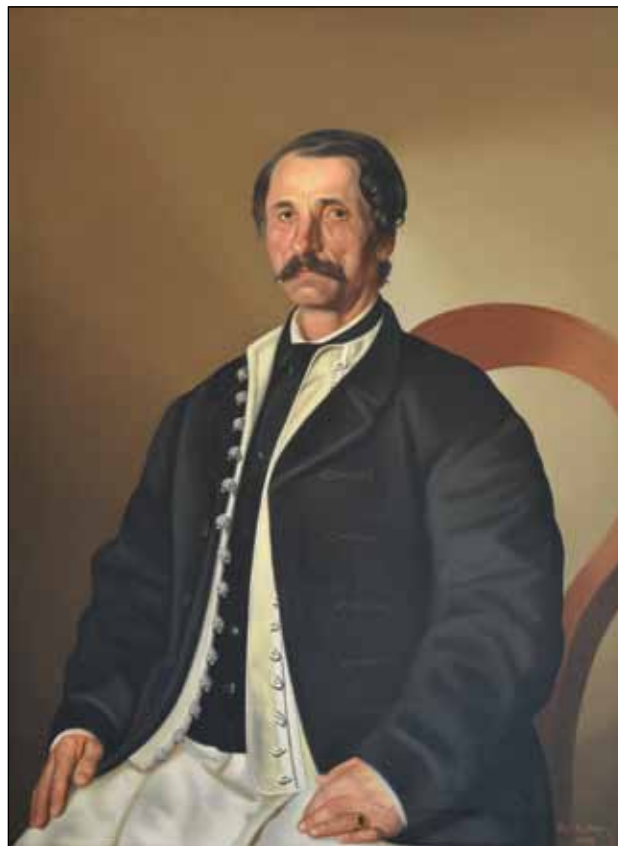
Anonim
Portretul lui Iacob Mureșianu
Nr. cat. 14

Anonim
Portretul Sevastiei Mureșianu
Nr. cat. 15

Csillági / Csilági István (Ștefan)
Portretul soției lui Ioan Prișcu
Nr. cat. 16

Csillági / Csilági István (Ștefan)
Portretul lui Ioan Prișcu
Nr. cat. 17

Atelierul lui Eduard Fritsch (atribuit)
Natură statică
 Nr. cat. 18

Elena Mureșianu
Natură statică
 Nr. cat. 19

Mișu Popp
Flori
Nr. cat. 20

Samuel Herter
Portretul Otiliei Boamben
Nr. cat. 21

Samuel Herter
Portretul lui George Boamben
Nr. cat. 22

Samuel Herter
Portret de bărbat
 Nr. cat. 23

Samuel Herter
Portret de bărbat (Ludwig von Greissing)
 Nr. cat. 24

Samuel Herter
Portret de bărbat
 Nr. cat. 25

Mișu Popp
Portret
Nr. cat. 26

Mișu Popp
Portret de femeie
Nr. cat. 27

Mișu Popp
Mitzy Zănescu
 Nr. cat. 28

Mișu Popp
Tânăra în peisaj
 Nr. cat. 29

Mișu Popp
Portretul Carolinei Bergazoglu (născută Enescu)
 Nr. cat. 30

Mișu Popp
Portret de femeie din Câmpulung Muscel
 (doamna Georgescu)
 Nr. cat. 31

Mișu Popp
Autoportret
Nr. cat. 32

Mișu Popp
Portretul Mariei Găetanu
Nr. cat. 33

Mișu Popp
Portretul preotesei
Voica Popea
Nr. cat. 34

Mișu Popp
Portretul preotului Neagoe Popea
Nr. cat. 35

Mișu Popp
Peisaj montan
 Nr. cat. 36

Mișu Popp
Sărbătoare în Poiana Brașov
 Nr. cat. 37

Mișu Popp
Peisaj romantic cu lac și ruine
 Nr. cat. 38

Mișu Popp
Peisaj cu stânci și casa artistului
 Nr. cat. 39

Mișu Popp
Portretul lui Barbu Știrbey
Nr. cat. 40

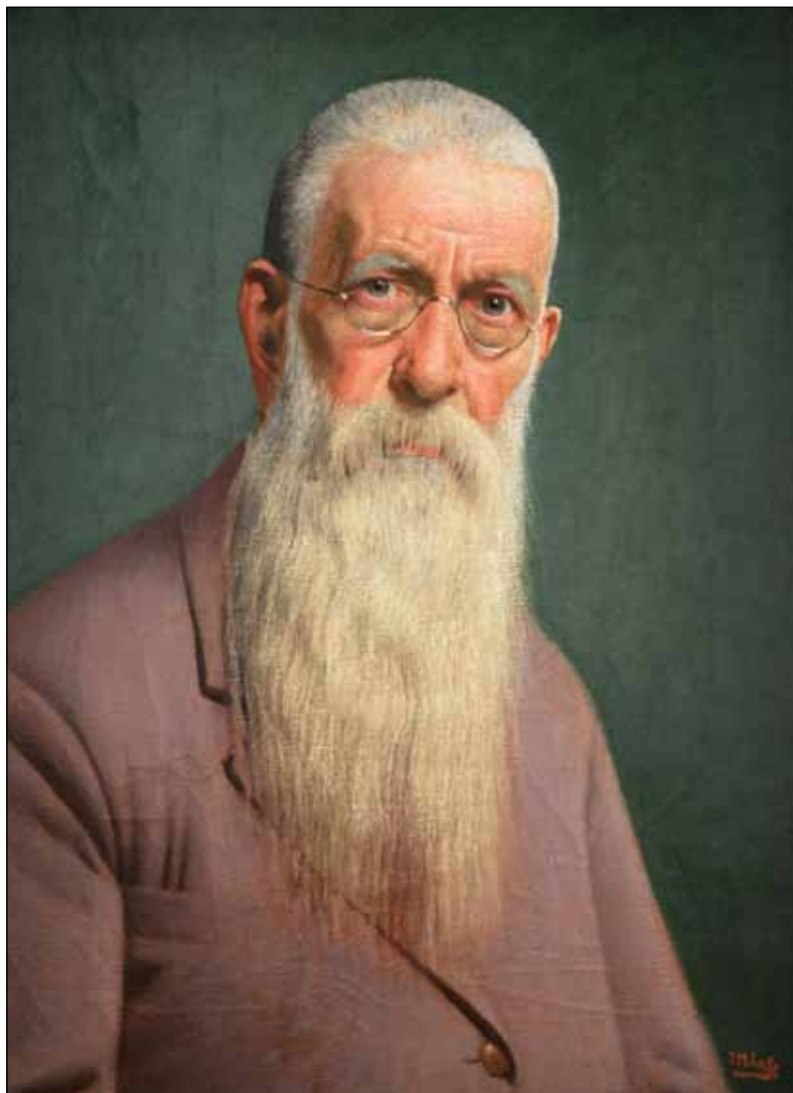
Mișu Popp
Mihai Viteazul
Nr. cat. 41

Hans Bulhardt
Autoportret
Nr. cat. 42

Emerich Tamás
Autoportret
Nr. cat. 43

Friedrich Miess
Autoportret
Nr. cat. 44

Friedrich Miess
Portret de femeie în grădină
Nr. cat. 45

Friedrich Miess
Portretul lui Viktor Teutsch
Nr. cat. 46

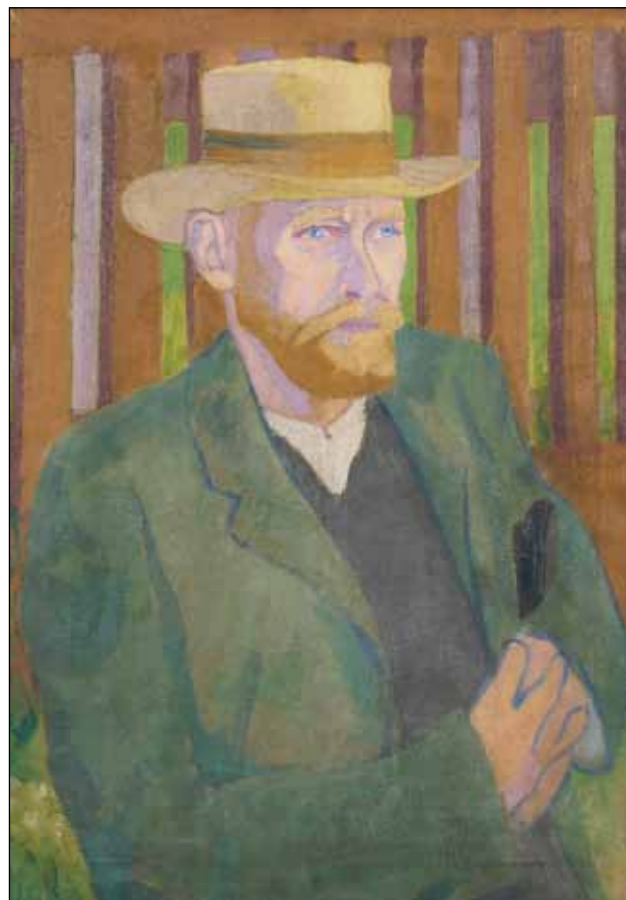
Arthur Coulin
Femeie cu samovar
Nr. cat. 47

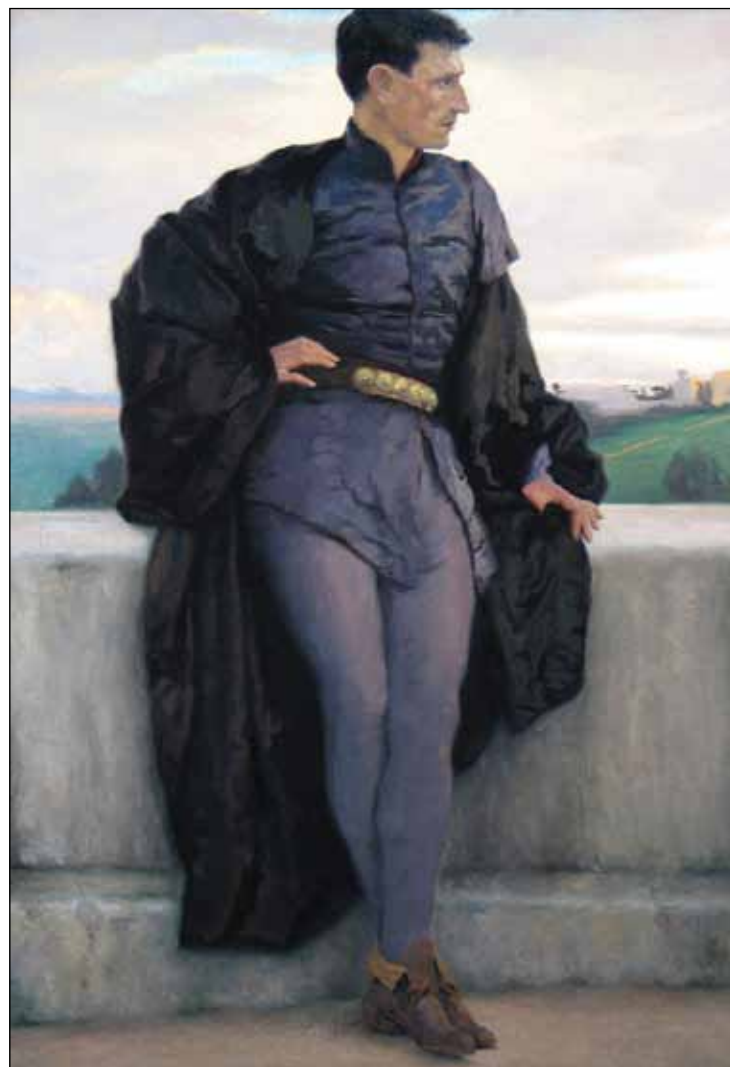
Arnold Siegmund
Portret de femeie (sora artistului, Hilda Wildmann)
Nr. cat. 48

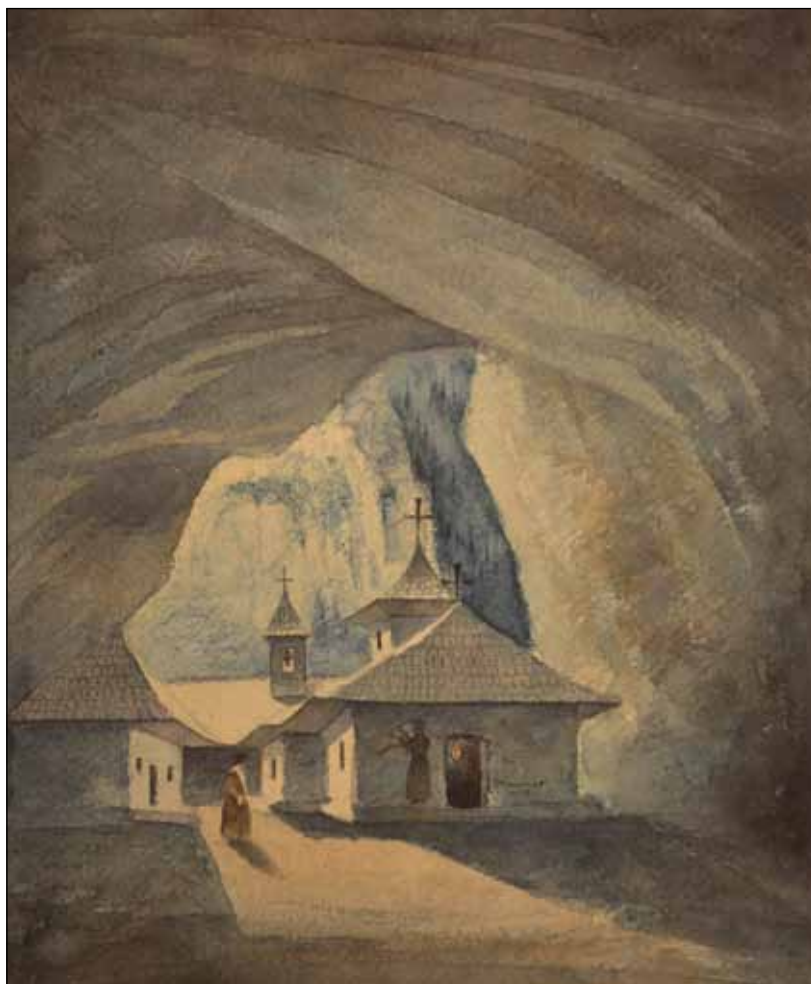
Hans Eder
Portret de bătrână
Nr. cat. 49

Hans Mattis-Teutsch
Portret de bărbat (Tatăl vitreg)
Nr. cat. 50

Arthur Coulin
Zrinyi la Roma
Nr. cat. 51

Wilhelm Kamner
Schitul Ialomicioara
Nr. cat. 52

Wilhelm Kamner
Pod peste râul Timiș
Nr. cat. 53

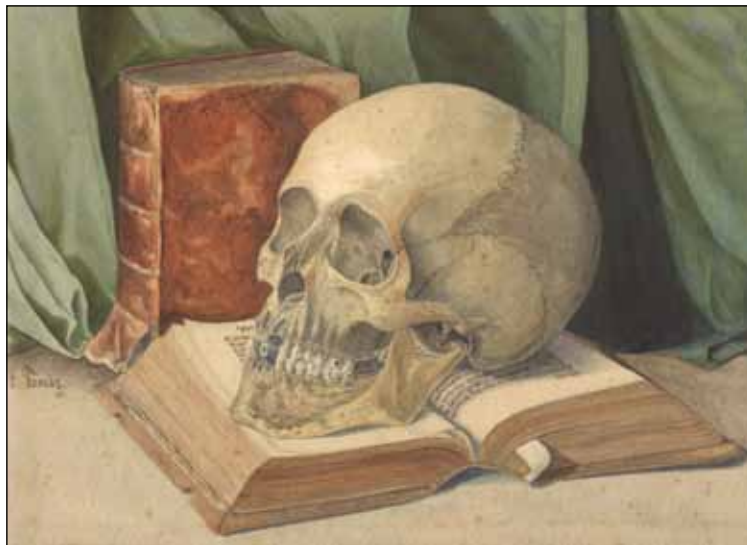

Wilhelm Kamner
Peisaj din Țara Bârsei
Nr. cat. 54

Wilhelm Kamner
Rupea
Nr. cat. 55

Emerich Tamás
Vanitas
 Nr. cat. 56

Emerich Tamás
Cimitir
 Nr. cat. 57

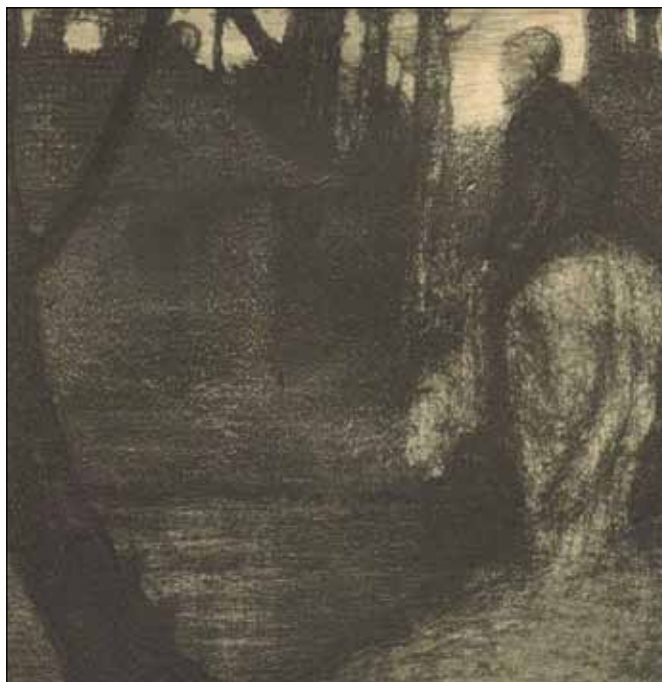
Georg Gottlieb Schnell
Orășeancă săsoaică din secolul XVIII
 Nr. cat. 58

Georg Gottlieb Schnell
Un orășean sas din secolul XVIII
 Nr. cat. 59

Wilhelm Kamner
Portret de bărbat (Johann Schuller)
 Nr. cat. 60

Emerich Tamás
Călăreț în pădure
 Nr. cat. 61

Emerich Tamás
Portret
Nr. cat. 62

Emerich Tamás
Autoportret
Nr. cat. 63

Hans Bulhardt
Peisaj
 Nr. cat. 64

Hans Bulhardt
Peisaj
 Nr. cat. 65

Emerich Tamás
Bastionul Țesătorilor
Nr. cat. 66

Emerich Tamás
Peisaj
Nr. cat. 67

Wilhelm Kamner
Prejmer (Tartlau)
 Caiet de schițe (fila 64)
 Nr. cat. 68

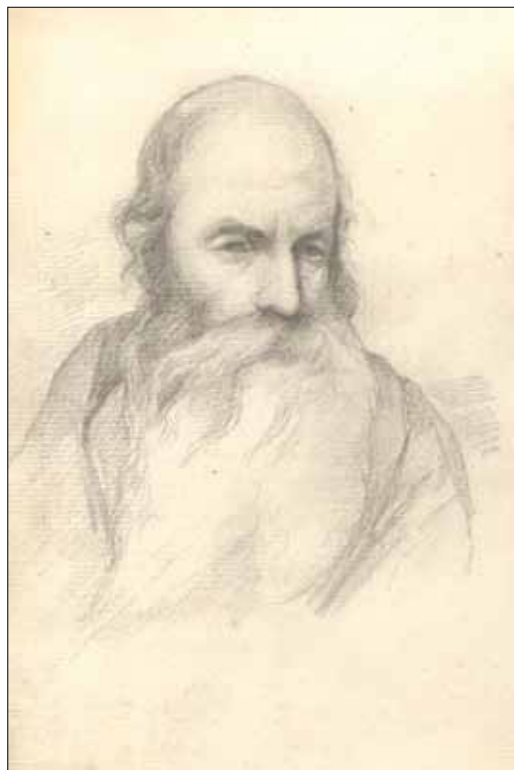
Wilhelm Kamner
Casă din Brașov
 Caiet de schițe (fila 9)
 Nr. cat. 69

Wilhelm Kamner
Peisaj
 Caiet de schițe (fila 16)
 Nr. cat. 70

Wilhelm Kamner
Portret de fată
 Caiet de schițe (fila 1)
Nr. cat. 71

Wilhelm Kamner
Portret de bătrân
 Caiet de schițe (fila 49)
Nr. cat. 72

Hans Bulhardt
Peisaj crepuscular
 Nr. cat. 73

Hans Bulhardt
Peisaj cu ciori
 Nr. cat. 74

Hans Bulhardt
Figură feminină
 Nr. cat. 75

Hans Bulhardt
Cele trei grații
 Nr. cat. 76

Hans Bulhardt
Pământul
 Nr. cat. 77

Emerich Tamás
Autoportret
 Nr. cat. 78

Traian Mureșianu
Sevastia Mureșianu
 Nr. cat. 79

LISTA LUCRĂRILOR

I. PICTURĂ

I.1. Pictură de șevalet

1. Isidor Neugass

Portret de bărbat

Ulei pe pânză, 100 x 80 cm

Nesemnăt, nedatat (1847)

Inscripții: jos, central, pe plic alb: *Fran... No 3 Wien*; verso: *Peint par I. Neugass Ao, 1847*

Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe, nr. inv. A. 1184

2. Isidor Neugass

Portret de femeie

Nesemnăt, nedatat (1847)

Ulei pe pânză, 100 x 80 cm

Inscripții verso: *Peint par I. Neugass Ao, 1847*

Muzeul Național Secuiesc Sfântu Gheorghe, nr. inv. A. 1185

3. Anonim

Portretul lui Oprea Țârcă (cca. 1830-1840)

Ulei pe pânză, 82,5 x 65,5 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 921

4. Constantin Lecca

Portret de bărbat (Petru Nică Locusteanu) (1848)

Ulei pe pânză, 102,5 x 79 cm

Semnăt dreapta jos, cu negru: *Lecca*, nedatat

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 2317

5. Constantin Lecca

Portretul Eufrosinei Lecca (Femeia cu evantai)

Ulei pe pânză, 85,5 x 68 cm

Semnăt și datat dreapta spre mijloc, cu negru: *Lecca / 1858*

Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 927

6. Constantin Lecca

Autoportret (1840)

Ulei pe pânză, 57 x 44,7 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 779

7. Anton Fiala

Portretul tipografului Joseph Drotleff (1850)

Ulei pe pânză, 67 x 52,5 cm

Semnăt stânga jos, incizat în pastă: *A. Fiala*

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 2170

8. Constantin Lecca

Portret de bărbat (Oteteleșeanu)

Ulei pe pânză, 103,5 x 79 cm

Semnăt dreapta jos cu roșu: *Lecca*, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1674

9. Constantin Lecca

Portret de femeie

Ulei pe pânză, 103,5 x 79 cm

Semnăt și datat dreapta jos cu negru: *Lecca / 1851*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1673

10. Elena Mureșianu

Portretul lui Ioan Nica Nichifor

Ulei pe pânză, 59 x 44 cm

Semnăt dreapta jos cu roșu: *Elena Muresian*

Inscripții: stânga jos cu roșu: *† Ioan Nica Nichifor 1847. 2 / XI*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1262

11. Anton Fiala

Lupta de la Feldioara dintre Michael Weiss și Gabriel Báthori (1848)

Ulei pe pânză, 64,8 x 79,3 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 256

12. Wilhelm Kamner

Autoportret

Ulei pe pânză, 39,5 x 33,5 cm

Semnăt și datat stânga jos cu negru: *W Kamner / 1860*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 127

13. Wilhelm Kamner

Portret de bărbat

Ulei pe pânză, 58 x 45 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 289

14. Anonim

Portretul lui Iacob Mureșianu (cca. 1850-1860)

Ulei pe pânză, 83 x 73,5 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 009

15. Anonim

Portretul Sevastiei Mureșianu (cca. 1850-1860)

Ulei pe pânză, 83 x 73,5 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 0013

16. Csillági/ Csilági István (Ștefan)

Portretul soției lui Ioan Prișcu

Ulei pe pânză, 101 x 74,8 cm

Semnăt și datat dreapta jos cu ocră: *Stef. Csillagi / 1869.*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 88

17. Csillági/ Csilági István (Ștefan)

Portretul lui Ioan Prișcu

Ulei pe pânză, 100,7 x 74,7 cm

Semnat și datat dreapta jos cu roșu: *Stef. Csillagi / 1869.*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 87

18. Atelierul lui Eduard Fritsch (atribuit)

Natură statică

Ulei pe pânză, 44,7 x 36,3 cm

Nesemnat, nedatat

Ștampilă: verso, dreapta jos pe șasiu: *ED. FRITSCH® / ATELIER / IN KRONSTADT*

Colecția Ioan Georgescu, Brașov

19. Elena Mureșianu

Natură statică

Ulei pe pânză, 59,5 x 58 cm

Semnat dreapta jos cu roșu: *Elena Muresian / Elena Popovici,*
nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1066

20. Mișu Popp

Flori

Ulei pe carton, 28 x 19,2 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 66

21. Samuel Herter

Portretul Otiliei Boamben (1872)

Ulei pe pânză, 95 x 77 cm

Nesemnat, nedatat

Colecția Dr. Sânziana Migia, Brașov

22. Samuel Herter

Portretul lui George Boamben

Ulei pe pânză, 95,5 x 77 cm

Semnat și datat dreapta jos, incizat în pastă: *S. Herter / (1)872*

Colecția Dr. Sânziana Migia, Brașov

23. Samuel Herter

Portret de bărbat

Ulei pe pânză, 53 x 42,5 cm

Semnat dreapta jos cu roșu: *S. H.,* nedatat

Colecția Ioan Georgescu, Brașov

24. Samuel Herter

Portret de bărbat (Ludwig von Greissing)

Ulei pe pânză, 54 x 43,5 cm

Semnat și datat dreapta, spre mijloc, cu roșu: *S. Herter / 1879*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1235

25. Samuel Herter

Portret de bărbat

Ulei pe pânză, 53 x 42,5 cm

Semnat dreapta jos cu roșu: *S. Herter/ pinx,* nedatat

Colecția Ioan Georgescu, Brașov

26. Mișu Popp

Portret

Ulei pe pânză, 140 x 105 cm

Semnat și datat lateral stânga, cu negru: *M. Popp / 1857*

Muzeul Municipiului București, nr. inv. 1492

27. Mișu Popp

Portret de femeie

Ulei pe pânză, 139,5 x 105,2 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 2079

28. Mișu Popp

Mitzy Zănescu

Ulei pe pânză, 37,5 x 30 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 4445

Proveniență: Donație Antonovici-Gottlieb Elena (2010)

29. Mișu Popp

Tânără în peisaj (1865)

Ulei pe pânză, 95 x 74 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 83.776/9357

30. Mișu Popp

Portretul Carolinei Bergazoglu (născută Enescu)

Ulei pe pânză, 95 x 76 cm

Semnat și datat stânga jos cu negru: *Popp M / 1860*

Muzeul Național de Artă al României, nr. inv. 742

31. Mișu Popp

Portret de femeie din Câmpulung Muscel (doamna Georgescu)
(1864)

Ulei pe pânză, 99,5 x 69,5 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 1634

32. Mișu Popp

Autoportret

Ulei pe pânză, 49,3 x 39,5 cm

Nesemnat, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 50

33. Mișu Popp

Portretul Mariei Găetanu

Ulei pe pânză, 94,7 x 71,2 cm

Nesemnat, nedatat (1874)

Inscripții: verso: *Maria G Gaitanu / in etate de 48 ani / fecit in*
Satulungu de M Popp / 1874

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 539

34. Mișu Popp

Portretul preotesei Voica Popea

Ulei pe pânză, 94,5 x 69,5 cm

Nesemnăt, nedatat (1874)

Inscripții: verso: *Preotesa Voica N. Popea. / fact. în etate de 63 ani / Satulungu 1874 / M Popp*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 42

35. Mișu Popp

Portretul preotului Neagoe Popea

Ulei pe pânză, 94 x 70 cm

Nesemnăt, nedatat (1874)

Inscripții: verso: *Neagoe Popea. / Parocu în Satulungu ...*

Adormiri / fact. în etate de 72 ani / Satulungu 1874 / de Mih.

Popp / 1874 / copiat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 43

36. Mișu Popp

Peisaj montan

Ulei pe pânză, 23,7 x 20 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 60

37. Mișu Popp

Sărbătoare în Poiana Brașov

Ulei pe pânză, 32 x 42,8 cm

Semnăt dreapta jos, incizat în pastă: *M Popp*, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 56

38. Mișu Popp

Peisaj romantic cu lac și ruine

Ulei pe pânză, 21 x 28,5 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 59

39. Mișu Popp

Peisaj cu stânci și casa artistului

Ulei pe pânză, 39 x 45,8 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 58

40. Mișu Popp

Portretul lui Barbu Știrbey

Ulei pe pânză, 100 x 75 cm

Semnăt stânga jos pe ornamentul buzunarului: *M P / M Popp*

Inscripții: verso: *M Popp pinxit 1881*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 70

41. Mișu Popp

Mihai Viteazul

Ulei pe pânză, 100 x 75 cm

Semnăt jos, central, pe garda sabiei, cu galben: *M Popp / 1881*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 71

42. Hans Bulhardt

Autoportret

Ulei pe pânză, 45 x 36 cm

Semnăt și datat stânga jos cu roșu: *Bulhardt (18)86*.

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 1331

43. Emerich Tamás

Autoportret

Ulei pe pânză, 43,5 x 30,5 cm

Nesemnăt, datat: dreapta jos incizat în pastă: 1899

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 813

44. Friedrich Miess

Autoportret (1913)

Ulei pe pânză, 58,5 x 43,5 cm

Semnăt dreapta jos cu roșu: *Miess*, nedatat

Colecția Ioan Georgescu, Brașov

45. Friedrich Miess

Portret de femeie în grădină

Ulei pe pânză, 175,5 x 83 cm

Semnăt și datat stânga jos cu roșu: *Miess / 1890*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 897

46. Friedrich Miess

Portretul lui Viktor Teutsch (cca. 1900)

Ulei pe pânză, 85 x 65 cm

Semnăt dreapta jos cu roșu: *Miess*, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2934

47. Arthur Coulin

Femeie cu samovar (1898)

Ulei pe pânză, 60 x 95 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 3228

48. Arnold Siegmund

Portret de femeie (sora artistului, Hilda Wildmann) (1911)

Ulei pe pânză, 111 x 81 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul Național Brukenthal, nr. inv. 1338

49. Hans Eder

Portret de bătrână

Ulei pe pânză, 80 x 40 cm

Semnăt stânga jos, incizat în pastă: *Hans Eder*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2424

50. Hans Mattis-Teutsch

Portret de bărbat (tatăl vitreg) (cca. 1908)

Nesemnăt, nedatat

Ulei pe pânză, 70,7 x 50 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 2783

51. Arthur Coulin
Zrinyi la Roma (1907-1908)
Ulei pe pânză, 100,2 x 70,7 cm
Nesemnăt, nedat
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 4555
Provenienţă: Donaţie Georg Coulin (2012)

I.2 Acuarelă şi ulei pe hârtie

52. Wilhelm Kamner
Schitul lalomicioara
Acuarelă pe hârtie, 31,5 x 26,2 cm
Semnat şi datat în jumătatea inferioară, spre dreapta:
WKamner / 1863
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 305

53. Wilhelm Kamner
Pod peste râul Timiş
Ulei pe hârtie, 28 x 67,6 cm
Nesemnăt, nedat
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 298

54. Wilhelm Kamner
Peisaj din Ţara Bârsei
Ulei pe hârtie, 33,5 x 50 cm
Semnat şi datat stânga jos, incizat în pastă: *W. Kamner / 1864-5*
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 288

55. Wilhelm Kamner
Rupea
Ulei pe hârtie, 25 x 33,8 cm
Nesemnăt, nedat
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 299

56. Emerich Tamás
Vanitas
Acuarelă pe hârtie, 24,4 x 33,7 cm
Semnat cu tuş, stânga spre centru: *E. Tamás. / (18)96*
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 101

57. Emerich Tamás
Cimitir
Acuarelă şi tuş pe hârtie, 17 x 11,4 cm; 24,5 x 20,4 cm
Semnat cu tuş, dreapta jos: *E. Tamás. / (18)93*
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 2757

II. GRAFICĂ

II. 1. Gravură

58. Georg Gottlieb Schnell
Orăşeană săsoaică din secolul XVIII
Litografie colorată, 13 x 19,6; 15,2 x 10,9; 20,3 x 16,2 cm
Semnat: stânga jos: *Schnell del.*, nedat (cca. 1830-1842)
Marcă atelier: Lith u Gedr. b. MR. Toma in Wien.
Inscripţii: *EINE SÄCHSISCHE BÜRGERIN, / aus dem 18ten Jahrhundert*
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 534

59. Georg Gottlieb Schnell
Un orăşean sas din secolul XVIII
Litografie colorată, 13 x 19,7; 15 x 10,8; 20,2 x 16,3 cm
Semnat: stânga jos: *Schnell del.*, nedat (cca. 1830-1842)
Marcă atelier: Lith u Gedr. b. MR. Toma in Wien, nedat (cca. 1830-1842)
Inscripţii: *EIN SÄCHSISCHE BÜRGER, / aus dem 18ten Jahrhundert*
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 534

60. Wilhelm Kamner
Portret de bărbat (Johann Schuller)
Litografie, 27,3 x 18,3 cm
Semnat şi datat lateral stânga, cu negru: *WKamner / 1859*
Marcă atelier: DRUCK V. I. HALLER WIEN
Inscripţii: JH Schuller
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 1199

61. Emerich Tamás
Călăreţ în pădure
Mezzotinta, 7,9 x 7,9 cm; 9 x 9 cm; 28,1 x 19 cm
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 916

II. 2. Grafică de şevalet

62. Emerich Tamás
Portret
Cărbune pe hârtie, 37 x 26 cm
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 96

63. Emerich Tamás
Autoportret
Cărbune pe hârtie
Nesemnăt, datat dreapta jos în cărbune: 29. XII / (18)97.
Muzeul de Artă Braşov, nr. inv. 100

64. Hans Bulhardt

Peisaj

Cărbune pe hârtie, 89,5 x 58 cm

Semnat și datat dreapta jos în cărbune: *HBULHARDT / (1)917*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 816

65. Hans Bulhardt

Peisaj

Cărbune pe hârtie, 89,5 x 58 cm

Semnat și datat stânga jos în cărbune: *HBULHARDT / (1)917*

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 816

66. Emerich Tamás

Bastionul Țesătorilor (1901)

Creion pe hârtie cu accente de cretă albă, 60 x 46 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 97

67. Emerich Tamás

Peisaj (1901)

Creion pe hârtie cu accente de cretă albă, maruflată pe carton, 60,5 x 45,5 cm

Nesemnăt, nedatat

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 855

II. 3. Caiete de schițe / albume de desene

68. Wilhelm Kamner

Prejmer (Tartlau)

Caiet de schițe (fila 64)

Creion pe hârtie, 12 x 18,7 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 890.1

69. Wilhelm Kamner

Casă din Brașov

Caiet de schițe (fila 9)

Creion pe hârtie, 12 x 18,7 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 890.1

70. Wilhelm Kamner

Peisaj

Caiet de schițe (fila 16)

Creion pe hârtie, 13 x 20,7 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 890.4

71. Wilhelm Kamner

Portret de fată

Caiet de schițe (fila 1)

Creion pe hârtie, 13 x 20,7 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 890.4

72. Wilhelm Kamner

Portret de bătrân

Caiet de schițe (fila 49)

Creion pe hârtie, 16 x 25,5 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 890.2

73. Hans Bulhardt

Peisaj crepuscular (1912)

Album de desene (fila 11)

Creion pe hârtie, 19 x 16,5 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 691

74. Hans Bulhardt

Peisaj cu ciori (1912)

Album de desene (fila 12)

Creion pe hârtie, 19 x 16,5 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 691

75. Hans Bulhardt

Figură feminină (1907)

Album de desene (fila 41)

Creion pe hârtie, 25 x 8,8 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 691

76. Hans Bulhardt

Cele trei grații (1907)

Album de desene (fila 106)

Creion pe hârtie, 20 x 14 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 691

77. Hans Bulhardt

Pământul (1907)

Album de desene (fila 112)

Creion pe hârtie, 20 x 14 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 691

III. SCULPTURĂ

78. Emerich Tamás

Autoportret

Nesemnăt, nedatat

Gips, 56 x 38 x 23 cm

Muzeul de Artă Brașov, nr. inv. 95

79. Traian Mureșianu

Sevastia Mureșianu

Nesemnăt, nedatat

Gips, 67 x 49 x 22 cm

Inscripții: pe soclu, frontal: *Spre / Souvenire / 1890*

Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, nr. inv. 0014

REPERE CRONOLOGICE

1818

Ioan Popp Moldovan de Galați se stabilește la Brașov. Împreună cu fiul său, Nicolae Popp, deschide un atelier de sculptură.

1821

Georg Gottlieb Schnell își începe activitatea la Brașov.

1838-1839

Pictorii Andreas Benedict Höflich și Adalbert (Béla) Schaffer, primii artiști călători despre care avem cunoștință, sunt activi la Brașov.

1842

Gottfried Barth, dagherotipist călător venit de la Viena, realizează la Brașov primele dagherotipuri. Sunt activi în oraș pictorii Karl Diehl și Ludwig Schneider.

1845-1847

Pictorul Isidor Neugass este activ la Brașov.

1846-1849

Pictorul Constantin Lecca este activ la Brașov.

1847-1849

Pictorul Anton Fiala este activ la Brașov.

1848

Pictorul Mișu Popp revine de la studii.

1854

Pictorul Anton Fiala deschide primul atelier stabil de fotografie și pictură din Brașov. Theodor Glatz (profesor, desenator și fotograf la Sibiu) realizează cea mai veche imagine cunoscută a Brașovului (azi la Muzeul Național Brukenthal).

1857

Pictorul Wilhelm Traugott Kamner revine de la studii. Își desfășoară activitatea în oraș până în 1901.

1859

Pictorul și fotograful Eduard Fritsch realizează 18 fotografii ale Brașovului, cele mai vechi imagini ale orașului păstrate într-o colecție publică din Brașov.

1862

Expoziția națională a Astei se deschide la Brașov, având o secțiune dedicată Artelor Frumoase. Printre expozanți se numără artiștii brașoveni: Ioan Popp Moldovan de Galați, Nicolae Popp, Gheorghe Vlădăreanu și Atanasie Istrățescu.

1864

Pictorul Mișu Popp revine definitiv la Brașov. Până în 1892 personalitatea sa domină viața artistică a orașului.

1865

Carl Blösz este primul brașovean care deschide un atelier de fotografie în orașul natal.

1866

Carl Bömches deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1869-1871

Pictorul Csillági / Csilági István (Ștefan) este activ la Brașov.

1875

Leopold Adler deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1884

Carl Muschalek deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1889

Pictorul Hans Bulhardt se stabilește la Brașov, unde își desfășoară activitatea până în 1937.

1890

Heinrich Adleff deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1893

Secția locală a Societății Carpatine Ardelene organizează în mai multe hoteluri și cafenele din Brașov o expoziție cu fotografii realizate de Leopold Adler și Carl Muschalek, reprezentând peisaje și oameni din Țara Bârsei.

1894

Pictorul Friedrich Miess revine de la studii. Personalitatea sa domină viața artistică a orașului până în perioada interbelică.

1895

Sub pseudonimul „Lenz”, Ioan Munteanu, fotograf originar din Oravița, deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1897

Knauer Gyula deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1898

Cu ocazia sărbătorii organizate la dezvelirea statuii lui Johannes Honterus, se deschide expoziția Asociației Meseriașilor din Brașov, având o amplă secțiune artistică.

1901

Pictorul Arthur Coulin se stabilește la Brașov, unde a rămas până în 1908, jucând un rol important în dezvoltarea vieții artistice. Litograful Heinrich Lehmann se întoarce de la studii și lucrează în atelierul de litografie al tatălui său, realizând, în următorii 38 de ani, numeroase fotografii.

1903

Se înființează „Societatea Prietenilor Artei”.

1905

Se înființează secțiunea Brașov a „Asociației Sebastian Hann”. După Sibiu, expoziția „Asociației Sebastian Hann” se deschide la Brașov. Wilhelm Herter deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1906

Secțiunea Brașov a „Asociației Sebastian Hann” organizează expoziția studenților la artă din Brașov.

1907

Heinrich Lang deschide un atelier de fotografie în Brașov. Este singurul fotograf brașovean distins în 1925 cu titlul de „Fotograf al Curții Regale”. Se deschide atelierul de fotografie condus de surorile Grete și Gaby Greiner, primele fotografe cu atelier sub nume propriu din Brașov.

1911

Heinrich Gust deschide un atelier de fotografie în Brașov.

1917

Marie Gebauer deschide un atelier de fotografie la Brașov.

ANEXA I

Artiști activi la Brașov (1815-1918)

B

BEER, Leopold

Litograf.

Activ la Brașov: 1877-1885

BERG, Wilhelm (1807 ?, Viena-1872, Sebeș)

Ceroplastician și dagherotipist. Stabilizat în Transilvania, la Sebeș.

Activ la Brașov: 1847

BLÖSZ, Karl (?)

Pictor și fotograf. FDB.

Activ la Brașov: 1880-1884

BULHARDT, Hans (1858, Câmpulung Moldovenesc-1937, Brașov)

Pictor și grafician. Studii: Gimnaziul evanghelic Sibiu; Academia de Arte Frumoase Viena; Institutul Politehnic Viena. **ABV, pp. 25 și 26.**

Activ la Brașov: 1889-1937

C

COULIN, Arthur (1869, Sibiu-1912, Heidelberg, Germania)

Pictor și grafician. Studii: Academia Regală de Arte Frumoase din München. **ABV, pp. 29.**

Activ la Brașov: 1901-1908

CSILLÁGI/ CSILÁGI István (Ștefan) (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1869-1971

D

DÉCSEY (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1864

DEPNER, Margarete (1885-1970, Brașov)

Sculptoriță, pictoriță și graficiană. Studii: curs particular de desen Wilhelm Jordan, Berlin; școala de desen István Réti, Budapesta.

Activă la Brașov: 1907-1916, 1918-1970

DIEHL, Karl (?)

Pictor. Din 1843 s-a stabilit la București. Din 1850 a fost profesor de desen și caligrafie la școlile secundare Craiova.

Activ la Brașov: 1842-1843

DÖBRENTÉI (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1859

E

EDER, Hans (1883-1960, Brașov)

Pictor și grafician. Studii: Școala de grafică Moritz Heymann, München; Atelierul-școală „La palette”, Paris; Bruges.

Activ la Brașov: 1902-1960

F

FIALA, Anton (1812, Nimburg, Cehia-1863, Sibiu ?)

Pictor și fotograf. Activ la Pesta, Timișoara, Sibiu și Brașov.

În 1849 a fost profesor de desen la Gimnaziul Evanghelic „Honterus” (1849). **ABV, p. 12.**

Activ la Brașov: 1847-1861

FRITSCH, Eduard (?)

Pictor și fotograf. FDB.

Activ la Brașov: 1854-1857

FUHRMAN, Fr.(iedrich) Georg (?)

Pictor și grafician. FDB.

Activ la Brașov: 1829

G

GIESEL, Friedrich (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1851-1854

GLAS, Joseph (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1852-1856, 1863-1889

GÖTT, Johann (1810, Wehrheim, Germania - 1888, Braşov)
Tipograf şi grafician. S-a stabilit la Braşov în anul 1830, iar în 1834 cumpără tipografia Schobeln. În 1874 funcţiona atelierul de xilogravură Johann Gött & Sohn Heinrich. Institutul litografic Johann Gött & Sohn Heinrich a funcţionat din 1884 până în 1888 sub conducerea sa.

Activ la Braşov: 1830-1893

H

HERMANN, Friedrich (1841 Sighişoara -1908, Braşov)
Sculptor. Studii de sculptură la Budapesta, Graz şi Viena. **ABV, p. 24.**
Activ la Braşov: 1872-1908

HERMANN, Hans Wilhelm (1885, Braşov-1985, Sibiu)
Pictor şi grafician. Studii: Academia de Arte Frumoase din Budapesta. Profesor de desen la Gimnaziul Evanghelic din Mediaş (1907-1918) şi Gimnaziul „Brukenthal” din Sibiu
Activ la Braşov: 1906

HERTER, Samuel (1830, Pfeffingen, Germania-1880, Braşov)
Pictor şi fotograf. S-a stabilit din 1846 în Transilvania.
ABV, pp. 20 şi 21.
Activ la Braşov: 1853-1879

HESSHAIMER, LUDWIG (1872, Braşov-1956, Rio de Janeiro)
Pictor şi grafician autodidact.
Activ la Braşov: 1906-1914

HIRSCH, Ignaz (?)
Pictor. FDB.
Activ la Braşov: 1858

HÖFLICH, Andreas Benedict (?)
Pictor. Studii: Şcoala de Artă Nürnberg.
Activ la Braşov: 1838

HONIGBERGER, Ernst (1885, Braşov-1974, Wehr / Baden, Germania)
Pictor şi muzician. Studii: Academia de Artă din Berlin; Şcoala Moritz Heymann, München; Academia Regală de Arte Frumoase, München.
Activ la Braşov: 1906-1921

HORRAK / HORAK, Johann Nepomuk (1815-1870, Milotice, Cehia)
Acuarelist. Studii: Academia de Arte Frumoase din Viena.
Activ la Viena.
Activ la Braşov: 1847

I

ISTRĂTESCU, Atanasie (?)
Pictor şi grafician. Originar din Bucureşti. Studii la Pesta şi Viena.
Activ la Braşov: 1840-1868

K

KAMNER, Wilhelm Traugott (1832-1901, Braşov)
Pictor şi grafician. Studii: Academia Regală de Artă, Berlin; Academia Regală de Arte Frumoase, München. **ABV, pp. 19 şi 20.**
Activ la Braşov: 1857-1892

Kimm, Fritz (1890, Braşov-1979, Lechbruck / Allgäu, Germania)
Pictor şi grafician. Studii: Academia de Artă Budapesta.
Activ la Braşov: 1914-1944

Klement (?)
Pictor. FDB
Activ la Braşov: 1862

KLIMOFISKY, Julius (?)
Sculptor. FDB
Activ la Braşov: 1866-1886

KYNAST, Johann (?)
Pictor. FDB
Activ la Braşov: 1845

L

LECCA, Constantin (1807, Braşov -1887, Bucureşti)
Pictor. Studii: Buda. Profesor de desen şi caligrafie la Şcoala Centrală, Craiova. Profesor de desen la Colegiul Sfântul Sava, Bucureşti. **ABV, pp. 13-16.**
Activ la Braşov: 1846-1849

LEHMANN, Johann Gottlieb (?)
Litograf.
Activ la Braşov: 1889-1916

M

MATTIS-TEUTSCH, Hans (1884-1960, Braşov)
Pictor, grafician şi sculptor. Studii la Şcoala Naţională Regală de Arte şi Meserii din Budapesta (1901-1902) şi Academia Regală de Arte Frumoase din München (1902-1905)
Activ la Braşov: 1909-1960

MAROȘAN, Dimitriu (?)

Pictor. FDB

Activ la Brașov: 1864-1865, 1867-1868

MIESS, Rudolf Friedrich (1854-1935, Brașov)

Pictor și grafician. Studii: Academia de Arte Frumoase Viena; Academia Regală de Arte Frumoase, München. **ABV, pp. 27 și 28.**

Activ la Brașov: 1894-1935

MORRES, Eduard Otto (1884, Brașov-1980, Codlea, jud. Brașov)

Pictor și grafician. Studii: Academia de Desen Budapesta, Școala Superioară de Arte Frumoase Weimar; Academia de Arte Frumoase din München.

Activ la Brașov: 1906-1942

MORRES, Hermann (1885-1971, Brașov).

Pictor. Studii: Academia de Arte Frumoase Budapesta. Profesor de desen la Școala Germană de Fete Brașov.

Activ la Brașov: 1908-1971

MUREȘIANU, Elena (1864-1924, Brașov)

Pictoriță. Studii: Școala de Arte și Meserii Viena. **ABV, p. 22.**

Activă la Brașov: 1888-1924

MUREȘIANU, Traian (1864, Brașov-1901, Viena)

Sculptor. Studii: Academia Regală de Arte Frumoase München. **ABV, p. 24.**

Activ la Brașov: 1891-1901

N

NEUGASS, Isidor (cca. 1780, Berlin - 1847 ?)

Pictor. Studii: Academia Regală de Arte Frumoase și Științe Mecanice Berlin. **ABV, p. 12, nota 22.**

Activ la Brașov: 1845-1847

NEUKIRCHNER, Franz (?)

Sculptor. FDB.

Activ la Brașov: 1898-1915

NICOARĂ, Ioan (?)

Pictor. FDB

Activ la Brașov: 1860-1861, 1864-1866

P

POPP, Mișu (1827-1892, Brașov)

Pictor și grafician. Studii: Academia de Arte Frumoase Viena.

Profesor de desen la Liceul Român, Brașov. **ABV, pp. 13-19.**

Activ la Brașov: 1848-1849, 1862, 1964-1892

POPP MOLDOVAN DE GALAȚI, Ioan (1774-1869)

Sculptor și pictor. Activ la Făgăraș până în 1817.

Activ la Brașov: 1818-1869

POPP, Nicolae (?)

Sculptor. FDB.

Activ la Brașov: 1835-1854

POPP, Nicolae (1883, Tohanu Vechi, jud. Brașov-1952, Brașov)

Pictor. Studii: Școala Superioară de Artă Decorativă Budapesta.

Activ la Brașov: 1909, 1945-1952

S

SCHNEIDER, Ludwig (?)

Pictor și profesor de desen. FDB.

Activ la Brașov: 1842-1852

SCHNELL, Georg Gottlieb (1791-1843)

Pictor și grafician. Profesor de desen la Școala Medie Evanghelică. **ABV, p. 5.**

Activ la Brașov: 1821-1843

SIEGMUND, Arnold (1883-1914)

Pictor. Studii: Academia Regală de Arte Frumoase, München, Budapesta. Profesor de desen la Brașov și Liceul evanghelic Sibiu.

Activ la Brașov: 1906-1908

SÚLÁK, Ferencz

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1901-1927

SZÉKELY, Bertalan (1835-1910)

Pictor și grafician. Studii: Academia de Arte Frumoase din Viena (1850-1855). Profesor și director al Școlii Naționale Regale Maghiară de Desen.

Activ la Brașov: 1856

T

TAMÁS, Emerich (1876, Vulcan, jud. Brașov-1901, Brașov).

Pictor, grafician și sculptor. Studii: Gimnaziul „Honterus” Brașov; Academia de Desen Budapesta. **ABV, pp. 26 și 27.**

Activ la Brașov: 1896-1901

TRÂMBIȚAȘ, Ion (?)

Pictor. FDB.

Activ la Brașov: 1887-1899

U

UDVARNOKY, Charlotte (n. Jakab)

Pictoriță. FDB.

Activă la Brașov: 1885-1903

V

VLĂDĂREANU, Gheorghe (?)

Pictor și grafician. Studii la Viena și Roma. Profesor de desen la Liceul Român, Brașov.

Activ la Brașov: ?-1890

Abrevieri

FDB - Fără date biografice

ABV - Radu Popica, *Arta brașoveană (1815-1918)*

ANEXA II

Ateliere fotografice active la Braşov (1842-1918)

ADLEFF, Heinrich Franz

n. 23.09.1860, Braşov, ev. - † 15.07.1907, Braşov
Fotograf cu ateliere la Borsec, Reghin şi Braşov (1890-1907). În 1898 realizează fotografii la Sărbătoarea Honterus. În 1907 se sinucide din cauza problemelor financiare. **CIFBv pp. 45 şi 46**
Atelier: decembrie 1890-august 1891-Purzengasse nr. 506/52 (str. Republicii nr. 44); 1891-1898-Purzengasse nr. 64 (str. Republicii nr. 54); 1899-1907-Purzengasse nr. 52 (str. Republicii nr. 44).

ADLER, Aladár

Fotograf la Cluj între 1890-1895. Din 1893 deschide un atelier şi la Braşov.
Atelier: 1893-1897-Burggasse nr. 36 (str. Castelului nr. 38); 1897-1901-Burggasse nr. 8 (str. Castelului nr. 8).

ADLER, Alfred

n. 1855, Nusle, Praga, isr.
Fratele fotografilor Leopold şi Moritz Adler, tatăl fotografilor Oscar, Victor şi Arthur Adler.
Are ateliere la Bistriţa (1882-1888), Făgăraş (1882-1896), Mediaş (după 1882), Braşov (din 1893). În 1901 deschide un atelier la Budapesta, împreună cu Leopold. În 1911 revine la Braşov, iar după retragerea din activitate a fratelui său, lucrează alături de fiul său mai mare, Oscar, sub numele *Adler & Sohn*.
Atelier: 1893-Burggasse 36 (str. Castelului nr. 38); 1901-1903-Burggasse 8 (str. Castelului nr. 8); 1911-1914-Purzengasse nr. 14 (str. Republicii nr. 12).

ADLER, Gebrüder (Fraţii Adler)

Atelierul fraţilor Moritz (n. 12.07.1850, Nusle, Praga, isr. - † 29.11.1920, Praga) şi Leopold Adler.
Atelier: înainte de 1875-Purzengasse (str. Republicii), număr neprecizat.

ADLER, Leopold

n. 12.07.1848, Nusle, Praga, isr. - † 8.05.1924, Braşov
Fratele fotografilor Alfred şi Moritz Adler.
Lucrează în atelierul lui Eduard Décsey (1867) şi Carl Bömches (1873). Are atelier împreună cu Moritz (*Gebrüder Adler* - înainte de 1875). Din 1875 deschide atelier sub nume propriu, devenind cel mai de succes fotograf al epocii sale. Atelierul va funcţiona neîntrerupt între 1875 şi aprox. 1940, fiind cel mai longeviv şi

cunoscut studio braşovean. Din 1885 e membru al Societăţii Fotografice de la Viena. În 1887 construieşte o clădire cu un etaj, de peste 200 m², destinată exclusiv atelierului de fotografie, în curtea casei sale, de pe strada Porţii nr. 487 (str. Republicii nr. 12). În 1888, Arhiducesa *Maria Theresia*, aflată în vizită la Braşov, este invitată în atelierul lui Adler pentru a realiza împreună cu acesta fotografii etnografice reprezentând portul românesc, săsesc şi maghiar din Țara Bârsei. În 1889 donează Arhivei Magistratului o serie de 64 fotografii ale *Braşovului şi împrejurimilor* (azi în proprietatea SJAN Braşov, fondul Primăria Braşov, *Colecţia de fotografii şi vederi*). După 1900, deschide un atelier de fotografie la Budapesta, împreună cu Alfred. În acest timp, atelierul din Braşov e condus de Josef Schuller şi fiul acestuia (*Joseph Schuller & Sohn*). Din noiembrie 1909, Adler îşi reia activitatea în Braşov şi lucrează până în 1914, când se retrage definitiv din activitate. Atelierul e preluat de fratele său, Alfred, şi de fiul acestuia, Oscar, sub numele *Adler & Sohn*. După 1925, atelierul e condus de Oscar Adler. **CIFBv pp. 41 şi 42**

Atelier: 1875-1887-Purzengasse nr. 506 (Republicii nr. 44); 1887-1900-Purzengasse nr. 487/14 (str. Republicii nr. 12); 1910-1914-Purzengasse nr. 14 (Republicii nr. 12).

ADLER & SOHN (Adler şi fiul)

Atelierul condus de Alfred Adler, în care lucrează alături de fiul său, Oscar (n. 28.02.1883, Făgăraş, isr. - † 1942, lagărul din Tg. Mureş).

Atelier: 1914-1925 Purzengasse 14 (str. Republicii nr. 12).

AMBRUS, Antal

n. 7.05.1870, Braşov, cat. - † 1934, Braşov
Atelier: 1912-după 1927-Langgasse 16 (str. Lungă nr. 16).

AMBRUS & HABERMANN

Atelierul în care au fost asociaţi Ambrus Antal şi Carl Habermann.
Atelier: 1902-1912-Langgasse 179 (Lungă nr. 201).

BARTH, Gottfried

Dagherotipist călător, venit de la Viena. Activitate la Timişoara (decembrie 1841), Sibiu (iunie 1842) şi Braşov (iulie 1842). Primul dagherotipist menţionat la Braşov, la hanul *Pomul Verde* (str. Lungă nr. 14). Realizează portretul în dagherotip al publicistului Anton Kurz. În jurul anului 1850 are atelier de dagherotipie la Viena.

BERG, Wilhelm

n. 1807, Viena - † 28.04.1872, Sebeş
Modelator în ceară şi dagherotipist călător.
În august-septembrie 1847 se opreşte la Braşov, la hanul *Coroana de aur* (str. Mureşenilor nr. 12). Berg a realizat şi dagherotipuri colorate.

BICHOFF, Albert Francis

Pictor de portrete și fotograf venit de la Brăila. În 1909-1910 are atelier la Brașov, pe Hirschergasse nr. 20 (str. Apollonia Hirscher nr. 14).

BLÖSZ, Carl

n. 1839, Brașov, cat.

Pictor academic și fotograf.

Urmează cursurile Academiei de Artă din München. Deschide un atelier în 1865, fiind primul fotograf născut în Brașov, care a deschis un atelier propriu de fotografie. În 1881 se asociază, pentru scurt timp, cu Carl Mandy. În 1883 părăsește orașul, atelierul lui fiind preluat de Veress Gyula. Din 1886 revine la Brașov și lucrează în atelierul lui Michael Knapp.

Atelier: 1865-1883-Johannissgasse nr. 637 (str. Sf. Ioan nr. 9).

BLÖSZ & MÁNDY

Atelierul lui Carl Mandy și al lui Carl Blösz.

Atelier: mai-august 1881-Johannissgasse nr. 637 (str. Sf. Ioan nr. 9).

BÖMCHES, Carl Adolf Eduard

n. 7.03.1837, Brașov, ev. - † 22.01.1893, Brăila

Până la vârsta de 27 de ani a practicat mai multe meserii (tehnician, locotenent în armata austriacă, fochist de locomotivă). A fost unul dintre întemeietorii *Asociației Pompierilor Voluntari* din Brașov, fiind apreciat pentru faptele lui de vitejie. A avut atelier la Buzău și la Ploiești.

La comanda Magistratului orașului Brașov, realizează, în 1873, două fotografii ale Porții din Strada Neagră, înainte de demolare (azi str. Nicolae Bălcescu), iar în 1874, alte două fotografii ale Porții din Strada Târgul Cailor, înainte de demolare (azi str. Gh. Barițiu). **CIFBv pp. 39 și 41**

Atelier: 1866-1879-Klostergasse 12 (str. Mureșenilor nr. 5).

BRAUCHBAR, J.M.

Fotograf călător. În drum spre Constantinopol, se oprește și la Brașov, unde are atelier, din septembrie până în noiembrie 1860, în curtea casei cu nr. 324 din Piață (Piața Sfatului nr. 12). Realizează fotografii pe hârtie și panotipuri (fotografii pe piele).

BÜCHNER, Hermann Friedrich

n. 21.12.1821, Zittau/Altenburg, Germania, ev. - † 8.11.1890, Sibiu
Fotograf călător în perioada de început a fotografiei din Transilvania, menționat pentru prima oară la Sibiu, în 1846. Între martie - noiembrie 1852, lucrează în atelierul lui Adolf Deitsch din București. În noiembrie 1852 se întoarce de la București împreună cu pictorul Samuel Herter, cu care se asociază, lucrând în anii următori mai ales în zona Sibiului. Revine de mai multe ori la Brașov, unde are atelier pentru scurte perioade de timp. După 1860 își

deschide un atelier stabil la Sibiu, care va funcționa până în 1880.

Atelier: iunie 1854-Purzengasse nr. 235 (str. Republicii nr. 22); noiembrie 1858-martie 1859-Schwarzgasse 391 (str. Nicolae Bălcescu nr. 41); mai 1862-Rossmarkt (str. Gh. Barițiu).

BÜCHNER & HERTER

Atelierul în care au fost asociați Hermann Büchner și Samuel Herter, în perioada în care cei doi erau fotografi călători. În iulie 1853, cei doi sunt primii fotografi care folosesc la Brașov metoda clișeului cu colodiu umed.

Atelier: iulie-august 1853-Rosenanger nr. 579 (azi Piața Enescu nr. 4); septembrie-octombrie 1853-Burggasse nr. 517/206 (str. Castelului nr. 5); noiembrie 1853-iunie 1854-Klostergasse 9 (str. Mureșenilor nr. 11).

DÉCSEY, Eduard

n. 1831, Pesta, isr.

Pictor academic și fotograf cu activitate la Pesta, Arad, Oradea, Cluj, Târgu Mureș, Szentes, Nagykanizsa, Budapesta. La Brașov se stabilește în decembrie 1864, când se asociază cu Moritz Lamberg (*Décsey & Lamberg*). Din octombrie 1865 preia singur conducerea atelierului din Brașov, unde rămâne până în 1873.

Atelier: 1865-1867-Klostergasse 8 (str. Mureșenilor nr. 13); 1868-1869-Purzengasse 517 (str. Republicii nr. 57); 1869-1971-Fischmarkt 315 (str. Johann Gött nr. 2); 1871-1873-Heilighleichnamsgasse 141 (str. Poarta Schei nr. 7); 1873-Klostergasse (str. Mureșenilor), în școala catolică.

DÉCSEY & LAMBERG

Atelierul în care au fost asociați Moritz Lamberg și Eduard Décsey.

Atelier: decembrie 1864-1865-Klostergasse 8 (str. Mureșenilor nr. 13).

DÖRSCHLAG, Carl

n. 15.11.1832, Hohen Luckow, Germania - † 25.03.1917, Sibiu

Fotograf călător. Pictor, profesor.

În august 1865 lucrează pentru o scurtă perioadă la Brașov, într-un atelier de fotografie temporar, amenajat în clădirea Școlii de Gimnastică (str. Poarta Schei nr. 39).

FIALA, Anton

n. 1812, Nimburg, Cehia, ev. - † aprox. 1862 Focșani?

Pictor academic, profesor de desen, fotograf. Ajunge în Transilvania în 1847. Între 1847-1851, e profesor de desen la Gimnaziul Evanghelic din Brașov. Începând cu anul 1853 se dedică tot mai mult fotografiei, abandonând treptat portretul în ulei. În iunie 1854 Anton Fiala revine la Brașov, unde deschide primul atelier stabil de fotografie din oraș, în casa lui Georg Johann din Ulița Șcheilor nr. 582 (str. Poarta Schei nr. 23). **CIFBv pp. 36 și 49**

Atelier: 1854-Purzgasse 193 (str. Republicii nr. 9?) și Heilgleichnamsgasse nr. 582 (str. Poarta Schei nr. 23); 1856-Klostergasse nr. 163 (str. Michael Weiss nr. 20); 1857-Purzgasse nr. 520 (str. Republicii 49); 1860-1861-Purzgasse nr. 508 (Republicii nr. 48).

FINK, O^s. C. G.

Fotograf la Brașov în jurul anului 1885, cu atelier în cartierul Altstadt (Brașovechi), adresă neprecizată.

FRITSCH, Eduard

n. 1818, Haluzice, azi Gallyas, Slovacia cat.

Pictor, caligraf, om de afaceri și fotograf.

Se stabilește la Brașov în 1855. În 1858 construiește o casă în stil neogotic, pe strada Sf. Ioan nr. 635 (azi nr. 13), în care va funcționa și atelierul lui artistic. În 1858 primește „privilegiul exclusiv pentru fotografie pe pânză, pentru pictură”. A avut o fabrică de email și una de „aurit”. A făcut parte și din acționariatul unei exploatare de cupru, alături de președintele Camerei de Comerț din Brașov, Karl Maager și de alte personalități din oraș. Afacerea nu a mers, mulți brașoveni pierzând sume importante de bani, fapt care i-a făcut pe unii contemporani să vadă în Fritsch un șarlatan. În 1858 atelierul lui e vizitat de Guvernatorul Transilvaniei, Friederich von Liechtenstein. În iunie 1859 Fritsch pune în vânzare 18 fotografii reprezentând Brașovul. După 1871 părăsește orașul. **CIFBv p. 36**
Atelier: 1858-1863-Johannisgasse 635 (str. Sf. Ioan nr. 13).

GEBAUER, Marie Valeria Olga - Atelier Helios

n. 3.04.1885, Făgăraș, ev. - † 1981

A lucrat în atelierul de fotografie al Idei Guggenberger din Mediaș (1914). În 1917 deschide un atelier propriu în Brașov (cu numele *Helios*), fiind asociată, la început, cu renumitul fotograf Heinrich Lang. Din 1924 își conduce singură atelierul, care va funcționa până în 1939.

Atelier: 1917-1939-Atelier *Helios* - Klostergasse nr. 19 (str. Mureșenilor 17).

GERGELY, András

Fotograf venit de la Cluj, unde, în anul 1892, avea un atelier-chioșc și executa fotografii „rapide”. La Brașov are atelier între octombrie 1897-1899, în cartierul Brașovechi, pe Langgasse 4 (str. Lungă nr. 4).

GREINER, Gaby & Grete

Atelierul de pictură și fotografie al surorilor Gabriela (n. 15.06.1889, Brașov, cat. - † 24.08.1968, Brașov) și Margarethe Greiner (n. 25.02.1891, Brașov, cat. - † 20.06.1961, Brașov), preluat de la tatăl lor, fotograf Richard Greiner.

Atelier: februarie 1907-august 1908-Katharinengasse 18 (str.

C-tin Brâncoveanu nr. 18); după aprilie 1914-perioada interbelică-Angergasse 45 (str. Prundului nr. 49).

GREINER, Richard - Atelier Talbot

n. Brünn, calv.

Fotograf stabilit la Brașov în jurul anului 1888. Din 1890 își deschide atelier propriu în Brașov, sub numele *Talbot*. A lucrat mult în localitățile din împrejurimi.

Atelier: 1890-Spitalsgasse nr. 45 (str. Postăvarului nr. 43); până în iunie 1892-Weisenhausgasse 5 (str. Poarta Schei nr. 3); decembrie 1899-august 1901-Obere Neugasse nr. 32 (str. Cerbului nr. 32); 1912-Atelier la Codlea.

GUST, Heinrich Wilhelm Hans

n. 17.05.1887, Brașov, ev. - † 9.07.1969, Brașov

Fotograf activ la Brașov din 1911. A lucrat în atelierul lui Emil Schwarze din localitate, dar e posibil să fi urmat cursurile unor școli de fotografie de la Viena și Dresda. În iunie 1911 se află la Mediaș, unde conduce studioul lui Hans Guggenberger. Participă la Primul Război Mondial, atelierul lui din Brașov fiind condus în această perioadă de Heinrich Adleff jr. Este unul dintre cei mai reprezentativi fotografi brașoveni, mai ales în perioada interbelică, contribuind cu fotografii la realizarea unor publicații de referință: monografia fabricii Scherg (1923), monografia dedicată Bisericii Negre de Ernst Kühlbrandt (1927), monografia Țării Bârsei, editată de Muzeul Săsesc al Țării Bârsei (volumul dedicat așezărilor din Țara Bârsei, 1929). În jurul anului 1929 se asociază cu fotograf Puskas Gerö. Este un mare iubitor al muntelui. În 1931 se retrage la cabana Postăvarul, atelierul lui fiind preluat de *Lili Fuchs & Martha Weiss*. În 1999, Muzeul Județean de Istorie Brașov a organizat o expoziție de fotografie Heinrich Gust, curatoriată de istoricul Konrad Klein. **CIFBv p. 53**
Atelier: decembrie 1911-Obstzeile 19 (Piața Sfatului nr. 16); 1912-1932-Kornzeile 8 (Piața Sfatului nr. 6).

HABERMANN, Carl

n. 1.01.1878, cat.

Între 1902-1912 e asociat cu Ambrus Antal (*Ambrus & Habermann*) la Brașov, iar după 1912 are activitate mai ales în localitățile din împrejurimi. Sunt cunoscute multe fotografii realizate de el cu grupuri de copii, dar și fotografii ale pompierilor din Prejmer.

Atelier: după 1912-activitate în Brașov și împrejurimi (Prejmer).

HERTER, Gebrüder (Frații Herter)

Atelierul de pictură și fotografie (după 1857) al fraților Samuel și Ludwig Herter (n. 2.12.1833, Pffefingen, Württemberg, Germania, ev.).

Atelier: 1855-Purzgasse 227/503 (str. Republicii nr. 38);

1856-Purzgasse 499 (str. Republicii nr. 30); 1857-Burggasse 264 (str. Castelului 106).

HERTER, Samuel

n. 27.02.1830, Pffeffingen, Württemberg, Germania, ev. - † 15.06.1880, Brașov

Fratele lui Ludwig Herter și tatăl fotografului Wilhelm Herter. Pictor și fotograf ajuns în Transilvania în jurul vârstei de 16 ani. În 1852 se asociază cu fotografii Hermann Büchner, împreună cu care călătorește timp de aproape zece ani, cei doi fiind printre primii fotografi care folosesc metoda clișeului umed în zona Sibiu-Brașov. În 1854 se căsătorește la Brașov, unde deschide pe cont propriu un mic atelier de pictură, miniatură și restaurare. Mai târziu se asociază cu fratele său, Ludwig (în firma *Gebrüder Herter*). Activitatea de fotograf a lui Samuel Herter poate fi documentată la Brașov după anul 1858. În 1864 construiește un „salon de sticlă” pe str. Sf. Ioan nr. 643. În acest atelier, Herter a lucrat timp de 15 ani, devenind cel mai important fotograf brașovean al epocii sale. A reușit să facă avere din fotografie, dar a pierdut aproape tot, din cauza lui Eduard Fritsch. După 1879 a deschis atelier la București, în speranța refacerii averii pierdute. După moartea lui, soția sa, Julia Herter, a condus atelierul din București și a deschis un altul la Sibiu. **CIFBv pp. 39**

Atelier: 1860-1861-Spitalsneugasse 464 (str. Postăvarului nr. 33); 1863-1964-Johannsgasse 647 (str. Mureșenilor nr. 26); 1864-1879-Johannsgasse 643 (str. Sf. Ioan, azi casa nu mai există).

HERTER, Wilhelm - Atelier Rembrandt

29.08.1867, Brașov, ev. - † Brașov

Fiul fotografului Samuel Herter. Fotograf la Sighișoara (după 1890) și Brașov (din 1905). Aici cumpără atelierul *Rembrandt* de la Szinberger Lipot.

Atelier: 1905-1914-Klostergasse 19 (str. Mureșenilor nr. 15); 1914-1918-Klostergasse 34 (str. Mureșenilor nr. 26); după aprilie 1918-asociat cu Heinrich Lang - *Atelier Muschalek*-Porții 27 (str. Republicii nr. 21).

KERESZTES, Michael

Unul dintre cei mai longevivi fotografi din Brașov, al cărui atelier a funcționat din 1909 și până după 1950.

Atelier: 1909-1916-Fleischergasse 4 (str. Johann Gött nr. 4); după 1916, până în anii '20, a fost asociat cu Knauer Gyula (*Knauer & Keresztes*)-Purzgasse 2 (str. Republicii nr. 2); în anii 1950-str. Republicii Populare 2 (str. Republicii nr. 2).

KLEMENT, Josef

n. 1816, Viena, cat. - † 30.01.1873, Brașov

Pictor stabilit la Brașov în jurul anului 1860. A realizat lucrări de pictură murală (în 1862 a pictat plafonul sălii festive a Colegiului

Național *Andrei Șaguna*). A fost directorul teatrului german. A deschis un atelier de fotografie în 1865, în care a lucrat și fiul său, Robert Klement.

Atelier: 1865-1869-Heilgleichnamsgasse 134 (str. Poarta Schei nr. 19).

KLEMENT, Robert

n. 19.06.1846, Brünn, cat.

Fiul lui Josef Klement. Se stabilește la Brașov împreună cu familia încă din anii '60. În 1883 își deschide atelier propriu în Brașov. În 1885 participă la *Expoziția pe țară* de la Budapesta, unde prezintă fotografii ale bijuteriilor realizate de aurarul brașovean Ludwig Goldschmidt. După 1890 e fotograf la Vâlcele.

Atelier: februarie 1883-1884-Blumenau 27 (str. Iuliu Maniu nr. 3); 1884-1885-Klostergasse 11 (str. Mureșenilor nr. 7); 1887-1889?-Purzgasse 506 (str. Republicii nr. 44).

KNAPP, Michael (Mihály)

n. 1850, Oradea, cat.

În 1871 e fotograf la Oradea (asociat cu Rechnitzer János, apoi cu Pelikán Károly). În mai 1885 deschide atelier la Brașov, asociat cu Veress Gyula (*Veress Gyula & Knapp Mihály*). Cei doi se despart după numai șapte luni. Între ianuarie 1886 și iulie 1892, Knapp își conduce singur atelierul, în care l-a avut angajat pe Carl Blösz.

Atelier: mai 1885-ianuarie 1886-asociat cu Veress Gyula (*Veress & Knapp*)-Purzgasse 504 (str. Republicii nr. 40); 1886-1892 Purzgasse 504/48 (str. Republicii nr. 40).

KNAUER, Gyula (Julius)

n. 1870, Cluj, cat.

În 1893 lucrează deja în Brașov (posibil în atelierul lui Leopold Adler), iar din 1897 își deschide atelier propriu, în fostul atelier Lenz. În 1906 realizează fotografii de medicină legală, pentru care e plătit de Magistratul orașului. După 1916 se asociază cu Keresztes Michael.

Atelier: 1897-după 1916-Purzgasse 2/Virágssor 2 (Republicii nr. 2).

KOVÁCS, Sándor

A avut cel mai longeviv atelier de fotografie din cartierul Blumăna. În 1910 a organizat o colecție publică, pentru realizarea unui aparat de zbor. A avut atelier de fotografie și la Cairo.

Atelier: 1906-1911-Brunnengasse 6 (str. 15 Noiembrie nr. 6); 1912-aprox. 1927-Militarspitalsgasse 2 (str. Pieții, imobilul nu mai există).

KÜRT, August

Atelier: 1888-1889, adresă neprecizată.

LAMBERG, Moritz

n. 1833, Chemnitz, Germania

A lucrat în atelierul Winter de la Praga. În 1863 deschide atelier la Brașov, în casa lui Eduard Fritsch. Își amenajează un „salon de sticlă” pe principala arteră comercială a vremii (str. Mureșenilor nr. 13). În 1863 se asociază cu Eduard Décsey, iar un an mai târziu părăsește Brașovul.

Atelier: mai-decembrie 1863-Johannisneugasse 635 (str. Sf Ioan nr. 13); noiembrie 1863-decembrie 1864-Klostergasse nr. 8 (str. Mureșenilor nr. 13).

LANG, Heinrich

n. 2.03.1883, Brașov, ev. - † 10.12.1931, Brașov

Fotochimist. A urmat cursurile Institutului de arte grafice din Viena. A deschis atelier în Brașov în 1907. A fost unul dintre cei mai de succes fotografi brașoveni și a deschis mai multe filiale (*Helios*, împreună cu Marie Gebauer și *Muschalek*, împreună cu Wilhelm Herter). Din 1925 a fost *Fotograf al Curții Regale*. A fost președintele secției locale a Uniunii Fotografilor din România. A dat faliment în timpul marii crize din anii '30 și s-a împușcat, în camera obscură a atelierului de pe strada Mureșenilor. **CIFBv pp. 51 și 53**

Atelier: 1907-1931- Purzengasse 52 (str. Republicii nr. 44); 1931-str. Voievodul Mihail nr. 36 (str. Mureșenilor).

LENZ, Johann / Ioan Munteanu

n. Oravița, gr.- cat.

Johann Lenz este pseudonimul lui Ioan Munteanu. Acesta a lucrat la Brașov încă din 1888, fiind caldă într-un atelier din oraș. În februarie 1894 își deschide un atelier de fotografie propriu, iar în decembrie 1896 organizează primele proiecții de cinema din oraș, într-o sală a Vilei Kertsch. **CIFBv p. 46**

Atelier: februarie 1894-mai 1897-Purzengasse 2 (str. Republicii nr. 2).

LUCKHARDT, Oskar

n. 1830, cat. - † 28.04.1900, Brașov

Inginer civil, antreprenor, fotograf. Deschide un atelier de fotografie în 1865, introducând mai multe inovații tehnice („o nouă invenție care combină un album cu un stereoscop”, „portrete camee”, „pantoscopul”). Atelierul se închide în 1867, iar Luckhardt se reprofilează și se ocupă de agricultură, deschide o rafinărie, cumpără și vinde terenuri, fiind un personaj controversat în oraș.

Atelier: sfârșitul anului 1865-începutul anului 1867-Schloßberg 5 (str. Mihai Eminescu nr. 4).

MÁNDY, Carl

n. 26.11.1851, Czegléd, Ungaria

Fotograf la Galați în anii '70. În februarie 1878 e fotograf în

București. În aprilie 1883 e fotograf la Sfântu Gheorghe. La Brașov, a fost asociat, pentru scurtă vreme, cu Carl Blösz (*Blösz & Mándy*), iar între 1884 - 1885 a avut un atelier pe cont propriu.

Atelier: 1884-1885-Purzengasse nr. 499 (str. Republicii nr. 30).

MENCZER, Karoline

Atelier: 1911-1912-Langgasse 9 (str. Lungă nr. 5).

MOLNAR és ADLER, Brassó (Molnar și Adler, Brașov)

Probabil firma fotografiilor Julius von Molnár (n. 15.02.1846, Brașov, ev.) și Moritz Adler.

Atelier: aprox. 1875, adresă necunoscută.

MUSCHALEK, Atelier

Atelierul deschis în 1918 de fotografiile Heinrich Lang și Wilhelm Herter.

Atelier: Purzengasse 27 (Republicii nr. 21).

MUSCHALEK, Carl

n. 29.09.1857, Brașov, cat. - † 27.11.1904, Brașov ev.

În mai 1883, Muschalek se asociază cu Veress Gyula, iar un an mai târziu deschide atelier de fotografie pe cont propriu, devenind al doilea cel mai cunoscut și apreciat fotograf brașovean, după cumnatul său, Leopold Adler. A primit mai multe comenzi din partea Magistratului orașului pentru realizarea unor fotografii ale unor monumente ce urmau să dispară. Donează Arhivei Magistratului peste 300 de fotografii reprezentând Brașovul și împrejurimile. În 1893 expune alături de Leopold Adler, în câteva hoteluri și cafenele din oraș, mai multe fotografii înrămate reprezentând *Peisaje din Țara Bârsei* și *Oameni din Țara Bârsei*. După moartea sa, soția și fiicele sale au continuat să întrețină și să dezvolte studioul, alături de fotografii Alexander Tischer de la Dresda. **CIFBv p. 44, 45 și 49**

Atelier: aprilie 1884-1913-Purzengasse 536/27 (str. Republicii nr. 21).

MUSCHALEK & VERESS

Atelierul lui Veress Gyula și al lui Carl Muschalek, deschis în fostul atelier al lui Carl Blösz.

Atelier: mai 1883-ianuarie 1884-Johannissgasse 637 (str. Sf. Ioan nr. 9).

NEUMANN, Max

Atelier: 1910-1911-Spitalsgasse nr. 45 (str. Postăvarului nr. 43).

OTROBAN, Rudolf (Ottoban, Rado)

n. 1833, Odorhei, cat.

Pionier în armata austriacă și fotograf. A avut atelier la Brașov între 1862 și 1865.

Atelier: 1862-1863-Obere Neugasse 181 (str. Cerbului nr. 11); 1863-1865-Klostergasse 11 (str. Mureșenilor nr. 7).

PROKESCH, Wenzel

Optician și dagherotipist de la Viena. Vine de la Cluj la Brașov, în 12 aprilie 1851. Are atelier în casa Wagner din cartierul Brașovechi (str. Lungă nr. 1). Este ultimul dagherotipist și primul fotograf care folosește metoda calotipiei la Brașov. În 1852 e semnalat la Sighișoara. **CIFBv p. 35**

RETNER, Will.

Atelier: 1909-1910-Brunnengasse 25 (Bd. 15 Noiembrie nr. 13).

SCHNEIDER, Samuel

n. Gölnicbánya, azi în Slovacia

Fotograf cu atelier la Brașov, în cartierul Blumăna.

Atelier: 1874-Blumenau, Brunnengasse 281 (str. Iuliu Maniu nr. 44).

SCHULLER & SOHN (Schuller & Fiul)

Atelierul lui Leopold Adler, concesionat în 1900, pentru 9 ani, colaboratorului său, Joseph Schuller sen. (n. 9.09.1850, Reghinul Săsesc, ev. - † 12.02.1918, Brașov) și fiului acestuia, Joseph Schuller jun. (n. 6.06.1874, Brașov, ev. - † 1956, Brașov).

Atelier: 1900-1909-Purzgasse 14 (str. Republicii 12).

SCHWARZE, Emil H. - Atelier *Photoglob*

Pictor și fotograf. În 1906 realizează mai multe fotografii etnografice reprezentând junii din Șcheii Brașovului.

Atelier: ianuarie 1906-Hirschergasse 5 (str. Apollonia Hirscher nr. 1); 1907-Obere Cacova 10 (str. C-tin Brâncoveanu nr. 60).

SOLE, Jakab

n. 8.03.1883, Brașov, isr.

Fotograf cu atelier în Brașov începând cu 1911. În perioada interbelică lucrează ca fotograf într-un atelier brașovean.

Atelier: 1911-1913-Burggasse 104 (str. Castelului nr. 102); aprilie 1914-aprox. 1917-Klostergasse 19 (str. Mureșenilor nr. 15).

STEPHANOVITS, Siegmund

Fotograf din Târgu Mureș, cu atelier la Brașov în 1878-1879.

Atelier: 1878-1879-Schwarzgasse 388 (str. Nicolae Bălcescu nr. 45).

STERNER, Friedrich

n. 13.10.1887, Brașov, ev.

Fotograf cu atelier propriu în Brașov, în 1909-1910. În perioada interbelică lucrează într-un alt atelier brașovean.

Atelier: 1909-Malomarok b 5 (str. Matei Basarab); 1910-Nikolaussgasse b 2 (str. Democrației).

SZEMERE, Béla

Fotograf într-un atelier brașovean, în jurul anului 1900, cu atelier pe str. Burggasse nr. 8 (str. Castelului nr. 8).

SZINBERGER, Lipót (Leopold) - Atelier *Rembrandt*

n. 1869, O-Kanizsa, azi Kanjiža, Serbia, isr.

Fotograf cu atelier la Făgăraș (1897), unde a fost asociat cu fratele său (*Szinberger fiverek*). În 1901 deschide la Brașov atelierul *Rembrandt*. După 1905, atelierul e preluat de Wilhelm Herter.

Atelier: 1901-aprilie 1905-Klostergasse 19 (str. Mureșenilor nr. 15).

VASTAGH & URLAKY

Atelierul temporar al pictorilor și fotografiilor veniți de la Cluj, Vastagh György (n. 2.04.1834, Szeged - † 21.02.1922, Budapesta) și Urlaky János (n. 11.12.1827, Cluj - † ianuarie 1874, Budapesta). În toamna anului 1863, în drumul lor spre București, cei doi se opresc și la Brașov. Câteva luni mai târziu pleacă spre Buzău, Ploiești, București, Brăila, unde au avut, de asemenea, activitate ca fotografi.

Atelier: sfârșitul anului 1863-începutul anului 1864-Flachszeile nr. 23 (Piața Sfatului nr. 24).

VERESS, Ferenc

n. 1.09.1832, Cluj - † 3.04.1916, Cluj

Primul fotograf care a deschis un atelier permanent în Transilvania, la Cluj, în 1853. A fost membru al Societății Fotografice de la Viena (din 1872) și fondator și editor al revistei dedicate fotografiei *Fényképészeti Lapok*. A avut atelier la Brașov, pentru câteva săptămâni, în august - septembrie 1856, pe strada Heiligleichnamsgasse (str. Poarta Schei nr. 9).

VERESS, Gyula

n. 28.05.1848, ref.

Fotograf venit de la Cluj. La Brașov s-a asociat pentru scurtă vreme cu Carl Muschalek (1883) și cu Michael Knapp (1885). Din 1886 are atelier pe cont propriu, în cartierul Brașovechi.

Atelier: 1886-1892-Altstadt 420 (str. De Mijloc nr. 48).

VERESS & KNAPP

Atelierul deschis de Veress Gyula și Knapp Mihály.

Atelier: mai 1885-ianuarie 1886-Purzgasse 504 (Republicii nr. 40).

ABREVIERI

calv. - calvinist

cat. - catolic

CIFBv - Contribuții la istoria fotografiei brașovene

ev. - evanghelic

gr.- cat. - greco-catolic

isr. - israelit

n. - născut

ref. - reformat

† - decedat

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. ISTORIA BRAȘOVULUI (SECOLUL XIX)

I.1. Lucrări generale și studii

- Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX*, Brașov, Editura Libris Editorial, 2017
- N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928
- Julius Gross, *Kronstädter Drucke 1535-1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts*, Brașov, 1886
- Lutz Korodi, *Die Honterus-Jubelfeier und die sächsischen Vereinstage in Kronstadt 19. bis 23. August 1898*, Brașov, Editura Librăriei Heinrich Zeidner, 1898
- Elisabeta Marin, Mihai Iacomir (coord.), *Brașov 1900*, Brașov, Editura Șchei, 1996
- Walter Myss (coord.), *Lexikon der Siebenbürger Sachsen: Geschichte, Kultur, Wissenschaft, Wirtschaft, Lebensraum Siebenbürgen*, Innsbruck, Editura Wort und Welt, 1993
- Gernot Nussbächer, *Caietele Corona: contribuții la istoria Brașovului*, ediția a 2-a, revizuită, Brașov, Editura Aldus, 2016
- Teodor D. Paveleanu, *Istoria farmaciilor din Transilvania, vol. I-II, Brașov, Sibiu, împrejurimi și Bistrița-Năsăud*, Brașov, 1995
- Friedrich Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, în seria „Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt)“, vol. I-VII, Brașov, Tipografia Brüder Schneider & Feminger, 1916
- Radu Ștefănescu, *Julius Teutsch și Muzeul Săsesc al Țării Bârsei în contextul muzeisticii românești și străine (sf. sec. XIX-înc. sec. XX)*, Brăila, Editura Istros, 2010
- *** *Cărturari brașoveni-sec. XV-XX*, Ghid biobibliografic, Comitetul Județean pentru Cultură și Educație Socialistă Brașov, Biblioteca Municipală, Brașov, 1972
- *** *Das neue Straßen-und Häuser-Schema der Stadt Kronstadt*, Brașov, Tipografia Johann Gött & Sohn Heinrich, 1890
- *** *Brașov. Monografie comercială*, Camera de Comerț și Industrie Brașov, 2004

I.2. Manuscrise

- Eduard Gusbeth, *Tagebuch 1875-1918* (manuscris), Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brașov, Colecția de manuscrise a Liceului Honterus, 92 I-XIII, 93 I-XX
- Erich Jekelius, *Genealogie Kronstädter Familien* (tehnoredactat), Brașov, 1965, Arhiva și biblioteca Parohiei „Honterus” Brașov, IV F 57

I.3. Periodice

- *Adressenbuch der Stadt Kronstadt*, 1847-1916, 1927, Braşov
- *Die Karpathen*, 1907-1914, Braşov
- *Gazeta Transilvaniei*, 1838-1918, Braşov
- *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpatenvereins*, 1880-1918, Sibiu
- *Kronstädter Zeitung*, 1849-1918, Braşov
- *Der Satellit des Siebenbürger Wochenblattes*, 1840-1848, Braşov
- *Siebenbürgen Wochenblatt*, 1837-1849, Braşov

II. ARTA BRAŞOVEANĂ (1815-1918)

II.1 Lucrări generale, dicționare

- Julius Bielz, *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, vol. XLIX, 1936
- Julius Bielz, *Die Graphik in Siebenbürgen*, Sibiu, 1947
- Livia Drăgoi, *Portretul în pictura din Transilvania secolului al XIX-lea* (teză de doctorat), Universitatea Bucureşti, Facultatea de Istorie şi Filosofie, 1979
- Vasile Drăguţ, Vasile Florea, Dan Grigorescu, *Pictura Românească în imagini*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1976
- Mihai Ispir, *Clasicismul în pictura românească*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1984
- Gudrun-Liane Ittu, *Tradiţie, modernitate şi avangardă în arta plastică a germanilor din Transilvania la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, reflectate în publicaţii*, Bucureşti 2008, Editura Academiei Române
- Vasile Florea, *Artă românească*, vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1982
- Ion Frunzetti, *Artă românească în secolul XIX*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1991
- Iulia Mesea, *Peisagişti din sudul Transilvaniei între tradiţional şi modern, sfârşitul sec. al XVIII-lea-mijlocul sec. al XX-lea*, Alba Iulia, Editura Altip, 2011
- Walter Myss, *Kunst in Siebenbürgen*, Innsbruck, Editura Wort und Welt, 1991
- Mihai Nadin, *Pictori din Braşov*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1975
- George Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1984
- Doina Pungă, *Grafica pe teritoriul României în secolul al XIX-lea. Litografia şi gravura în acvaforte*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2009
- Doina Udrescu, *Artă germană din Transilvania în colecţiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, vol. I: *Pictură, sculptură*, Sibiu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 2003
- Ioana Vlasu (coord.), *Dicţionarul sculptorilor din România. Secolele XIX–XX*, vol. II, lit. H - Z, Bucureşti, Academia Română Institutul de Istoria Artei „George Oprescu”, 2012

II.2 Monografii

- Banner Zoltán, *Mattis-Teutsch*, București, Editura Meridiane, 1970
- Karin Bertalan, *Hans Hermann*, București, Editura Kriterion, 1982
- Mihai Nadin, *Hans Eder*, București, Editura Meridiane, 1973
- Harald Krasser, *Arthur Coulin*, București, Editura Meridiane, 1970
- Elena Popescu, *Mișu Popp. Reprezentant al academismului românesc. Pictura religioasă și pictura laică*, Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2007
- Paul Rezeanu, *Constantin Lecca*, București, Editura Arcade, 2005
- Brigitte Stephani, *Eduard Morres, Eine siebenbürgischer Künstler (1884-1980)*, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V., 2006
- Barbu Teodorescu, *Constantin Lecca*, București, Editura Meridiane, 1969
- Hans Wühr, *Fritz Kimm*, München, Editura Südostdeutschen Kulturwerks, 1964
- Hans Wühr, *Ernst Honigberger*, München, Editor Heino F. von Damnitz, 1964

II.3 Studii și articole

- Corneliu Comănescu, *Pictorul Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, IV, nr. 2, martie-aprilie 1932
- Joe Gherman, Barbu Brezianu, *Un sculptor ardelean necunoscut: Traian Mureșianu*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, IV, nr. 3-4, 1957
- Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 28(99), 2005, vol. I
- Konrad Klein, *Biedermeierliche Stadtansichten und Trachtenbilder. Zum Wirken des Kronstädter Zeichenlehrers Georg Gottlieb Schnell*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 49, 2006
- Iulia Mesea, *Restituiri: Friedrich Miess (1854 - 1953)*, în „Tribuna”, 2006, nr. 5- 6, p.125
- Gernot Nussbächer, *Tipograful brașovean Johann Gött (1810-1888)*, în „Țara Bârsei”, IV, serie nouă, 2005
- Radu Popica, *Wilhelm Kamner - un artist brașovean puțin cunoscut din secolul al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, V (XVI), 2006, nr. 5
- Radu Popica, *Activitatea artistică a Elenei Mureșianu*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, VII (XVIII), serie nouă, nr. 7, 2008,
- Radu Popica, *Grafică transilvăneană din colecția Muzeului de Artă Brașov (1800-1914)*, în „Brukenthal Acta Musei IV.2”, Sibiu, 2009
- Radu Popica, *Câteva date privitoare la activitatea și creația pictorului Nicolae Popp*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, II, 2013
- Radu Popica, *Contribuții cu privire la Portretul lui Oprea Țârcă*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, 59 (LIX), 1, 2014
- Radu Popica, *Activitatea pictorului Isidor Neugass la Brașov (1845-1847)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia Artium”, 60 (LX), 1, 2015
- Radu Popica, *Artiști călători la Brașov în prima jumătate a secolului XIX (1838-1849)*,

- „Drobeta”, XXV, seria Artă Plastică, 2015
- Radu Popica, *Câteva date privitoare la un pictor din Brașov puțin cunoscut: Atanasie Istrătescu*, în „Marisia”, Studii și materiale Istorie, XXXIV-XXXV, 2015
- Constantin Popp, *Din viața lui Mișu Popp-Amintiri*, în „Țara Bârsei”, IV, nr. 2, martie-aprilie 1932
- M. N. Rusu, *Din grafica necunoscută a lui Mișu Popp*, în „ASTRA. Revistă politică social-culturală”, XV, 1980, nr. 4 (121)
- Marius Tătaru, *Art et histoire: étapes de développement dans la culture visuelle de la Transylvanie du XIXe siècle (II)*, în „Revue Roumaine de l'Histoire de l'Art, série Beaux Arts”, tom XVIII, București, 1981
- Gheorghe Vida, *Emerich Tamás*, Arta, XXXIV, 1987, nr. 3

II.4 Cataloage de expoziție

- *Retrospectiva M. Depner*, Muzeul de Artă Brașov, 1975
- *Portretul Biedermeier în Țările Române. Expoziție de artă grafică și decorativă*, București, Muzeul Național de Artă al României, 1993
- *Emerich Tamás 1876-1901*, Muzeul de Artă Brașov, 2001
- *Artiști brașoveni uitați 1700-1950*, Editura Muzeului de Artă Brașov, 2008
- Radu Popica (coord.), *Arthur Coulin*, Brașov, Muzeul de Artă Brașov, Siebenbürgisches Museum Gundelsheim, 2010
- Radu Popica, *Arta germană din Transilvania în colecția Muzeului de Artă Brașov*, Editura Muzeului de Artă Brașov, 2011
- Radu Popica (coord.), *Expoziția retrospectivă Friedrich Miess (1854-1935)*, Editura Muzeului de Artă Brașov, 2014

III FOTOGRAFIA BRAȘOVEANĂ (1842-1918)

III.1 Lucrări generale, dicționare

- Lucia Cornea, *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea 1852-1950*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 1999
- Miklósi-Sikes Csaba, *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839-1916* (Fotografi și ateliere din Ardeal 1839-1916), Odorheiul Secuiesc, 2001
- Constantin Săvulescu, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834-1916*, Nr. 5, București, Biblioteca Asociației Artiștilor Fotografi, 1985
- *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*, vol. 1, John Hannavy, New York & London, Routledge, Taylor & Francis Group, 2008

III.2 Monografii

- Heinrich Schlandt, *Friedrich Ridely. Ein Kronstädter Bürger der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Sighișoara, Tipografia Markus, 1926

III.3 Studii și articole

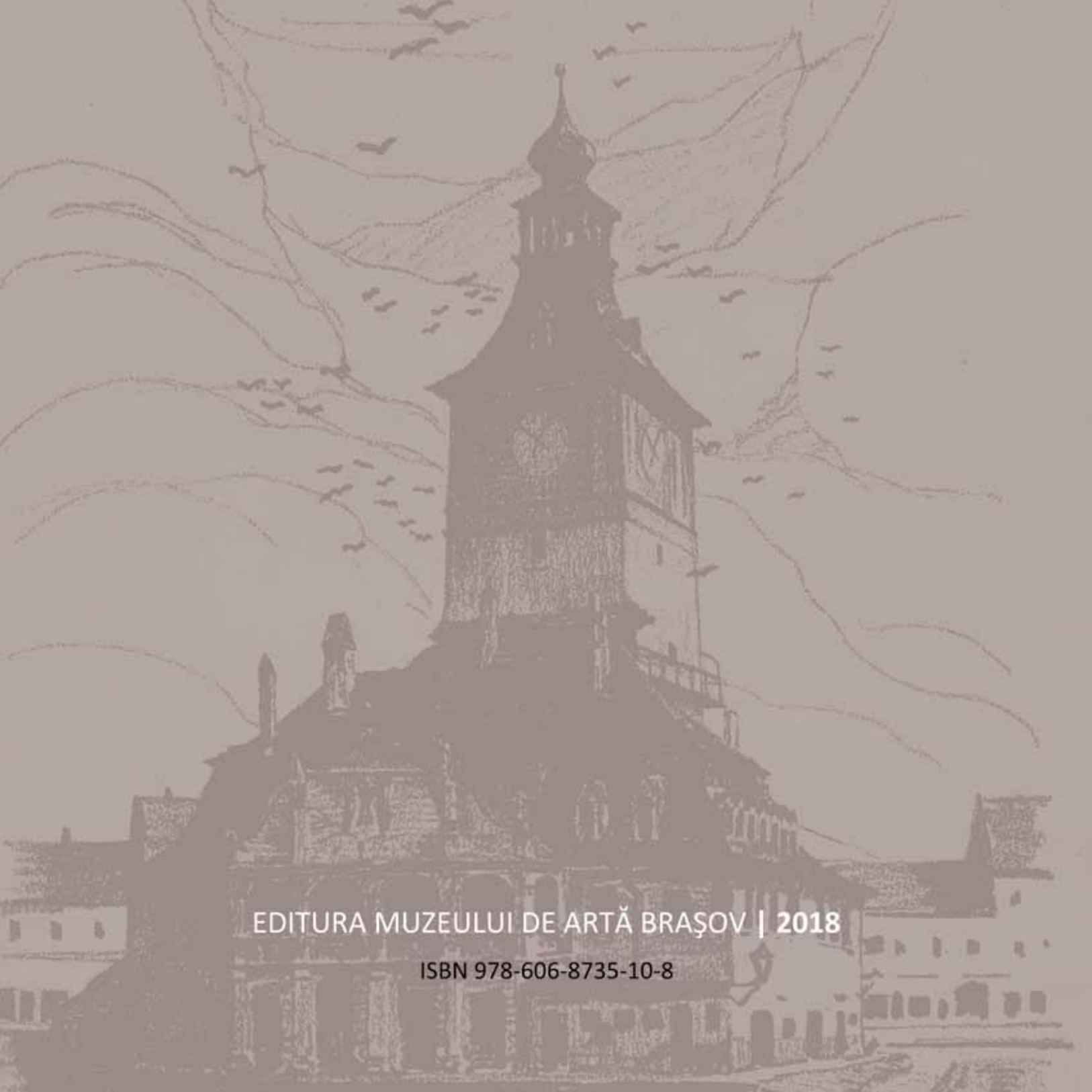
- Arnold Huttman, *Anfänge der Fotografie*, în „Volkszeitung“, nr. 663, 2 august 1966
- Arnold Huttman, *Der Kronstädter Arzt und Medizinhistoriker Eduard Gusbeth (1839-1921)*, în „Medizin im alten Siebenbürgen“, Sibiu, Editura Hora, 2000
- Adrian-Silvan Ionescu, *Arta portretului în fotografia secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, seria artă plastică, Tom 34, București, 1987
- Adrian-Silvan Ionescu, *Arta graficii publicitare a cartoarelor de fotografii din secolul al XIX-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor“ nr. 6, București, 1988
- Adrian-Silvan Ionescu, *Fotografi itineranți europeni în Ținuturile Românești (1839-1860)*, în Daniela Bușă, Ileana Căzan (coord.) „Modele economice europene și realități românești (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX)“, București, Editura Oscar Print, 2007
- Adrian-Silvan Ionescu, *Introducere în tehnica și arta fotografiei din secolul al XIX-lea. Inventatori și maeștrii*, în „Materiale de istorie și muzeografie“, XXI, Muzeul Municipiului București, 2007
- Adrian-Silvan Ionescu, *Photographers in Romania 1840-1940*, în „Muzeul Național“, vol. XX, București, 2008
- Adrian-Silvan Ionescu, *Cartea de vizită fotografică, șicul militar și impozanta crinolină în al doilea imperiu francez*, în „Muzeul Național“, Vol. XX, București, 2008
- Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918. Einige Anmerkungen zur Erfassung des historischen Fotomaterials im Hermannstädter Staatsarchiv*, în Monica Vlaicu (coord.), „120 de ani de arhivă publică în Transilvania“, Sibiu, Editura Tennis-Club-Sen, 1996
- Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1850 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, nr. 28 (99), 1/2005
- Konrad Klein, *Maler, Zeichner, Fotografen, Architekten, Buchdrucker und Verleger in und aus Mediasch (1850 bis 1944)*, în Hansotto Drotloff și Günther Schuster (coord.), „Mediasch: Ein historischer Streifzug durch die siebenbürgisch-sächsische Stadt an der Kokel“, Sibiu, Editura Schiller, 2009
- Konrad Klein, *Wilhelm Kamner, ein Pionier der Volkskunde im Burzenland*, în „Neue Kronstädter Zeitung“, nr. 1, 31 martie 2018
- Anton Kurz, *Local-Typus im Juli*, în „Der Satellit des Siebenbürger Wochenblattes“, nr. 59, 24 iulie 1842
- Gernot Nussbächer, *Sammeln-Forschen-Lehren (1). Mitarbeiter und Persönlichkeiten des Burzenländer Sächsischen Museums*, în „Karpatenrundschau“, nr. 30 (2977), 24 iulie 2008
- Gernot Nussbächer, *Sammeln-Forschen-Lehren (2). Mitarbeiter und Persönlichkeiten des Burzenländer Sächsischen Museums*, în „Karpatenrundschau“, nr. 30 (2978), 31 iulie 2008
- Gernot Nussbächer, *Friedrich Ridely (5. Januar 1835 - 6. Mai 1899)*, în „Neue Kronstädter Zeitung“, nr. 4/2010, 15 decembrie 2010
- Gernot Nussbächer, *Arzt, Medizinhistoriker und Heimatforscher. 175 Jahre seit der Geburt von Dr.*

Eduard Gusbeth, în „Karpatenrundschau”, nr. 35 (3291), 4 septembrie 2014

- Volker Wollmann, *Portretele în relief din ceară ale fraților Wilhelm și Carl Berg din Sebeș*, în „Terra Sebus”, nr. 3, 2011

III.4 Cataloage de expoziție

- Konrad Klein, *Aus die Geschichte der Kronstädter Photographie. Heinrich Gust 1887-1969*, Brașov, Forumul Democrat al Germanilor și Muzeul Județean de Istorie, 1999

EDITURA MUZEULUI DE ARTĂ BRAȘOV | 2018

ISBN 978-606-8735-10-8